

१०७
३

अथ

१०७
३

ग्रन्थनामः-
कारिनामः-
विषयः-

स्मृत्यर्थसारः
छत्तारि नरसिंह-चार्यः
धर्मशास्त्रम्
Smrutarta Sar

443

१०७
३

अथ

✕ स्मृत्युक्तम् ११

११७

छहारी नरसिंहाचार्यनिरचितः

✕ १०७
३ ✕

श्रीगणेशायनमः॥ नृसिंहायपित्रेपरमगुरवेसर्वोत्तमायनमः॥ श्रीनृसिंहं मध्वगुरुं श्रीव्यासं नौमिसद्गुरुं॥ सत्सुरवस्वात्मरूपं तं राक्षसकर्मफलप्रदं॥ १॥ कलौ प्रवृत्तं बौ-
 धादिमतं रामानुजं तथा॥ राकेत्येकानपंचाशदधिकाहसहस्रके॥ २॥ निराकर्तुं मुख्यवायुं सन्नतस्थापनाय च॥ एकदशशतेशाके विंशत्यव्युते गते॥ ३॥ अवतीर्णं मध्वगुरुं
सदा वंद्यं महागुणं॥ गुणाढ्या भगवद्भक्तान् जयतीर्थादिकान् गुरुन्॥ ४॥ सन्नत्यकुर्मतस्तस्यै स्पष्टस्मृत्यर्थसागरं॥ कालाशौचाह्निकानां ये वस्तुशुद्धेश्च निर्णयाः॥ ५॥
 चत्वारस्तत्तरंगारव्याः प्रोच्यंतं क्रमान्नया॥ तत्रादौ कालस्य सर्वधर्मसाधनत्वात् निर्णयः क्रियते॥ स चास्माभिः निर्णयः कालाब्दायनक्रतुमासपक्षतिथिभेदेन षड्वि-
 धः॥ अत्र मेषादिराशिषु मध्ये एकैकस्मिन्नाशौ यावत्कालं बृहस्पतिः॥ संचरंति तावत्कालः बार्हस्पत्यः संवत्सरः॥ तत्र बृहस्पतिस्वयं यद्राशौ वर्तते तद्राश्यपेक्षया पूर्वराशिं प्रति-
 गच्छति चेत् तदा सबक्रुच्यते॥ तद्राशौ कुम्भभोगाभावेऽपि परतश्चेद्गच्छति सः अतिचारीत्युच्यते॥ अतिचारगतो बृहस्पतिः पूर्वराशिं प्रत्यागत्य प्रायः स्वकृमकालभुङ्क्ते यद्य-
 नागत्य तथैव स्वस्थितराशितः परराशिं प्रतिगच्छति चेत् सकालः लुप्तसंवत्सर इत्युच्यते॥ तत्र संवत्सरे विवाहोपनयनादिराक्षकार्याणि न कार्याणि॥ तथा चललुः॥ अतिचा-

रगतोजीवः तं राशिं नैति चेत्सुनः ॥ लुप्तः संवत्सरो ज्ञेयः सर्वकर्म बहिष्कृत इति ॥ तं राशि मति चार आगतरात्रपेक्षया पूर्वराशिं सकालः अति चार रात्रपेक्षया पूर्ववृहस्प
 ति स्थित राशिकाल लुप्त संवत्सरः तस्मिन् रात्रौ बृहस्पतेः कृतकाल भोगभावात् सकर्म बहिष्कृतः ॥ नित्यनैमित्तिक कर्मातिरिक्त कर्म बहिष्कृतः ॥ तानि कर्माणि तत्र तत्र न
 कर्तव्यानीत्यर्थः ॥ नित्यकरणे प्रत्यवाय प्राप्ते ॥ बृहस्पतिः सिंहराशि स्थितश्चेत् गोदावर्यां सर्वतीर्थसंनिधानात् ॥ स्नानदानादिकं महाफलं ॥ तथा चोक्तं ॥ सिंहे गु
 रौ गौतमि देवि भद्रे ब्रह्मांडभांडोपगतानि नित्यं ॥ दिव्यं तरिक्षे भुवनागलोके सर्वाणि तीर्थानि तवोदरे स्युः ॥ तिस्रः कोट्यर्धकोट्यश्च तीर्थानि भुवनत्रये ॥ आयांति
 गौतमी स्नातुं सिंहे स्ते च बृहस्पतौ ॥ बृहस्पते सुरार्धक्ष सर्वदेवनमस्कृत ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सिंहे स्ते च बृहस्पतौ ॥ अनेन प्रत्यहं स्नानं कुर्यात् ॥ अत्र गोदा
 वरीयात्रायां सिंहे स्ते बृहस्पतौ विदेशस्तु मुंडन तीर्थं आधादिविषये गर्भिणी पतित्वादि प्रतिबंधो नास्ति ॥ तत्र तीरस्थानां मुंडनं तीर्थेषु वा सो नस्तः ॥ बृहस्पतेः
 सिंहे प्रवेशानंतरं द्वादशदिनपर्यंतं गोदावर्यां पुष्करसंनिधानं तत्र स्नानदानानि विशेषफलदानि ॥ तत्र विशेषकार्याणि सिंहे स्ते माहात्म्यादृष्टव्यानि ॥ तीरस्थेन

वमदिने तीर्थं आधं कार्यं ॥ तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे ॥ पिंडप्रदानं यः कुर्यान्न वम्यविधिपूर्वकं ॥ मुक्तौ च पितरः सर्वतस्त्येव तरसानघेति ॥ अतिचारगते जीवे गोदावर्यां स्नानादिकं म
 हाफलमेव ॥ सिंहरात्रौ गते जीवे प्रजानां पापकारिणां ॥ वत्सेरयत्कृतं पुण्यं स्नानेनैकेन लभ्यते ॥ कथंचिदपि सिंहे स्ते गुरौ स्नानं समाचरेत् ॥ गौतम्या जन्मनः पुंसां तत्क
 लं जीवितस्य तु ॥ कथंचिदपि विक्रान्ति चारगते इत्यर्थः ॥ अतिचारगते जीवेयः पिबेद्गौतमी जलं ॥ तस्य जन्मरातं पापं तत्क्षणादेव नश्यति तिस्रस्तुक्तेः ॥ सिंहे स्ते गुरौ गो
 दाभागीरथीमध्ये उपनयनादि शुभं न कार्यं ॥ गोदावर्यादक्षिणभागे गुरौ मघाव्यतिरिक्तं सिंहे स्ते गुरौ विवाहादिराशं न कार्यमेव ॥ तथा चललः ॥ गोदाभागीरथीमध्ये नो
 द्वाहः ॥ सिंहे गुरौ मघास्ते सर्वदेशेषु तथा मीनगते रवौ इति ॥ तथा वासिष्ठः ॥ भागीरथ्युत्तरे कूले गौतम्यादक्षिणे तथा ॥ विवाहो व्रतबंधश्च सिंहे स्ते ज्ञेन दुष्यतीति ॥ विवा
 हो दक्षिणे कूले गौतम्यानेतरत्र तु ॥ मघास्ते गुरावित्यन्यः ॥ ज्ञे इत्यस्य गुरावित्यर्थः ॥ इत्यस्य बुधेत्यर्थस्तु न संभवति ॥ बुधस्य श्रावणभाद्रपदमासान्य
 तरमास एव सिंहे स्तेन तयोः चातुर्मास्यत्वेन विवाहकालत्वाभावात् ॥ तथा वासिष्ठोऽपि वक्तेति चारगते चैव सिंहे स्ते सुरमंत्रिणि ॥ विवाहं

तथात्रादिपुरहर्म्यगृहादिकं॥क्षौरंविद्योपविद्यांचयत्नतःपरिवर्जयेत्॥इत्यत्रविवाहव्रतबंधग्रहणंतुगोदोत्तरविषयं॥पूर्ववाक्येतथोक्तः॥पुष्करोनामकर्माभि
 मानीदेवः॥तीर्थराजश्चसःगोदावर्याप्रार्थितःसन्सिंहस्थेबृहस्पतौवर्षमध्येप्रथमभागद्वादशदिनेषुअत्यमद्वादशदिनेषुचगोदावर्यासंनिहितोविशेषफल
 दः॥तथाचोक्तंब्रह्मांडे॥गौतम्याःपुष्करस्यापियोगःपुष्करनामकः॥तत्रस्नानंचदानंचसर्वक्रतुफलंलभेत्॥आवत्सरंतुगौतम्यांस्नानदानैश्चयत्फलं॥तत्फलं
 समवाप्नोतिएकैकदिवसेदिनेइति॥अतिचारगतोजीवःसिंहाराशिंगतोयदि॥मुंडनंनैवकर्तव्यंकर्तव्यंश्राद्धमात्रकं॥तथाएकस्मिन्नराशौसूर्यःसंचरतिसःसौरो
 मासः॥एवंसूर्यस्यद्वादशराशिसंचारेयावत्कालःसःसौराब्दः॥दृष्ट्वाप्रतिपदमारभ्यपौर्णिमापर्यंतकालःशुक्लप्रतिपदमारभ्यअमावास्यांतोवाचांद्रोमासः॥
 एतेद्वादशमिलित्वाचांद्रसांवत्सरः॥अश्विनीमारभ्यरेवतीपर्यंतंनक्षत्रेषुचंद्रसंचारकालःनक्षत्रोमासः॥त्रिंशद्दिनात्मकःसावनोमासः॥एतैर्द्वादशमासैः
 क्रमेणनक्षत्रः॥सावनुश्वसंवत्सरः॥अयनंद्विविधं॥मकरसंक्रांतिदिनापेक्षयापूर्वभागेअष्टादशदिनमारभ्यमिथुनसंक्रांतिदिनानंतरंद्वादशदिनपर्यंतमुत्त
 रायणं॥ततःपरंधनुःसंक्रांतिदिनानंतरंद्वादशदिनपर्यंतंदक्षिणायनं॥वसंताद्याःऋतवोद्वेधा॥मीनाद्याःमेषाद्यावासौराः॥चैत्राद्याश्रावणाः॥तत्रद्वौद्वौएकैको

ऋतुः॥तेचवसंतग्रीष्मवर्षशरतहेमंतशरिरभेदेनषड्विधाः॥अनेनसोमासःसौरश्चांद्रनक्षत्रावनभेदेनचतुर्विधः॥अथमलमासोनिरूप्यते॥द्वात्रिंशद्दिर्गतेर्मासोर्दिनेः
 षोडशभिस्तथा॥घटिकानांचतुष्केणपतितित्यधिमासकः॥इतिवचनात्॥यदाधिकोमासोजातःतदनंतरंएतावत्परिमितकालेनपुनरधिकमासोभवतिइदंचोपलक्षणं॥
 क्वचित्त्रिंशद्दिःक्वचित्संचत्रिंशद्दिर्मासैःअधिकमासोभवतित्याद्यपिग्राह्यं॥यस्मिन्मासेप्रतिपदारभ्यअमावास्यासहितदिनेषुसंक्रांतिर्नजातेसमलमासः॥
 अधिकमासइतिचोच्यते॥यदाशुक्लप्रतिपदाद्यमावास्यादिनयुक्तमासमध्येसंक्रांतिद्वयंस्यात्सक्षयमासः॥यस्मिन्वर्षेभवतितस्मिन्वर्षेक्षयमासात्पूर्वमास
 त्रयमध्यएवैकअधिकमासोभवतिपश्चाच्चमासत्रयमध्यएवैकोधिमासः॥एवंतस्मिन्वर्षेअधिमासद्वयं॥तदुक्तज्योतिषरत्नमालायां॥असंक्रांतिमासो
 अधिमासःस्फुटस्यद्विसंक्रांतिमासःक्षयारव्यःकदाचित्॥क्षयःकार्तिकादिनान्यदास्यात्तदावर्षमध्येअधिमासद्वयंचेति॥तृतीयपदार्थस्तुक्षयमासस्य
 कदाचिदेवागमनेपिकार्तिकमार्गशीर्षपौषनामकमासेष्वेवागमनंतान्येदेति॥यस्मिन्क्षयमासेधनुःसंक्रमणस्यप्राप्तत्वात्मार्गशीर्षत्वंतस्मिन्अमावास्या
 भागेमकरप्रवेशेनपौषत्वंचेतिद्विनामवत्वंज्ञेयं॥मेषादिशरणांक्रमेणचैत्रादिनामवत्वात्॥एवमन्यत्रापिक्षयमासेद्विनामवत्वंज्ञेयं॥एवंद्विमासकार्याण्यपि॥

तत्राप्यप्रकारः॥ प्रतिपदादित्रिंशत्तिथीनां षष्ठीघटिकादिकात्मनां वृद्धिक्षयानुसारेण न्यूनधिकानां वा त्रिंशद्घटिकात्मके न्यूनधिके वा पूर्वार्धमार्गशीर्षे तिसंकल्पः॥ उत्तरार्धे पौषे तिसंकल्पः॥ एवं द्वितीयसंक्रांतिप्रयुक्तं पौषादिनाम संभवे सति शुद्धमासवत्त्वात् तन्मार्गशीर्षे पूर्वोत्तरमासरोषत्वं शक्यं न वक्तव्यम्॥ तथान्वयस्मृतिः॥ तिथ्यार्धे प्रथमे पूर्वोत्तरार्धे तदुत्तरः॥ मासाविति बुद्धौ श्रित्योक्षयमासस्य मध्यगाविति॥ अस्यार्थः॥ तिथ्यार्धे तिथीनां प्रतिपदादीनां प्रथमे धर्मप्रथमार्धभागे पूर्वमासः॥ मार्गशीर्षमासो बोध्यः॥ तिथ्यार्धे द्वितीये धर्मप्रतिपदादितिथीनां द्वितीयार्धभागे तदुत्तरः पौषनाम बोध्यः॥ एवं पूर्वोत्तरमासौ एकस्य क्षयमासस्य मध्यगो अंतर्भूताविति॥ पंचांगे क्षयमासस्य प्रतिपदादितिथीनां यावत् षष्ठीघटिकाः तत्र पूर्वार्धभागे स्य मार्गशीर्षत्वं॥ उत्तरार्धस्य पौषत्वमिति॥ तथान्वयमार्गशीर्षमासप्रतिसंवत्सरीकपौषश्राद्धादितिथीनां अपराह्णव्यापित्वादिकं न विचार्य॥ प्रतिपदादिपूर्वार्धभागे दिवा सायंकालानंतरं वा सति पूर्वार्धभागमध्य एव मार्गशीर्षप्रतिपदादिनिमित्तं श्राद्धादिकं कार्यं॥ एवं प्रतिपदाद्युत्तरार्धे सूर्योदये सूर्यास्तमयानंतरं सति प्रतिपदाद्युत्तरार्धभागमध्य एव पौषमासप्रतिपदादिनिमित्तं श्राद्धादिकं कार्यं॥ तत्र कुतुपापराह्णं संभवे कुतुपापराह्णमध्ये कार्यं॥ तदसंभवे ग्रहणदिनश्राद्धवत्॥ रात्रौ कार्यं॥ साधनद्वयश्राद्धवत् सूर्योदये वा कार्यं॥ सामान्यभूतस्य कुतुपाप

३

राह्णकालविधायकवाक्यस्य मासद्वयस्य क्षयमासतिथिपूर्वोत्तरार्धमात्रांतर्गतत्वविधायकविशेषवाक्येन बाधितत्वेन क्षयमासातिरिक्तमासगतश्राद्धतिथिविषयत्वात्॥ एवं रात्रौ श्राद्धकर्तव्यतानिषेधकवाक्यानि क्षयमासातिरिक्तविषयाणि॥ ग्रस्तादयग्रस्तास्तमयग्रहणदिनप्रातपित्रादिश्राद्धवत् क्षयमासश्राद्धस्य पिक्षयमासनिमित्तत्वात् कृत्वात्॥ एवं च कार्तिकमाघवैशाखस्मानानिसौरमासाश्रयेण प्रवृत्तत्वात् अरुणोदयादिकालेन विरुद्धानि॥ प्रातःस्नानं कार्तिके तु तुलासंस्कारे॥ माघमासे रटंत्यपः किंचिदभ्युदितेरवौ॥ मकरस्फुरे वौ माघवैशाखं सकलं मासं मेषसंक्रमणे रवावित्यादिवाक्येषु कार्तिकस्नानादीनां तुलादिसंक्रांतिपुरस्कारेण प्रवृत्तत्वात्॥ संक्रांतिसूर्योदयादिपुरस्कारप्रवृत्तानां धर्माणां सौरमाश्रितानां अरुणोदयादिकालानुष्ठाने बाधकाभावेन चंद्रकार्तिकाद्यागमनप्रतीक्षापेक्षाभावात्॥ अतएवाश्वयुजादिमासदशम्यादावपि कार्तिकस्नानारंभः॥ तेषु मासेषु तुलादिसंबंधमात्रस्यैव स्नानप्रयोजकत्वात्॥ एवं अग्निहोत्रादिहोमस्यापि सायंप्रातरग्निहोत्रं जुहुयादिति श्रुतौ सायंकालाद्याश्रितस्य कार्तिकादिचंद्रमासानाश्रितत्वे क्षयमासस्य कार्तिकाद्यागमनप्रतीक्षापेक्षाभावात्॥ प्रातःसायंकालयोः करणं विरुद्धं॥ चंद्रमासाश्रितत्वे तु ऐतरेयब्राह्मणोऽसंबन्धस्य प्रातराहुतीनां सायमाहुतीनां च विंशत्यधिकसप्तशतसंख्याकथनं विरुद्धमेतत्॥ तत्र साव

नमासाश्रयपास्यअग्नेसाधयिष्यमाणत्वात्॥अतएवसंवत्सरस्यचतुर्दशमासत्वनिषेधःसावनुत्वविविक्षयैवोपपन्नः॥अन्यथात्रयोदशंतुश्रुतिविनाहमासंचतुर्दशंका
 पिहिनैवदृष्टइतिवाक्यविरुधप्रसंगात्॥अस्यार्थः॥द्वादशमासाःसंवत्सरइत्युक्तसर्वत्रसंवत्सरस्यद्वादशमासवत्त्वेपिद्विचिदसंक्रांतमासविवक्षयात्रयोदशवत्त्वंश्रुतिना
 ह॥चतुर्दशमासस्तनैवदृष्टइति॥चंद्रमासविवक्षयांतुक्षयमासयुक्तवर्षेक्षयमासस्यमासद्वयात्मकत्वेनपूर्वोक्त्याधिकमासयोःद्वयोःसत्वाच्च॥चतुर्दशमासवत्त्वप्रसक्त्या
 नचैवदृष्टइत्युक्तंस्यात्॥सावनविवक्षायांतुक्षयमासस्यत्रिंशद्दिनात्मकत्वेनएकमासत्वात्॥संक्रांतिद्वययुक्तत्वेनद्विमासत्वेपित्रयोदशमासत्वाविरोधात्॥नचक्षयमासाधि
 कंमासयोः॥चंद्रमासत्वविवक्षाभावः॥क्षयमासस्याधिकमासस्यचचंद्रमासत्वमेवेतिमाधवादिभिरुक्तत्वात्॥यत्तुमाधवेनोक्तं॥असंक्रांतत्वेनाधिकत्वप्रसक्ति
 युक्तयोर्द्वयोर्मध्येपूर्वस्याधिमामसत्वनिषेधादितदयुक्तं॥स्वोदाहृतजाबालिवाक्येएकस्मिन्नेववर्षेतुद्दोमासावधिमामसकौ॥प्राकृतस्तत्रपूर्वस्यातउत्तरस्तमलिम्युच
 इति॥पूर्वस्याप्यधिकमासत्वोक्तेस्तद्विरोधप्रसंगात्॥घटकन्यागतइतिचैत्रात्पूर्वेनाधिमामसइत्यादेवाक्यानितुक्षयमासरहितवर्षविषयत्वेनवक्ष्यते॥यत्तुयद्वर्षम
 ध्येधिमामसयुगमंतत्कार्तिकादितृतीयंक्षयारम्भं॥मासत्रयंत्याज्यमिदंप्रयत्नात्विवाहयज्ञोत्सवमंगलेष्वितिज्योतिशास्त्रवार्क्यतनुयस्यब्रह्मावर्षविवाहादेऽज्योतिःशा

स्त्रेतिथिवारनक्षत्रादिकमुक्तंतद्विषयकंज्ञेयं॥नतुराक्षसपैशाचादिविवाहपरं॥ज्योतिःशास्त्रेतत्रनक्षत्रानुक्तेः॥तत्सतीक्षासंभवाच्च॥एवंयज्ञरात्रेनआधानादिकमुत्स
 वःतत्तन्मासोक्तनवरात्राद्युत्सवःमंगलंनिरांजनादिकंज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धंवर्जत्वेनज्ञेयं॥ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धंशिष्टान्चारप्राप्तवसंतोउत्सवादिकंतुकर्तव्यत्वेनज्ञेयं॥के
 चित्तुतिथ्यर्धेप्रथमःपूर्वर्हातेवाक्यंक्षयमासमृतानांतत्सन्नानांचमृतोत्पन्नेतिथिविषयेमासनिर्णयार्थमित्याहुः॥तदसंगतांसामान्यवाक्यस्यविशेषवाक्यंविनाविशेष
 विषयकथनस्याशक्यत्वात्॥निबंधकारवाक्यानांअनर्थत्वेनाप्रमाणत्वात्॥माधवादिभिःतथाव्याख्यानाच्च॥अन्यथानहिंसात्सर्वभूतानीतिवाक्यस्यअग्नीषोमीयस्य
 पशव्यतिरिक्तविषयत्ववत्तर्गवादिव्यतिरिक्तविषयत्वप्रसंगाच्च॥तथाचसामान्यतःत्रिंशत्सूक्तिथिषूक्तप्रकारेणपूर्वभागेपूर्वमासस्यांतर्भावात्॥पूर्वमासप्रयुक्तक्षयाह
 वर्धयनश्राद्धोत्सवादिकंकार्यं॥उत्तरभागेउत्तरमासप्रयुक्तमेतत्सर्वमितिनिष्कर्षः॥वधायननामप्रतिसंवत्सरेजन्मदिनेपुरुषस्यक्रियमाणमभ्यंगादिकंमहाराष्ट्रदेशेप्र
 सिद्धं॥एवंमार्गशीर्षप्रयुक्तअष्टकाश्राद्धदर्शश्राद्धानिमार्गशीर्षवृष्णापक्षसप्तम्यादितिथित्रयामावास्यात्तरार्धभागेषोषप्रयुक्तानिअष्टकामावास्याश्राद्धानिपुनः
 कार्याणि॥प्रामाण्यग्रहेदीपिकादिवचनानिउपलक्षणपरत्वेनउदाहरणपरत्वेनवायोज्यानि॥तथाचकालनिर्णयदीपिकानि॥नष्टानांक्षयमासगास्तुतिथिपुत्रासंस्त

योरर्धयो ग्राह्यास्तास्तिथयोक्षयमाह॥विषयो ग्राह्यमासि स्थिता इति॥अस्यार्थः॥नष्टानां मृतानां क्षयाह विषये प्रति सांवत्सरीक विषये वर्धयन्नादौ च क्षयमासगात्सतिथिषु द्विसं
 क्रांति युक्तमासस्थास्तिथिषु प्रतिपदादिषु प्रागंत्ययोरर्धयोः पूर्वार्धे च प्रागर्धमासाभ्यां स्थिततिथयः पूर्वमासि स्थिताः उत्तरमासि स्थिताश्च या ग्राह्या ज्ञेयो इति॥क्षयमास
 स्य प्रतिपदादि पूर्वार्धभागे पूर्वमासि स्थितप्रतिपदादि निमित्तकश्राद्धादितिथित्वं क्षयमासस्य प्रतिपदाद्युत्तरभागे द्वितीयमासस्य प्रतिपदादि निमित्तकश्राद्धादितिथित्वं ज्ञेय
 मिति भावः॥ननु क्षयमासस्य यस्मिन्मासेन संक्रांतिः संक्रांतिद्वयमेव च॥मलमासः सविज्ञेयो मासे त्रिंशत्तमे भवेदिति काटकश्राद्धवचनेन मलमासत्वादत्र वर्षे वर्षे तु य
 द्वाधमातापि त्रयोर्मृते हनि॥मलमासस्य यत्कार्यं व्याघ्रस्य वचनं तथेति॥सत्यव्रतवचनेन मलमासे श्राद्धस्य निंदितत्वात् क्षयमासे मासद्वयनिमित्तक कथं कर्तव्यं तथेति चे
 त् न॥एक एव यदा मासः संक्रांतिद्वयसंयुतः॥मासद्वयगतं श्राद्धं मलमासे प्रशस्यत इति सत्यतपसो वचनात्॥यत्तु बृहस्पतिः॥यस्मिन्मासेन संक्रांति संक्रांतिद्वयमेव वा॥
 संसर्पहं स्पतीमासावधिमासश्च निंदित इति॥क्षयमासात्पूर्वोऽधिकमासः संसर्पनामकः क्षयमासस्त्वहं स्पतिनामकः॥अधिमासः क्षयमासात्परोधिमासः॥एते त्रयो निंदि
 ताः शोभनादाविति शेषः॥तद्विवरणं विवाहयज्ञोत्सवेत्यादौ कृतं॥वटेश्वरसिंहांते तु प्रकारांतरमुक्तं॥यदि न चलतीमासयुग्मं विचिंत्यं इति॥अस्यार्थः॥ज्योतिःशास्त्रे द्विसंस्था

५

क्वचित्पूर्वे चालना संस्कोऽस्तीत्युक्तं॥तथा च यदा चालनमस्ति तदा पूर्वस्या संक्रांतस्य संक्रांतत्वसंपादनादयं क्षयमास एकत्वेनैव परिगणनीयः॥ननु मासद्वयात्मकत्वेन॥यदा तु
 चालनं नास्ति तदा यथोक्तप्रकारेण मासद्वयात्मकत्वं॥द्रष्टव्यमिति॥अत्रायं च विशेषः॥एकस्मिन्नेव वर्षे द्वौ मासावधिकमासौ॥प्राकृतस्तत्र पूर्वस्यात् उत्तरस्तमलिप्त्युच्ये
 ति जाबाल्युक्तिः॥अस्यार्थः॥तत्र तयोरधिमासयोर्मध्ये पूर्वोधिमासः प्राकृतः॥नमलिप्त्युच्यते॥तथा च दृष्ट्यादिसर्वकाम्यं तु मलमासे विवर्जयेदित्युक्तनिषेधः पूर्वाधिकमासेनास्ति॥किं
 तु निजमास एव॥निजमासस्य मुख्यत्वात्॥पूर्वस्याधिकमासत्वेन गौणत्वात्॥अनेनैव न्यायेन उत्तरमासोक्तकर्मारंभेऽपि निजमास एव॥तथा च यस्मिन् वर्षे अश्वयुजोधिमासः चे
 त्रश्राद्धमासः तत्र चैत्रस्य मलिप्त्युच्यत्वेन अधिकाश्विजस्य मलमासत्वेन दृष्ट्यादिकाम्यकर्माहत्वेऽपि मुख्यश्राद्धयुजत्वाभावेन भाद्रपदशुक्ल एकादस्यारब्धदुग्धत्वतादिसमा
 त्रयोग्यत्वेन दुग्धव्रतादिसमाप्तिस्तु निजश्राद्धयुजशकृत्कादत्रयमेव कार्या॥द्विदलव्रतारंभोऽपि तत्रैव॥एवं कार्तिकस्नाननवरात्रविजयदशमी दीपावल्यादिकमपि निजमास एव॥
 यत्तु चैत्रादवाङ्नाधिकमास इति॥तथा च स्मृत्यंतरे॥घटकन्यागते सूर्ये वृश्चिको वाथ धनि॥मकरे वाथ कुंभे वा नाधिमासो विधीयत॥घटकाद्ये तुलासहितषण्मासेषु अ
 धिमासनिषेधकथनं क्षयमासाभावे ज्ञेयं॥क्षयमासात्पूर्वोत्तरभागमासत्रयमध्ये धिमासद्वयोक्तः॥क्षयमासस्य कार्तिकादित्रय एवोक्तेः॥यदपि पूर्वमासस्यानिकर्मा

णि पूर्वपक्षे प्रकल्पयेत् ॥ उत्तरे मासिकार्याणि कृष्णपक्षे प्रकल्पयेत् ॥ इति वचनं तस्यार्थः ॥ पूर्वपक्षेतिथेः पूर्वभागे कृष्णपक्षस्य मासोत्तरभागार्थत्वात् ॥ लक्षणयातिथ्युत्तरभागार्थकत्वब
 हुवाक्यानुरोधोदज्ञेयां क्षयमासे इति शेषः ॥ एवमामध्याह्नात् पूर्वमासकर्तव्यं कर्म कारयेत् ॥ मध्याह्नानंतरं कुर्यात् ॥ उत्तरे मासि चोदितमित्यत्रापि मध्याह्नरात्र्यः लक्षणयातिथेः पूर्वभागप
 रः ॥ बहुवाक्यानुरोधात् ॥ अतएव ज्योतिर्निबन्धे पितिथ्यर्धे प्रथमे पूर्वोपरस्मिन्नुत्तरोत्तरात् ॥ मासाविति बुधैश्चित्योक्षयमासस्य मध्यगाविति ॥ एवमन्यत्रापि ॥ स्पष्टाथमां त्यसंज्ञावि
 ति ॥ यस्तु तत्पूर्वमास्यानीति आमध्यापूर्वमासेति वाक्यद्वयं बहुदृष्टमाधवादिभिरलिरित्वान्निर्मल ॥ अतएवास्वप्राकृतत्वं ॥ स्वापेक्षया पूर्वमासे प्रवृत्तस्यारब्धस्य हत्वात् ॥ इद
 मेव संसर्पत्वं च ॥ प्रवृत्तं कर्माणि अस्य मासस्य संसर्पणात् ॥ गमनात् ॥ तत्कर्म करणार्हत्वादिति यावत् ॥ इदमेवाभिप्रेत्य ज्योतिः पितामहा आह ॥ मासः कन्यागते भानो असंक्रांतो भवेद्य
 दि ॥ दैवं पित्र्यं तदा कर्म तुलासंस्केतुरक्षयमिति ॥ यत्त्वत्र माधवेन व्याख्यातं ॥ अत्र कन्यागते सवितरियो संक्रांत असौ मलिम्लुच आश्वियुजः भाद्रपदांते कन्या प्रवेशात् ॥ एवं सति क
 न्यामुपजीव्य यदि हितं दैवं पित्र्यं च तन्मलिम्लुचे आश्वियुजेन कर्तव्यं ॥ किंतु हि तुलासंक्रांत्युपेते शुद्धाश्वियुजे इति ॥ तत्र दैवपित्र्योः कन्यामुपजीव्येति यदि विशेषणमुक्तं तदयुक्तं ॥
 यस्मिन् प्रकरणे तद्वायकाभावात् ॥ दैवकार्पणः कन्यासंक्रांत्साश्रयेण न कुत्रापि अनुक्तेऽर्थः ॥ महालयारव्यपित्र्यकर्मणस्तु कन्याश्रयेणेपि कन्योपजीव्यत्वस्यैव निराकृत्वात्तत् ॥

६

अषाढमवधीकृत्य स्यात्पक्षस्तु पंचमः ॥ आश्वकालसवितेयः कन्यागच्छतु मानवेति जातूकर्णवचनात् ॥ मासः कन्यागते भानाविति वाक्ये पित्र्यमित्यस्याक्षयमिति विशेषणं भवति ॥
 तथान्वयासः ॥ षष्ठिभिर्दिवसैर्मसैः कथितो वादरायणैः ॥ उत्तरदेवकार्याणि पितृकार्याणि चोभयोरिति ॥ गालवेपि ॥ वर्षे वर्षे तु यद्वाधं माता पित्रोर्मृते हनि ॥ मासद्वये पितृकुर्यात् व्याघ्र
 स्य वचनं यथेति ॥ यत्तु सत्यव्रतः ॥ वर्षे वर्षे तु यद्वाधं माता पित्रोर्मृते हनि ॥ मलमासेन कर्तव्यं व्याघ्रस्य वचनं यथेति ॥ वर्षे वर्षे तु यद्वाधं मृता हनि मलिम्लुचेत् ॥ कुर्यात्तत्र प्रमीतानामन्ये
 षामुत्तरत्राविति ॥ पद्वचनं क्षयमासात् पूर्वभावाधिकमासातिरिक्ताधिकमासविषयं ॥ अस्य प्राकृतत्वे उत्तयासफलत्वसूचनात् ॥ अन्यस्य मलिम्लुचेत्तयासफलत्वसूचनात् ॥ अन्यस्य
 मलिम्लुचेत्तया निष्फलत्वोक्तेः ॥ क्षयात् पूर्वभावाधिकमासेऽपि पंडकं कार्यं ॥ पंडवर्जमसंक्रांतो संक्रांतो पंडसंयुतामिति वचनात् ॥ अथ मलमासे कार्यकार्यनिर्णयस्तु संगृह्यका
 ले दर्शयितुं ॥ द्वादशाहसि पंडांतं कर्म ग्रहणं जन्मनोः ॥ सीमंते पुंसवे आधं द्वादशे तो जातकर्म च ॥ रोगेशांतिरलभ्ये च योगेशाधं व्रतानि च ॥ प्रायश्चित्तं निमित्तस्य वरात् पूर्वपरत्र च ॥ अ
 श्वेतुकुंभमन्वादि महालययुगादिषु ॥ आधं दर्शयि हरहः आधमूनदि मासिकं ॥ मलिम्लुचान्यमासेषु मृतानां आधमासिकं ॥ आधं तु पूर्वदृष्टेषु तिथिष्वेव युगादिषु ॥ मन्वादिषु च य
 -- नंदानंदैर्वेदिनंचयत् ॥ तिलगोभूरिहिरण्यानां संधोपासनयोः क्रियाः ॥ पर्वहोमश्चाग्रयणं साग्नेरिष्टश्च पर्वणोः ॥ नित्याग्निहोत्रहोमश्च देवतांतिथिपूजनं ॥ स्नानंच दानविधिना

अभक्षापेयवर्जनं॥ तर्पणं च निमित्तस्य नित्यत्वाद्भयत्रचेति सासह्यकर्तव्यसंग्रहः॥ अनित्यमनिमित्तं च दानं च महदादिकं॥ अग्न्याधानाधनात्सर्वतीर्थयात्रामरक्षणं॥ देवालयतटाका
 दिप्रतिष्ठामौजिवंधनं॥ आश्रमः स्वीकृतः कामः वृषोत्सर्गच निष्क्रमः॥ राजाभिषेककर्माणि चूडाकर्षव्रतानि च॥ अन्नप्राशनमारंभागृहाणां च प्रवेशनं॥ स्नानं दानं विवाहो मः तथा पन्न
 महोत्सवं॥ व्रतारंभसमाप्ती च काम्यं काम्यं च पाप्मनः॥ प्रायश्चित्तंतु सर्वस्य मलमासे विवर्जयेदिति॥ वर्जसंग्रहः॥ उपाकर्मात्सर्जनं च पवित्रदमनार्पणं॥ अवरोहश्च हैमंतः सर्पा
 णांबलिरष्टका॥ ईशानस्य बलिर्विष्णोः शयनं परिवर्तनं॥ दुर्गेद्रस्त्रापनोक्षाने ध्वजोक्षानं च वज्रिणः॥ पूर्वत्र प्रतिषिद्धानि परत्रान्यच्च दैविकमित्यनेन मलमासे वर्जितानां श्रद्धामासे
 कर्तव्यत्वेन संग्रहः॥ अत्र सर्वत्र साक्षिवचना निमाधवकालनिर्णये द्रष्टव्यानि॥ अधिकमासात्पूर्वमारब्धं चाद्रायणादिकं तत्र समापनीयमेव॥ त्रिंशद्दिनात्मकव्रतत्वात्॥ यत्तु रा
 कव्रतादिकं तत्तु मासह्यं कार्यं॥ आरंभसमाप्त्योः श्रद्धामासयोर्विहितत्वेन तन्मध्ये अधिकमासस्य पतितत्वात्॥ आगतुकशानिवारो एवासादिकं तत्रैव संकल्पितं तत्र तत्र कार्यमे
 व॥ तथा च नित्यं नैमित्तिकं स्नानोपासनग्रहणस्नानादिकं जातकर्मादिकं कालांतरे कर्तुं सावकाशं॥ आधानादिकं तु मलमासेन कार्यं॥ आधंतु अन्यमासमृतानां त्रयोदशमा
 सः मलमासश्चेत् मलमासे प्रथमदिने तत्रैव तस्मिन् द्वादशमास्यातीते अनंतरदिने प्रथमादिकं कार्यं॥ मध्ये मलमासश्चेत् त्रयोदशो अतीते अनंतरं स्वीयेमासिकार्यं॥ प्रति

७

सांवत्सरिक आधंतु अन्यमासमृतानां त्रयोदशमासं विहाय चतुर्दशो श्रद्धामासिकार्यं॥ मलमासमृतानां तु कालांतरे तस्मिन्नेव मासे मलमासश्चेत् तदा मलमास एव प्रति सांवत्सरिकं कार्यं॥
 चतुर्दशमास्यपीति॥ मासस्य द्वापक्षौ शकृद्वृष्णश्च॥ देवैर्कर्माणि शकृद्वृष्णो मुख्यः॥ पित्र्यैर्कर्माणि वृष्णपक्षः॥ एकैकस्य पक्षस्य प्रतिपदादयः पूर्णिमांता अमावस्या तावापंचदशतिथ
 यः॥ स्वरूपेण एककलाविशिष्टस्य चंद्रस्य अग्न्यादिभिः पीयमानपंचदशकलाः प्रतिपदादिशब्देनोच्यंते॥ वृष्णपक्षे अग्न्यादिभिः पाः कलाः पीयंते ताः कलाः अग्न्यादिभिः पक्षे शक्रे
 चंद्रे पूर्यंते॥ ताश्च प्रतिपदादिपदेनोच्यंते॥ तिथिद्विविधा॥ शुद्धा विधा भेदात्॥ अन्यतिथिसंबंधरहिता शुद्धा॥ अन्यसंबंधो विधौ॥ सापिद्विविधा॥ पूर्वविधा परविधा चेति॥ तत्र उदये
 पूर्वया तिथ्या त्रिमुहूर्तयुक्ता पूर्वविधा॥ सायंकाले परतिथ्या त्रिमुहूर्तयुक्ता परविधा॥ दिवसस्य प्रातः संगवमध्याह्नपरान्हासायान्हारूपेण पंचधा भेदो द्रष्टव्यः॥ अयं तु वेधः देव
 तांतरोपवासे कर्मात्कृतनक्तायाचितव्रतेषु बोध्यः॥ अत्रावांतरभेदः एतेषां प्रायः अनुष्ठानाभावान्नोच्यंते॥ अथ आधंकालः॥ आधं द्विविधं॥ एको द्विष्टं पार्वणं चेति॥ तत्र एको द्विष्टे
 मध्याह्नव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या॥ तत्र एकदेशाव्याप्तौ यत्राधिका व्याप्तिः सा ग्राह्या॥ समव्याप्तौ तु उत्तरत्र तिथिश्च ये पूर्वा तिथिः॥ वृद्धौ तु उत्तरा एको द्विष्टं नाम एकं पुत्रभ्रात्रादिकमु
 द्विर्यत्रियमाणं प्रति सांवत्सरिकादि आधं॥ तथा अपरपक्षचतुर्दशं त्रिंशद्दिभिः मृतपित्रादीनां क्रियमाणं च॥ पार्वणं तु॥ पित्रादित्रयं॥ मात्रादित्रयं॥ मातामह्यादित्रयमुद्विर्य

क्रियमाणं श्राद्धं ॥ तच्च दर्श श्राद्धप्रतिसावत्सरीक श्राद्धादिभेदेन द्वेधा ॥ तच्च दर्श श्राद्धनिर्णयः ॥ दर्श श्राद्धविधिं विधास्त्रितं दिनां त्याज्योऽपराह्णे चरोदिति कालनिर्णयदीपिकोक्तेः ॥ कात्या
 यनेनाप्युक्तं ॥ दर्श श्राद्धं पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणराजनिशस्यते ॥ वासरस्य तृतीयांशो नातिसंध्यासमीपतइति क्षीणराजनि अमावास्यायामित्यर्थः ॥ दिवसं पूर्वाह्णमाध्याह्नपराह्णभेदे
 न विभागं कृत्वा ॥ अपराह्णव्यापिनी अमावास्या ग्राह्या ॥ अथवा दर्शे पंचकालपक्षवाक्यानां बहुत्वात् पिंडान्वाहार्यकमिति कात्यायनवचनस्य काण्वमात्रपरत्वसंभवात् ॥ काण्वव्य
 तिरिक्तसर्वशाखिनां पंचकालपक्षेणैव अपराह्णनिर्णयः ॥ दर्शनिर्णयो ज्ञेयः ॥ अथवा सर्वेषाममावास्यायामपि पंचकालपक्षेणैव अपराह्णनिर्णयः ॥ अस्मिन्वाक्ये वासरस्य तृ
 तीयांशइति अपराह्णे कदेनासहितसायान्काले काण्वानां कुतुपकालस्यावश्यकत्वाभावविवक्षया श्राद्धकर्तव्यताविधानात् ॥ अमावास्यायाः तृतीयभागस्य अपराह्णका
 लत्वस्य शापकाभावः ॥ अतएव नातिसंध्यासमीपतइति पिंडान्वाहार्यकश्राद्धस्य नातिसंध्यासमीपकाले कर्तव्यतोक्ता ॥ एवमपराह्णसंबंधेनामा निर्णये ॥ भूतविधाप्य
 मावास्याप्रतिपन्निश्रितापि वा ॥ पित्र्ये कर्मणि विद्वद्भिः ग्राह्या कुतुपकालिकी तिहारितौक्तौ ॥ भूतविधाप्यमावास्या इत्ययमंशस्तु ॥ यदा पूर्वदिने चतुर्दशी चतुर्दशघटिका
 द्वितीयादिने अमावास्याविंशतिघटिका तदा भूतविधा मावास्यायां मोहादज्ञानतोपि वा ॥ श्राद्धकर्मणि ये कुर्युः तेषामायुः प्रदीयते ॥ इति निषेधप्राप्तौ पूर्वदिनग्राह्यत्वं

परः ॥ निषेधवाक्यंतु चतुर्दश्यां कुतुपकालव्यापित्वाभावे ज्ञेयं ॥ उभयत्र कुतुपकालव्यापित्वेतु परदिने अपराह्णस्पर्शाभावे पूर्वैव ॥ अपराह्णः पितृणां तु यापराह्णानुयायिनी ॥ सा ग्राह्यापि
 तृकार्येषु इत्युक्तेः पूर्वदिने अपराह्णसंबंधात् ॥ एवंतद्वक्तव्यत्वादेव ॥ यदा चतुर्दशी विंशतिघटिका परदिने अमावास्या चतुर्दशघटिका तदा पूर्वैवेति सिद्धं भवति ॥ अस्मिन्पक्षे भूतवि
 धाममावास्यामिति निषेधस्तु ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्या पूर्वाह्णे व्यापिने यदि ॥ भूतविधेव सा ग्राह्या पित्र्ये कर्मणि सर्वदेति विशेषवचनात् ॥ उभयत्र कुतुपकालव्यापित्वेप्यपराह्णसंबंधे
 अल्पत्वमहत्वाभ्यां निर्णयः ॥ अल्पापराह्णेत्याज्यामाग्राह्यास्यादधिकाभावेदिति विशेषवचनात् ॥ उभयत्र संपूर्णसाम्ये एकदेना साम्ये जाबालिराह ॥ अपराह्णद्वयव्यापि यदि
 दर्शतिथिक्षये ॥ आहिताग्नेः सिलीबालीरेनग्यादेः कुहूः मतेति ॥ दृष्टेदूमासिनीबाली अदृष्टेदुः कलाकुहूरिति ॥ उत्तरत्र निरग्यादेरित्युक्तेः ॥ आहिताग्निश्चेन्न साम्निको
 ग्राह्यः ॥ ग्राह्यः कुतुपकालकीत्यत्र कुतुपशब्देन अहः अष्टममुहूर्तमुरम्यः ॥ नारदः ॥ सप्तमासरतो यस्तु नवमात्पूर्वतस्थितः ॥ उभयोरपि मध्यस्कः कुतुपः स उदाहृतः ॥
 तथाप्रविश्य भानुस्वल्पांशं कुवद्यत्र तिष्ठति ॥ सकालः कुतुपो नाम मंदी भूतस्य संज्ञया ॥ मत्स्यपुराणे च ॥ अहोमुहूर्तानिख्याताः दशपंचचसर्बदा ॥ तत्राष्टमो
 मुहूर्तोयः सकालः कुतुपस्मृतः ॥ कुतुपेन सह चरितं उत्तरमुहूर्तद्वयमपि कुतुपशब्देनोक्तं आपस्तम्बेन ॥ कुतुपोद्यामुहूर्तान्त्रीन्यदाचरति भास्करः ॥ सकालः कुतु

पां पस्तत्रपितृणादत्तमक्षयमिति॥तथानारदोपि॥मध्यं नृः त्रिमुहूर्ततुपदान्चलतिभास्करः॥सकालः कुतुपोनामपितृणादत्तमक्षयमिति॥संपूर्णसाम्येतुपरैव॥कुतुपकालव्या
 त्तेराधिक्यात्पदातुपरदिनेमध्याह्नमध्यपनअमावास्यातदापरैवेतिज्ञापयितुं प्रतिपन्निश्रितैवेत्युक्तं॥पूर्वदिनेअपराह्णव्यापित्वेपिअमावास्याकुतुपस्यप्राधान्यात्
 परदिनेकुतुपकालव्याप्तेः॥तथाचजाबालिपूर्वाह्णेचेदमावास्यानापराह्णेभवेद्यदि॥प्रतिपद्येविकर्तव्यंश्राद्धंश्राद्धविदोविदुरिति॥अथप्रतिसावत्सरिकनिर्णयः॥
 दिवसं प्रातः संगवमध्याह्नापराह्णसायान्भेदेनपंचधाविभजेत्॥तत्रसूर्योदयमारभ्यसायान्मृततिथिः स्पृशेचेत्सातिथिः पार्वणश्राद्धेउत्तमा॥तदभा
 वेअपराह्णव्याप्ता॥तदभावेपिदिनद्वयमध्येयत्राधिकापराह्णेकदेवाव्याप्तिः साग्राह्या॥एकदेवाव्याप्तिसाम्येसंपूर्णव्याप्तिसाम्येतुमृततिथ्यपेक्षयाउत्तर
 तिथिश्चयेपूर्वविधामृततिथिः ग्राह्या॥वृधोत्तरविधा॥एवंदिनद्वयेमृततिथेः अपराह्णस्पर्शाभावेपिद्वयेपूर्वाविधा॥वृधोत्तरविधामृततिथिग्राह्या
 अथमन्वादयः॥चतुर्दशाचैत्रशुक्लतीया पौर्णिमाच ज्येष्ठेपौर्णिमा अषाढेशुक्लदशमीपौर्णिमाच श्रावणेकृष्णपक्षमी भाद्रपदेशुक्लतीया
 आश्विनेशुक्लनवमी कार्तिकेशुक्लद्वादशीपौर्णिमाच पुष्येशुक्लैकादशी माघेशुक्लसप्तमी फाल्गुणेशुक्लपौर्णिमाअमावास्यान युगादयश्चत्वारः॥वैशा

खेत्तकुत्तीया१भाद्रपदेकृष्णत्रयोदशी२कार्तिकेशुक्लनवमी३माघेपौर्णिमाच॥अत्रशुक्लपक्षेद्वादशमन्वादयः॥त्रयोयुगादयः॥एतेदेवेपित्रेचकर्मणिपूर्वाह्णव्या
 पिनोग्राह्याः॥उर्वरितमन्वादिद्वयं एकंचयुगादिएतत्रयंकृष्णपक्षस्त्वत्वात्अपराह्णव्यापिग्राह्याः॥पूर्वाह्णेतुसदाकुर्यात्कृत्वा मनुयुगादयः॥देवेकर्मणिपित्रेचकृष्णेचैवा
 पराह्णकेतिप्राप्नोतेः॥पतुद्देशकेहेचकृष्णेचयुगादीकवयोविदुः॥शुक्लेपौर्वाह्णिकीग्राह्याकृष्णेचैवापराह्णिकेतिनारदावचनं॥तत्तुदशैतुमाघमासस्यप्रवृत्तंद्वाद
 युगमितिभाविष्यत्सर्ववचनोक्तरीत्यायुगादिद्वयस्यकृष्णपक्षत्वाभिप्रायेणप्रवृत्तमितिबोध्यं॥अथसंक्रांतयोद्वादश॥तत्रमेषतुल्योः पूर्वोत्तरभागयोः द्वादशदिका
 पर्वकालः॥कर्कटकेपूर्वभागएवचत्वारिंशद्दिकाः॥त्रिंशत्कर्कटकेनाड्यः पकरेतुदशाधिकवचनात्॥वृषभसिंहवृश्चिककुंभेपुपूर्वभागेउत्तरभागेच
 षोडशदिकाः॥मिथुनकन्यामीनधनुषपराः॥षष्ठिदिकाः पर्वकालः॥अथनिर्णयः॥दिवासंक्रांतौसत्याः॥रात्रौतुविशेषः॥तत्रकर्कटकेअस्तसमयादारभ्य
 सूर्योदयपर्यंतंयस्मिन्कालविशेषेसंक्रमेसतिपूर्वदिवसएवस्मानदानादिकं॥नतुरात्रौपरदिनएव॥मिथुनात्कर्कसंक्रांतियदास्यादंशमानिनः॥प्रभातेवानिशी
 धेवाकुर्यादहनिपूर्वतइतिभाविष्योत्तरपुराणे॥अर्धरात्रेतदूर्ध्ववासंक्रमेदृक्षिणायने॥पूर्वमेवदिनं ग्राह्यावन्नोदयतेरविरितिचा॥यावन्नोदयतेरविरित्यस्य

तहर्ध्वेत्ते तदनंतरमन्वयः॥ मकरे तु सूर्यास्तमया दूर्ध्वयस्मिन्कस्मिन्कालविशेषे सूर्योदयपर्यंतं मकरसंक्रमः॥ तदा परदिने सूर्योदयानंतरमेव पर्वकालः॥ नरात्रौ न पूर्वदिने कार्मु
 कंतु परित्यज्य सप्तसंक्रमते रविः॥ प्रदोषे वार्धरात्रे वा स्नानदानपरे हनीति भाविष्योत्तरे॥ वृद्धगार्ग्योपि॥ यदास्तमयवेद्यां मकरं याति भास्करः॥ प्रदोषे वार्धरात्रे वा स्नानदानपदे
 हनीति॥ कर्कटकमकरसंक्रांति अतिरिक्तदशसंक्रमेषु रात्रौ जातेषु त्रेधा पर्वकालः॥ रात्रेः द्वितीयमांशो तद्यदिका तृतीययामाद्यदिका च एवं मिलित्वा घटिका द्वयं अर्धरात्रः॥ ततः
 पूर्वभागे सूर्यास्तमया वधिमेषादिसंक्रमेषु पूर्वदिने मध्याह्नात् अस्तमयपर्यंतं पर्वकालः॥ अर्धरात्रात्परतः संक्रमेषु तु परदिने सूर्योदयान्मध्याह्नपर्यंतं पर्वकालः॥ घटिका द्वयत्
 प अर्धरात्रि मध्ये मेषादिसंक्रमेषु पूर्वोत्तरदिनयोः तावत्कालं पर्वकालः॥ तदा हवृध्वसिष्ठः॥ अहिः संक्रमेषु पुण्यमहः कृत्स्नं प्रकीर्तितं॥ रात्रौ संक्रमणे भानो दिवार्धस्नानदा
 नयोः॥ अर्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरि कृया॥ ऊर्ध्वसंक्रमणे ऊर्ध्वोदयात्परहरद्वयं॥ पूर्वचेदधिरात्रेषु यदा संक्रमते रविः॥ प्राहुर्दिनद्वयं पुण्यमुत्कामकरकर्कटो॥ इति
 अह्नियदा संक्रांतिर्भवति तदा कृत्स्नस्याहः पुण्यत्वं विदधता अनेन वचनेनार्धरात्रौ स्नानदानादिकं प्रतिविध्यते॥ एवं सति उदयानंतरं क्षणभाविकर्कटके पूर्वभागे प्राशस्संवा
 धित्वा उत्तरभागे अनुष्ठानं भवति॥ अस्तमयप्राचीनक्षणभाविनिमकरे चोत्तरभागप्राशस्संपरित्यज्य पूर्वभागे अनुष्ठानं कर्तव्यं॥ कर्कटकमकरयोः पूर्वोत्तरभागप्राशस्संवच

नंतु मध्याह्नादिसंक्रमविषयं॥ ननु राहुदर्शनं संक्रांतिविवाहात्ययवृद्धिषु॥ स्नानदानादिकं कार्यं निशिकाव्यग्रतेषु चेति याज्ञवल्क्यस्मृतौ संक्रांतौ रात्रौ वापि स्नानदानयोरुक्तत्वेन मकरक
 र्कटकयोः रात्रौ स्नानदानप्राप्तेः॥ वृद्धवसिष्ठेन॥ सामान्यसंक्रमणेषु रात्रौ प्राप्तेषु पर्वकालविशेषमुत्कामकरकर्कटयोः त्यक्तत्वेन याज्ञवल्क्यो ज्ञेयेतयोरेव प्राप्तेः॥ अनेनैवाशयेन माधवे
 नामकरे कर्कटे रात्रौ व्याचारदनुष्ठितिरित्युक्तमिति चेत्॥ सत्यं॥ मिथुनात्कर्कसंक्रांतिः कार्मुकं परित्यज्येतयोः वाक्ययोः कर्कटकमकरो स्फुटं गृहीत्वा अहिस्नानदानयोर्विधाना
 त्प्राबल्यं॥ राहुदर्शनसंक्रांतीत्यत्र तु पर्युदासेन कर्कटकमकरयोः अनुमीयमानत्वेन अस्य वाक्यस्य दुर्बलत्वेन रात्रौ स्नानदानानुष्ठानासंभवात्॥ यथा औदुंबरी सर्वविष्टे इत्येति स्मृत्य
 नुमितश्रुतेः॥ औदुंबरी स्पृष्टो द्वायेदिति स्पष्टश्रुत्यपेक्षया दौर्बल्यं॥ अतएव कुमारभट्टेन स्मृत्यनुसारेण औदुंबरीः सर्वविष्टनं कार्यमित्युक्तं॥ तथा चापि विशेषवचनानुसा
 रेण अह्नयेव स्नानदानादिकं कार्यं॥ राहुदर्शनसंक्रांतीत्यादिवचनं तु देशांतरविषयं युगांतरविषयं वा॥ अथवा राहुदर्शनस्य संक्रांतिः संबंधः प्रत्यक्षेण राहुदर्शनप्राप्तिरिति
 यावत्॥ तस्यां निश्चिन्तानं॥ ननु एकांगुलादिआनुमानिकगृहणज्ञाने॥ एवं ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रातिप्रसवेषु च॥ श्रवणे चेति हासस्य रात्रौ दानं प्रशस्यते इत्यत्रापि उद्वाहसंक्रा
 तिः विवाहसंबंधः॥ तस्मिन्निति॥ एकपदत्वेनार्थो बोध्यः॥ ननु मिथुनात्कर्कसंक्रांतिरिति वाक्ये रात्रौ विस्येव कृत्ये प्रभाते वा निशीथे वा रात्रौ विशेषग्रहणं किमर्थं तथा कार्मुकंतुप

रित्यप्येत्यत्रापि रात्राविति विहाय प्रदोषे वा धरात्रे ग्रहणं व्यर्थमिति चेच्छृणु ॥ भविष्योत्तरपुराणे सामान्यतः अर्धरात्रात्पूर्वभागे संक्रमणे पूर्वदिने प्रहरद्वयं पर्वकालमुक्त्वा उर्ध्वसंक्रमणे
 तु परदिने प्रहरद्वयं पर्वकालमुक्त्वा मकरकर्कटाविति मकरकर्कटयोः पर्युदासे ह्येते मकरकर्कटयोरेवमवस्थायाम् पर्वकाल इत्याशंकायां कर्कटकस्य प्रचरतः संक्रमेपि परदिने पर्वकाल
 व्यावर्तयितुं प्रभात इति रात्र्यवधिरुक्तः निशीथग्रहणं तु दिनद्वये पर्वकालव्यावर्त्यर्थः ॥ तथा मकरेपि अर्धरात्रात्पूर्वसंक्रमे पूर्वदिने पर्वकालव्यावर्त्यर्थं प्रदोषो वधिरुक्तः ॥ अर्धरात्रग्र
 हणं तु उभयत्र पर्वकालव्यावर्त्यर्थः ॥ तथा चायं निष्पष्टार्थः ॥ कर्कटे प्रहरचतुष्टया त्रिकायां रात्रौ यदा कदापि संक्रमणे पूर्वदिने एव पर्वकालः ॥ अर्धरात्रात्पूर्वभागानुक्तिस्तत्सिद्ध
 त्वात् ॥ एवं मकरे रात्रौ यदा कदापि संक्रमे परदिने एव पर्वकालः ॥ अर्धरात्रात्परभागानुक्तिस्तत्सिद्धमकरे परभागपर्वकालस्य सिद्धत्वा इति ॥ जातसूतकर्मसूतिकां यौ
 तु यावद्ग्रहणं सूतिकाभावः ॥ तावत्पर्यंतं जपाद्याधिकारः ॥ रजश्चलानां तु नद्यादितीराद्बहिर्गृह्यतोदकेन शूर्पादिना स्नानं ॥ अथ ग्रहणनिर्णयः ॥ चंद्रग्रहणे ग्रहणक्ष
 णात्पूर्वप्रहरत्रयं न भुंजीत ॥ सूर्यग्रहणे यामचतुष्टयं ॥ चंद्रस्य ग्रस्तोदये तु संपूर्णमहः न भुंजीत ॥ ग्रस्तास्तमवेतु रात्रौ चंद्रोदये सति दृष्ट्वा स्नात्वा भुंजीत ॥ पूर्वरात्रौ
 चंद्रग्रहे सार्धप्रहरमध्ये शोक्षश्चेत् राहुमुक्तचंद्रं दृष्ट्वा स्नात्वा तांबूलादिकं गृह्णीयात् ॥ राहुस्पर्शारंभकाले स्नायात् ॥ ग्रस्ते जपं होमादिकं कुर्यात् ॥ मुच्यमाने दा

न श्राद्धादिकं कुर्यात् ॥ दिवा संक्रांतौ संक्रांतिसामीप्यक्रमेण उत्तरतारतम्यं ज्ञेयं ॥ रात्रौ तु अर्धरात्रात्पूर्वमेषां दि संक्रमे दिवा अस्तमया सामीप्यक्रमेण उत्तमत्वात् उत्तमपर्वका
 लो ज्ञेयः ॥ अर्धरात्रात्परतश्चेत् सूर्योदयसामीप्यक्रमेण ज्ञेयं ॥ अर्धरात्रे संक्रमे तु उभयत्रैव ज्ञेयं ॥ अर्धरात्रे संक्रमे तु उभयत्रैव ज्ञेयं ॥ एवं सूर्यग्रहणेपि मुक्तो स्नानं विना तांबूलचर्वणं निद्रादिकं न क
 र्यात् ॥ ग्रस्तास्तमाने सूर्यग्रहे तु अहोरात्रमुपवसेत् ॥ मंत्रसिद्धिः कामः यतिश्च पतिपुत्ररहितास्त्रीचिग्रहणद्वयेषु पवासेत् ॥ प्रथमग्रहणे तु अहर्भोजनं न कार्य इत्यत्र च तथा अयनद्वये उपवसेत् ॥
 अयनद्वयं मकरकर्कटको ॥ विषुद्वयं तुला मेषौ स्त्रीपुंसयोः पुत्रवत्सैतु नोपवासः ॥ सर्वग्रासे तु उपवासः इत्यत्र मूलप्रमाणं ॥ अयं भोजनियमः ॥ बालवृद्धातुरान् विना बोध्यः ॥ तेषां ग्रहणक्षणापेक्षया द्वादशघटि
 कात्पूर्वभागे भोजनं ॥ तथा च स्मृतिः ॥ अपराह्णे न मध्याह्णे मध्याह्णे न तु संगवे ॥ भुंजीत संगवे चेत्स्यात् न पूर्वभुंजमाचरेत् ॥ सूर्यग्रहण इति शेषः ॥ न मध्याह्ने इत्यस्य भुंजीतेत्यनेनान्वयः ॥ चेत्स्या
 दित्यस्य अपराह्णे मध्याह्णे इत्येताभ्यामन्वयः ॥ अथाष्टकः ॥ भाद्रपदमार्गशीर्षपौषमाघफाल्गुणेषु पंचमासेषु कृष्णपक्षस्तु अष्टमी अष्टका इत्युच्यंते ॥ ताः अपराह्ण्यपिन्या
 यात्याः ॥ ततः पूर्वाः सप्तम्याः ततः परवम्यश्च अष्टम्यनुसारेण ग्राह्याः ॥ तत्रापराह्णनियमो नास्ति ॥ नवम्यस्तु अष्टक्यसंज्ञाश्चापंचमासेषु सप्तम्यादिति स्तः अष्टका इ
 त्युच्यंते ॥ श्रीमत्सप्तमस्कंधभागवततात्पर्यतु चतस्रो अष्टका इत्युच्यंते ॥ सप्तम्यादित्रयं चैव तथा चैत्रत्रयोदशी ॥ चतस्रस्तुष्टका प्रोक्ता इति व्यासस्मृतिः ॥ अथ प्रतिपदा

दिसामान्यतिथिनिर्णयः॥स्नानदानादौउदयव्यापिन्यः॥यांतिथिंसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करः॥सातिथिःसकलाज्ञेयास्नानदानादिकर्मस्तु॥इत्युक्तेः॥दंतधावनस्त्री
 संगदोर्मकालव्यापिनीतिथिर्ग्राह्या॥अनाध्यायेत्॥वृद्धौसाम्येक्षयेवापिस्त्रिचतुःपंचनाडिकाः॥षड्भुःतिसृभिःसायमनाध्यायाप्रकीर्तितः॥इत्युक्तेः॥तिथिवृद्धौप्रतिप
 दाष्टम्योःपरदिनेप्रातःकालेघटिकात्रयावस्थितौतद्दिनस्यानाध्यायत्वं॥साम्येतुचतस्रघटिकावस्थानेअनाध्यायत्वं॥पंचघटिकावस्थानेज्ञेयं॥तथाचतुर्दश्याष्टम्योःपूर्व
 दिनेप्रवेशेतुवृद्धौसायंकालात्पूर्वषट्घटिकाप्रवेशेपूर्वदिनस्यानाध्यायत्वमितिस्मृत्यर्थः॥प्रदोषेतुचतुर्थसप्तमीचैवत्रयोदश्यस्तमानतः॥प्रदोषमपिकुवश्तद्वैकाधघटि
 कामादित्युक्तेः॥चतुर्थीअस्तमयात्पूर्वघटिकाद्वयकालेआगताचेत्तदाप्रदोषः॥तदपेक्षयाअधिककालेआगताचेन्नप्रदोषः॥न्यूनकालेआगताचेत्प्रदोषत्वंतथात्रयोदश्याअर्धघटि
 काकालेप्रदोषत्वज्ञातव्यमितिस्मृत्यर्थः॥एवंचषष्ठीचिह्नादशीचैवअर्धरात्रौननाडिकः॥प्रदोषमपिकुवश्ततृतीयानवनाडिकेत्यस्याप्यर्थोबोध्यः॥तृतीयेत्यतःपररात्रावितिशेषः॥
 तथापुगादिमन्वादिअनाध्यायात्पूर्वदिनेरात्रौवेदवेदार्थकभाष्याध्यायनेप्रदोषः॥अनाध्यायस्तु॥प्रतिमासेशुकुपक्षेऋष्णपक्षेचचतुर्दश्यादिनत्रयं॥अष्टमीच॥मन्वादयः॥पुगा
 दयः॥अष्टकाः॥मेषतुलेमकरकर्कटौतथाआषाढकार्तिकफाल्गुणेषुऋष्णपक्षद्वितीयाबोध्याः॥भाद्रपदऋष्णपक्षेप्रतद्वितीयामहाभरणीचवित्रौर्मातुश्चआर्द्रादिनं॥संध्यागर्जनदिनं॥

इतिसामान्यविधिनिर्णयः॥विशेषतिथिनिर्णयस्तु॥चैत्रप्रतिपदुदयव्यापिनीग्राह्या॥मत्स्यजयंतीद्वितीयोवतारः॥तत्रसंवत्सरादित्वादभ्यंगस्नानंकार्यं॥अकरणेप्रत्यवायोक्तेः
 वत्सरादेवसंतादोवलिंराज्येतथैवच॥तैलाभ्यंगमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते॥इतिवृद्धवसिष्ठोक्तेः॥दिनद्वयेतद्व्याप्ताव्याप्तौपूर्वैव॥चैत्रमासेअधिकमासप्राप्तौतुमलमासएवचप्र
 तिपदिअभ्यंगस्नानादिकंरुत्वापंचांगस्त्वारजमंत्र्यादिकलंश्रोतव्यं॥तथाचज्योतिःशास्त्रोसंवत्सरेयत्रवसंतसंज्ञिके॥ऋतोमत्स्यश्चतदन्यसंज्ञिकः॥मासाभावेतत्ररुभेष्ट
 भिर्नरैः॥श्रोतव्यमाद्येनृपमंत्रिसकलमिति॥अस्यार्थः॥तदन्यसंज्ञिकःमलान्यनिजचैत्रनामकः॥तत्रतयोर्मध्येआद्येमलमासे॥चैत्रशुक्लद्वितीयातुश्रीमद्देव्यासस्वामिनांपुण्यतिथिः
 सातुपूर्वाह्णकीग्राह्या॥तृतीयउत्तमःमन्वादिः॥तस्यांवांकरगौरीपूजयेत्॥साउदयेमुहूर्तमात्रापिग्राह्या॥तदभावेपूर्वविधा॥चतुर्थस्नानादिनामहाफलदा॥पुनर्वसुबोधोपेतासि
 ताष्टमी॥चैत्रशुक्लनवमीरामजयंती॥दशाननवधार्थायभूभारोत्तरणायच॥दानवानांविनाशायदैत्यानांनिधनायच॥रामोदचारथोवीरदुष्टदैत्यनिषूदन॥गृहाणार्घ्यमयादत्तंसीतया
 सहराघवा॥पवित्राणांचसाधूनांजातो रामःस्वयंहरिः॥गृहाणार्घ्यमयादत्तंकोसल्यासहराघवा॥चैत्रमासेसितीपक्षेनवम्यांचपुनर्वसु॥वृहस्पतौचमध्याह्नेजायतेसमयेह
 रिः॥सामध्याह्नव्यापिनीग्राह्या॥पुनर्वसुपुताचैद्विशेषफलदा॥तस्यांनोपवसेत्॥सर्वासांतुजयंतीनांश्रेष्ठाऋष्णाष्टमीमता॥यस्मात्संनिहितात्यंततत्रैवोपवसेन्नरः॥सर्वा

स्वपिजयंतीषु पूजाकार्यविशेषतइतिभारद्वाजसंहितायां॥ कृष्णजयंतीव्यतिरिक्तासूपवासनिषेधात्॥ विष्णुपंचकेवोपवासा॥ शुक्रकृष्णेकादश्यां सूर्योदयेचतुर्दशीवेधरहित
प्रहरव्यापिन्यांपौर्णमास्यां प्रहरद्वयम्॥ व्यापिउत्तराषाढवेधरहितश्रवणेचतुर्दशीवेधरहितसूर्योदयस्पर्शदिर्नोचेति॥ उदयद्वयस्पर्शश्रवणेनोपवासः॥ इयंकवीइतीर्थस्यामि
नांपुण्यतिथिः॥ दशम्यांतुवैशाखस्नानारंभः॥ एतत्संगात्सर्वदशम्यादित्रयनिर्णयः॥ क्रियते॥ दशमीविधौकादशीनोपोष्यवेधोद्विविधः॥ सूर्योदयवेधः॥ अरुणोदयवेधश्च॥
तत्रापूर्वास्मार्तेनोपोष्यः॥ तथाएकादशीद्वादशीवृद्धौ॥ सूर्योदयवेधाभावेपिसानोपोष्या॥ वैष्णवानांतुअरुणोदयकालेएकादश्यादशमीकुलादिसंबंधेसतिदशमीविधत्वा
त्तस्यांनोपवासः॥ अरुणोदयकालस्तु॥ चतस्रोघटिकाः प्रातररुणोदयउच्यते॥ उदयाह्मण्यदाविप्रमुहूर्तद्वयसंयुता॥ इत्यादिवचनात्॥ सूर्योदयाह्मण्यघटिकाचतुष्टका
लः साधिकश्चग्राह्यः॥ दक्षिणायनेरात्रिमानस्याधिकाघटिकाचतुष्टयादधिकंमुहूर्तद्वयंभवतीति॥ अतविद्याधीनास्वाम्यनुज्ञयापंचपंचादश्याघटिकापंचाश्वत्स
लघुतादशमीचेत्सैकादशीविधा॥ तदपेक्षयाएकपलंन्यूनाचेन्नविधा॥ इदं दशम्यादित्रयं आर्यभट्टास्त्रेणज्ञेयं॥ सर्वधर्मेषुकः श्रेयान्विष्णुधर्मेषुयोधिकः इतिस्मृतेः॥
अस्यार्थः॥ कः ब्रह्मपक्षः॥ अनाध्यायादिनिर्णयेषु श्रेयान्व्याख्या॥ इत्यर्थः॥ विष्णुधर्मेषु दशम्यादित्रयविष्णुपंचकजन्माष्टम्यादिषु अधिकः पक्षः॥ आर्यभट्टसिद्धान्तः॥

श्रेयानित्यन्वयः॥ ब्रह्मसौरिआर्यसिद्धान्तेषु त्रिषु आर्यसिद्धान्तस्याधिकात्॥ आर्यभट्टास्त्रेणत्यागणकसत्वेज्ञेयं॥ गणकाभावेतुआर्यभट्टपंचांगानुसारेणदशम्यादित्रयंग्राह्यं॥ तदभा
वेतु॥ सौरपक्षपंचांगेएकादश्यादीनांदशम्याद्यपेक्षयापंचषट्घटिकादिरूपेणअतिवृद्धौसयां द्विपंचाश्वत्सद्वटिकापंचमीदशमीकिंचिदधिकाकिंचिन्पूनावाचेत्तदाआर्यभट्टनीयाष
टपंचाश्वत्संभविष्यतीत्यनुमायाएकादश्याः दशमीवेधोज्ञेयः॥ तदाघटिकाद्वयवृद्धौअधिकपंचाश्वत्सद्वटिकादशमीचेत्तदाएकादश्याः वेधः॥ साम्येक्षयेवाचतुः पंचाश्वत्सद्वटिकाकिंचि
न्यूनावाचेत्तदादशमीवेधः॥ एवमेवद्वादश्यामपिसौरपक्षस्तुपंचांगद्वष्टघटिकासुअतिवृद्धौघटिकाचतुष्टयंस्वल्पवृद्धौघटिकात्रयउत्तरतिथ्यपेक्षयासाम्येक्षयेवाघटिकाद्वयसंयोज्य
साधनद्वादशीज्ञेया॥ अथश्रवणद्वादशी॥ श्रवणद्वादशीयोगोमध्याह्नदूर्ध्वमप्यणु॥ उत्तराषाढरहिताउपवासोविधीयतेइतिवचनान्तत्कालिकेदिनमानानुसारेणमध्याह्नक्ष
णादपेक्षयापरतः उदयकालेउत्तराषाढसंबंधरहितश्रवणेनद्वादश्याः योगश्चेत्तदाश्रवणद्वादशेषुपवासः॥ उदयद्वयश्रवणसत्वेकिंचिन्पूनेवाश्रवणद्वादस्योपवासोस्तेव॥ एकोनषष्टिघटिका
तथात्रिंशत्सलाधिका॥ श्रवणेचपौर्णमासीचनोपोष्याविष्णुतत्परैः॥ इतिवचनान्तुनश्रवणद्वादशीविषयं॥ किंतुविष्णुपंचककेवलोपवासश्रवणविषयं॥ केवलंश्रवणग्रहणासौर्णमा
सिहचर्याश्च॥ अथातिरिक्तोपवासनिर्णयः॥ दशमीवेधहीनाचपरतोद्वादशीयदि॥ उपवासद्वयंकार्यंइतिवचनादेकादश्यादशमीवेधाभावेसतिद्वादश्याचषष्टिघटिकायांसत्यां

च परदिने॥ पुनः स्वल्पमात्राद्वादरी उर्वरिता चेत्तदा उपवास ह्यंकार्य॥ द्वादश्यायामतिरिक्तायां यो नोप्यात्स मंदधीः॥ द्वादशाद्वादरी हंति द्वादशी चातिलंघिता॥ इति वचनात्कृष्णामृतमह
 र्णवे॥ अतिरिक्तद्वादश्या उपवासाकरणे साधनद्वादशी मध्ये भोजनाकरणे च द्वादश संख्याकद्वादशीषु यत्फलमुक्तं तन्ना उक्तः॥ साधनद्वादश्यां प्राप्तायां रात्रौ स्नाने तु संप्राप्ते स्माया
 दनक संनिधौ इदं च न द्यादनं॥ दिवा यदा हृतं तोयं सवर्णेन युतं तु तत्॥ ततः पूर्वरात्रेः भागत्रयं कृत्वा तृतीयभागे प्रातः स्नानं कृत्वा प्रातः संध्या वंदना धर्मदत्ता अर्घ्यानंतरं ब्रह्म
 यज्ञदेवर्षिपितृ तर्पणं च कृत्वा सूर्योदयात्पूर्वमेव जपोपासनं माध्याह्निकसंध्यादिकं सर्वं कृत्वा सूर्योदयानंतरं द्वादशी मध्य एव भोजनं कार्यं॥ अत एव आपस्तंब वेदे ब्रह्मयज्ञका
 लः महारात्रे उषसी ति उक्तः॥ स्वल्पद्वादशी व्यतिरिक्त दिवसे महारात्रोषसोः ब्रह्मकालत्वात्प्रसक्तेः॥ तथा द्वादशी श्रवणोपेतां यो नोप्यात्स मंदधीः॥ पंचसंवत्सरकृतं पुण्यं पुण्यं त
 स्य विनश्यति इति तत्रैव पापाधिक्योक्तेः॥ अतिरिक्तद्वादश्यापेक्षया श्रवणद्वादश्याधिका॥ श्रवणद्वादश्यापेक्षया एकादशी तु महाधिका॥ एकादश्या भोजने महाप्रत्यवायोक्तेः
 अथ हरिवासरः॥ एकादश्याः प्रातर्भागे द्वादश्याः पूर्व एव च॥ हरिवासर इति ज्ञेयः तत्र भुक्तिर्हि दोषकृत्॥ इति वचनस्यापमर्थः॥ यदा द्वादशी विधौ एकादशी भवति॥ तदा
 दशम्यां अरुणोदये विद्यमाने एकादशी सूर्योदयानंतरं विद्यमाने एकादशी च मिलित्वा यावत्सो घटिका जायंते तासां भागचतुष्टयं कृत्वा तत्र चतुर्थभागे भोजनोपासनत

र्पणादिकं न कार्यं॥ एकादश्यां रात्रौ शेषे यावद्घटिका द्वादशी वर्तते उदयानंतरं च यावद्घटिका द्वादशी तदुभयं मिलित्वा भागचतुष्टयं कृत्वा प्रथमभागे यावत्सो घटिका एकादशी रात्रौ गताः ताः
 विहाय सूर्योदयानंतरं उर्वरितघटिकास्तर्पणोपासनभोजनानि न कार्याणीति॥ एवं एकादशी श्रवणद्वादशी अतिरिक्तद्वादशी कृष्णजन्माष्टमीनां हरिप्रियदिनत्वेन हरिदिनं चाख्या चत्वा
 तत्र श्राद्धतर्पणोपासनादीनि न च कार्याणि॥ तथा चोक्तमेवावरुणोपनिषदि॥ अथेदानीं ज्ञानोपसर्ग राजन्मोहजालस्यैते वैयानि इत्युक्त्वा कांश्चन ज्ञानोपसर्गानुक्ताः॥ अथ ये चान्ये ब्रतविलो
 पिनो विकर्मस्था हरिदिने हवै नित्यनैमित्तिकादि श्राद्धहोमतर्पणादिकारिण इत्यादिना तत्त्वज्ञानोपसर्गेषु मौंजीव्रतादिस्तोपवेदादिविरुद्धकर्मस्त्वदिना एकादश्यादौ श्राद्धादिकारित्वादि
 नां समानत्वेन परिगणितत्वात् श्रुतिवाक्यार्थस्त्यं॥ अथ ज्ञानोपसर्गः अथ तत्त्वज्ञानोपदेवानंतरं तत्त्वज्ञानविघ्नकारिण उच्यते॥ हराजन्येते वक्ष्यमाणाः मोहालाजस्य मिथ्याज्ञानस
 मूहस्य योनिः कारणं भवतीति शेषः॥ अथ ये चान्ये पुरुषाः ब्रतविलोपिनः एकादशाग्रतमौंजीव्रतादिना शकाः विकर्मस्थाः वेदादिनिषिद्धकर्मनिष्ठाः॥ हवे अतिप्रसिद्धे हरिदिने एकादश्यादौ
 नित्यश्राद्धप्रकरणे प्रत्यवायोपेतमातापित्रोः प्रतिसांवत्सरिकादि श्राद्धनैमित्तिकं संक्रांतिय्यतीपातादिकदाचित्कानि मित्रकः संक्रांत्यादिनिमित्तहोमः॥ काम्यः रोगपरिहारादिनिमित्त
 कः॥ काम्यतर्पणं पुनश्च श्राद्धादिनिमित्तकं॥ आदिश्राद्धाश्राद्धभोजनादिकं॥ एतेषां ज्ञानोपसर्गत्वं नामातादत्रोपुतत्वज्ञानं नोत्पद्यते उत्पन्नं च न तिष्ठतीत्यर्थः॥ एवं दशमीद्वादशी हरिवा

सरकालस्यापि हरिदिनत्वात्तत्रापि तर्पणादिहोमश्चाध्यायकरणे इदमेव प्रमाणं ॥ नन्वेवं चेत्संवत्सरमध्ये चतुर्विंशत्येकादशीषु जन्माष्टम्यां औपासनाहुत्यभावात्कचिच्छ्रवणद्वादशी कदाचिदतिरिक्त
द्वादश्यांच औपासनाहुत्यभावात् ॥ ऐतरेयब्राह्मणोक्तसंवत्सरीयाग्निहोत्राहुतिसंख्या विलोपः प्रसज्येत ॥ तथान्यपंचमपंचकयामुक्तं ॥ तस्यांवायतनाग्निहोत्रस्य सप्तशतानि विंशतिश्च
संवत्सरे सायमाहुतयः सप्तचरातानि विंशतिश्च संवत्सरे प्रातराहुतय इति ॥ तथान्यसंवत्सरमध्ये पंचविंशतिदिनेषु होमाभावे च ताहुति विलोपाच्छ्रवणद्वादश्यादिप्राप्तौ अधिकाहुतिवि
लोपाच्च ब्राह्मणविरोधः प्रसज्यतेति चेन्न ॥ ब्राह्मणे संवत्सरग्रहणेन सावनसंवत्सरस्य विवक्षितत्वात् ॥ बार्हस्पत्यादिसंवत्सराणामसंभवात् ॥ तथा हि ॥ बार्हस्पत्यसंवत्सरे बृहस्पतेर्व
क्रातिचाराभ्यां कदाचित्त्रयोदशमासाः कदाचिदेकादशमासाः भवतीति षष्ठ्युत्तरशतत्रयदिवसानामभावात्सौराब्दे पंचषष्ठ्युत्तरदिनानां भावाच्चोद्वाब्दे पंचपंचारादुत्तरशतत्रय
दिनानां भावात् ॥ षष्ठ्युत्तरशतत्रयदिनानामभावात्तद्दिनासायंप्रातःविंशत्यधिकसप्तशतआहुतीनामसंभवात् ॥ सावनसंवत्सरे तु अनियतत्रिंशदिनानां मासत्वेन तादृशद्वादशमासा
नां संवत्सरत्वेन तत्रैव षष्ठ्युत्तरशतत्रयदिनानां संभवेन श्रुत्युक्ताहुतिसंख्या पूर्तः तस्यैवात्यत्वात् ॥ तत्रच निषिद्धैकादश्यादिपरित्यागेऽपि निषिद्धषष्ठ्युत्तरशतत्रयदिवसानां सा
वनसंवत्सरत्वेन विवक्षितत्वात् ॥ तत्र श्रुत्युक्ताहुतिसंख्यायाः संभवात् ॥ एकादशीहोमकरणेऽपि विवाहादिनामारभ्य पुनः द्वितीयसंवत्सरपर्यंतं षष्ठ्युत्तरशतत्रयदिवसाः न हि

भवन्ति ॥ अतः आनीयत षष्ठ्युत्तरशतत्रयदिवसाः ॥ एकादश्यादिहोमभिरपि संवत्सरत्वेन ग्राह्य एव तद्दिनाश्रुत्युक्ताहुतिसंख्या पूर्तः संभवात् ॥ ऐतरेयब्राह्मणविरोधाभावादेकादश्यां होम
इति स्थितं ॥ तथा च ॥ तस्मिन्ब्रह्मदिवसेनाग्निहुजुयात्श्राद्धं कुर्यान्न किमपि नित्यनैमित्तिकादिदेवर्षिर्विततर्पणैर्जुहुयात्श्राद्धं दद्यात्संचां अलः ॥ स ब्रह्महासमात्हासपितृहासो
ग्निहाः स सर्वहाभवतीति एवमेव ॥ इति ऋग्योक्तबाभ्रव्यश्रुतिः ॥ स्थितं केचित् श्रौताहुतिसंख्या पूर्त्यर्थं दशम्यां सायकोले समस्तहोमं दत्त्वाद्वादश्यांप्रातःकाले एकादशी सायमा
हुतिहोमं कुर्वन्ति ॥ तद्वर्थं ॥ अप्रामाणिकं च ॥ उक्तप्रकारेण संख्या पूर्तः संभवात् ॥ अग्नेतनतिथौ अतीता आहुतिहोमे अतीतातिथौ ॥ अग्नेतनपक्षहोमरोषहोमसमस्तहोमादा विवप्र
माणादर्शनात् ॥ एकादश्यादौ प्रसक्तं श्राद्धं तु पारणदिने कार्यं ॥ सूतकादौ यथा श्राद्धं सूतकांते विधीयते ॥ तथैवैकादशी श्राद्धं दद्यात्सर्वहोममेव कारयेत् ॥ इति वचनात्तन्यायेन श्रवणद्वा
दशी अतिरिक्तद्वादशी जन्माष्टमीषु च पारणदिने कार्यं ॥ पुष्यशुक्ल एकादश्यां प्रसक्तं मन्वादिश्राद्धं तु दशमीवेधे सति एकादश्यां द्वादश्यां वा होमः ॥ नित्यतर्पणं तु आसतिथिषु
औपासनवत् लुप्यते एव ॥ अतः सर्वत्र प्रमाणवाक्यानि स्मृतिः कोऽस्मिन्नेति स्मृतिः पितृचरणकृतस्मृतिः संग्रहे च ज्ञेयानि हारीतस्मृतौ ॥ पित्रोः श्राद्धं न कुर्वन्त एकादश्यां
नरोत्तमः ॥ द्वादश्यां तत्र कुर्वन्त नोपवासदिने क्वचित् ॥ इति ॥ नोपवासदिनेत्येतज्जन्माष्टम्यादिसंग्रहार्थं दत्तात्रेयसंहितायां च ॥ एकादश्यां यदा ब्रह्मन् ब्राह्मणोऽपि पते

यदि॥ मंत्रतः सकलं कार्यं पुत्रस्तस्योर्ध्वदिहिकं॥ प्रेताहुतिर्न होतव्या न पिंडं न तिलांजलिं॥ द्वादश्यां सकलं कार्यं विधिरेषः सनातन॥ यद्याहिताग्निर्विप्रस्यानग्नौ होमं समाचरेत्॥ नैवंतु कर्मलो
 पस्याद्विधिरेषः सनातन इति॥ न चेतस्याः मृतेः सायं प्रातरग्निहोत्रं जुहुयादिति॥ श्रुतिविरोधेनाप्रामाण्यं॥ अस्याश्रुतो सायं प्रातः काले जीवनवतः अग्निहोत्रविधानात्॥ एकादश्यां
 होमाभावे तद्विरोधापत्तेः॥ यथा औदुम्बराः सर्ववेष्टनस्मृतेः औदुम्बरीस्पर्शविधायकश्रुतिविरोधेनाप्रामाण्यतथेति चेन्न॥ वैषम्यात्॥ अत्र सामान्यतः सायंकाले प्रातः काले च अ
 ग्निहोत्रविधानेन विशेषण एकादश्यादिहोमनिषेधेन बाधसंभवात्॥ उत्सर्गपवादं व्यायात्॥ औदुम्बरीशाखायाः सर्ववेष्टनस्पर्शनयो असंभवेन तत्र स्मृतेरप्रामाण्यस्य अवस्यमंगी
 कार्यत्वात्॥ न च सामान्यश्रुतेरपि आपौरुषेयत्वेन प्राबल्यात्कथं पौरुषेयस्मृत्या बाधमिति वाच्यं॥ न हि स्यात्सर्वाभूतानीति श्रुतेः॥ जातकर्मदिसंस्कारेषु समिच्चरुहोमादिवि
 धायकस्मृत्या बाधदर्शनात्॥ अन्यथा समिदाहरणादीनां प्राणहिंसात्मकत्वेन स्मृत्याश्रुतेर्बाधानंगीकारे गर्भाधानादिस्मार्तकर्मविलोपप्रसंगात्॥ अथ दशम्यां संकल्पः॥ दशमी
 दिनसंप्राप्ते व्रतस्त्रोहं जनार्दन॥ त्रिदिनं देवदेवेन निर्विघ्नं कुरु केराव॥ १॥ एकादश्यां निराहारः स्थित्वा ह म परे ह नि॥ भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्षं नारणं मे भवान्पुत॥ द्वादश्यां॥ अज्ञान
 तिमिरांधस्य व्रतेनानेन केराव॥ प्रसीदस्व मुखो देवज्ञानदृष्टिप्रदो भवेति॥ दशम्यां नियमः॥ श्राकं तैलं दिवा स्वापं पुनर्भोजनं मेधुनं॥ उष्णोदकात्संबुपानं दशम्यां वैष्णवस्तुजेत्॥

एकादश्यां नियमः॥ असकृज्जलपानं च दिवा स्वापं च मेधुनं॥ तांबूलतुलसीपक्षमेकादश्यां विवर्जयेत्॥ एकादशी व्रताद्येषु पारणं यत्र चोदितं॥ यामासूर्वपारणं स्यान्निषिद्धदिसंविना॥ द्वादशीनि
 यमाः॥ श्राकं मधुपानं च पुनर्भोजनं मेधुनं॥ चणकं च दिवा स्वापं तांबूलं तिलपिष्टकं॥ काचमं तैलं पुनर्भुक्तं वर्जयेद्द्वादशीदिने॥ इति स्मृत्यंतरे॥ रंभापद्मफलादौ पुष्पं कृत्वा द्वादशीदिने॥ सप्त
 जन्मार्जितं पुण्यं तत्क्षणादेव नश्यति॥ अथोपवासप्रज्ञां साकृष्णाष्टमीं निर्णीयते॥ सा च श्रावणमासे कृष्णा पक्षेष्टमी अर्धरात्र्यापिनीयात्॥ दिनद्वयार्धरात्र्यापिनीयात्॥ अथोपवासो
 परैवोपोष्या॥ इयमेव रोहिणी युक्ता चेज्जयंती॥ त्युच्यते॥ इयमेव बुधवारं सोमवारं वा युक्ता चेद्विरोधफलदा॥ उभयत्र अर्धरात्र्यापिनीयात् पक्षेयत्रोहिण्यादियोगः सोपोष्या॥ उ
 भयत्रोहिणीयोगे परैवोपोष्या॥ सक्कक्षापिन कर्तव्या सप्तमी स हिताष्टमी॥ अविधायां सक्कक्षायां जातो देव किं नंदनः॥ इति ब्रह्मवैवर्ते कृते॥ कार्यविधापि सप्तम्यारोहिणी स हिताष्टमी
 इति त्रिद्वितीयदिने रोहिणीयोगाभावे ज्ञेयं॥ अत्र आर्याभशास्त्रेणैव ज्योतिर्विद्वद्भिः अर्धरात्रादिवेधो ज्ञेयः॥ विष्णुधर्मेषु योधिकः इत्युक्तेः॥ अर्धरात्र्यापिनीयात् पक्षे परदिनोपवासस्तु
 कर्मकालोप्यतो सत्त्वात्प्रदोषव्यापे प्रात्युक्तौ च॥ अत्र श्रीमदाचार्यै उपवासदिने कर्माण्यनुक्तानि॥ प्रातः काले दंतधावनादिकं कृत्वा प्रातर्मध्याह्नसायंकालेषु योगायेवेति मंत्रेणैव त्मानं कृत्वा
 रात्रौ कृष्णस्य देवक्याः अंके उपविश्य स्तनं पिबतः एकस्मिन् स्तने हस्तं स्थापयित्वा मुखं पश्यतः यज्ञायेति षोडशोपचारपूजां कृत्वा॥ बलभद्रदेवकीवत्सदेवनंदयशोदां सभद्राणां कृष्णाशु

क्त शेषेण पूजां कृत्वा ॥ चंद्रोदयकाले कृष्णाग्रपात्रं निधाय शंखोदकेन फलपुष्पादिसहितेन जातः कंसेति अर्घ्यं दत्त्वा मंत्रेण कृष्णाय अर्घ्यं दत्त्वा ॥ बहिर्मंडलं कृत्वा ॥ चंद्राय क्षीरोदाणवेति मंत्रेण
 अर्घ्यं दत्त्वा ॥ मृगिणेशतर्पिणीया सोमदेवाय चेंदवे ॥ रोहिण्यासक्तचिन्ताय तारकापतये नमः ॥ इति नमस्कारं कृत्वा ॥ अद्य स्थित्वानिराहारेति मंत्रेण कृष्णाय व्रतं समर्प्य ॥ यथावाक्ति ब्राह्मण
 पूजां कृत्वा ॥ विश्वायेति मंत्रेण निद्रां कुर्यात् ॥ ततः परदिने सर्वायेति पारणं कृत्वा ॥ धर्मायेति मंत्रेण स्वस्ते अभवेत् ॥ इतरास्तु जयंतीषु विशेष पूजाकार्या ॥ सर्वासांतु जयंतीनां श्रेष्ठा कृष्णा
 मीमत ॥ यस्मात्संनिहितास्तंतत्रैवोपवसेन्नरः ॥ सर्वास्वपि जयंतीषु पूजाकार्या विशेषतः ॥ सानिध्या एव कर्तव्या उपवासेन दूरगतिभारहृजसंहितायां ॥ अस्माकं कालेन समीपस्था ह्यपरा
 ते कृष्णावतारस्य जातत्वाद्दामादेर्व्यवहितत्वं ॥ पारणं तु ॥ रोहिण्यामर्धरात्रं तु यदा कृष्णाष्टमी भवेत् ॥ जयंतीनामसाप्रोक्तेति श्रीमदाचार्यैः क्रियान्वयेन अष्टम्याः प्राधान्योक्तेः ॥ तथाति
 थिरष्टगुणं हंति नक्षत्रं च चतुर्गुणं ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तिथिभांते च पारणमिति स्मृतौ तिथिमध्ये पारणायां दोषाधिव्योक्तेः ॥ तिथ्यंते च पारणमावश्यकं ॥ रोहिण्यतौ दिवा चेदं त
 दंत एव पारणं ॥ रात्रौ चंद्रो हिण्यंतः अष्टम्यंतः दिवा वा चेदष्टम्यंते पारणं ॥ न रोहिण्यंतप्रतीक्षाकार्या ॥ एवमेव माधवेनापि उक्तं ॥ एवमेव निर्णयामृतेनाप्युक्तं ॥ याः काश्चिन्निथयः प्रोक्ता
 पुष्पनक्षत्रसंयुताः ॥ नक्षत्रांते पारणं कुर्याद्विना श्रवणरोहिणीमिति रोहिण्याः पर्युदासात् ॥ मनुमाधवेन इदं वचनं केवलं नक्षत्रोपवासविषयमित्युक्तं ॥ तदुक्तं ॥ पूर्वार्धेतिथिनं

क्षत्रसंयोगिकव्रतस्योक्तत्वेन केवलं नक्षत्रोपवासप्रसक्त्यभावात् ॥ अन्यत्रापि ॥ तिथ्यंते चोत्सवांते वा व्रती कुवत् पारणमिति तिथ्यंतमात्रस्योक्तत्वात् उत्सवांतराद्येन द्वितीयदिने स्नानानं
 तरं कृष्णपूजानंतरकाले गृह्यते ॥ न तु अर्धरात्रे कृष्णपूजानंतरकालः ॥ अद्य स्थित्वानिराहारे श्वोभूते परमेश्वर ॥ भोक्ष्यामि देवकीपुत्र अस्मिन् जन्माष्टमीव्रते इत्युपवासस्य संकल्पितत्वात्
 उत्सवांते पारणं त्वं शक्तविषयं ॥ तथा यामत्र यादुपरि चेत्सातरेव हि पारणमित्यपि ॥ अष्टम्यंतः रात्रौ चेत् रात्रावेव पारणं ॥ कृष्णजयंती प्रत्यस्त्यनंतसंहितामुक्तं ॥ भक्तानां वैष्णवानां च नक्ष
 त्रानां नियतात्मनां ॥ विहितासात्वताभिस्तेरात्रावेव तु पारणेति स्तु ॥ ब्रह्मैवेव तेऽपि ॥ सर्वे धेवोपासेषु दिवा पारणमिष्यते ॥ अन्यथा पुण्यहानिः स्याद्देतधारणपारणमिति वचनं पूर्ववचनविरोधाज्ज
 न्याष्टमीव्यतिरिक्तविषयं ॥ प्रकृतमनुसरामः ॥ चैत्रपौर्णिमा इंदुसावर्णिमन्वादि ॥ चैत्रकृष्णतृतीयावागीरातीर्थानां पुण्यतिथिः ॥ चतुर्दश्यां शिवसंनिधौ स्नानं महाफलदं ॥ अमावा
 स्यायांतु गुडोदकपूर्णकैर्कंदकुंभजनादिकं ज्ञेयं ॥ इति चैत्रमासः ॥ अथ वैशाखमासः ॥ वैशाखशुक्लपक्षस्त्यानंदस्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ हिरण्यकवधार्थाय स्तंबदाविरभूद्धारिः ॥ प्रह्ला
 दवरदादेव गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते ॥ दुष्टदैत्यप्रहाराय सदा सज्जनपालक ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं त्राहि मां नृहरिः प्रभो ॥ तत्र शुक्लतृतीया अक्षतृतीया ॥ या पूर्वाह्ण्यापि नीग्राह्या ॥ दिनद्वयेऽपि
 तद्याप्ताव्याप्तौ वा परैरेव ॥ रोहिणी बुधसोमवारयुता चेद्दिशेः पुण्यकालः ॥ इयं युगादिः ॥ विद्याधिराजतीर्थानां पुण्यतिथिः परशुरामजयंती च ॥ रक्तकृष्णतिरामचंद्रतीर्थानां पुण्य

तिथिः॥ शुक्लसप्तम्यांगोत्पत्तिः॥ तदुक्तं ब्राह्मे॥ वैशाखशुक्लसप्तम्यां जन्तुना जन्तुर्वीपुः॥ क्रोधात्पीता पुनस्त्यक्ता कर्णरंघ्रातुदक्षिणात्॥ तांतव्रजयेद्देवी गंगं गंगनमेव नमिति॥ वैशाख
 शुक्लद्वादश्या योगविशेषः॥ सिंहस्तेगुरोभोमेसति मेवेसूर्येसति द्वादश्यां हस्तनक्षत्रे व्यतीपाते च सति पुरुषः गोभूरहिरण्यवत्स्त्रदानेन पापं त्यक्त्वा ऐहिकमुष्णिकफलविशेषं प्राप्नुया
 त्॥ त्रयोदश्यां वेदव्यासजयंती चतुर्दश्यां सिंहजयंती॥ चतुर्दश्यां सत्याभि नवतीर्थां पुण्यतिथिः॥ पौर्णमासितुदेवसावर्णिमन्वादिः॥ तद्रूते हं निराहारः अद्य सर्वभवापह॥
 द्वितीयदिवसे भोक्ष्ये नारसिंघं नमोस्तुते॥ हिरण्यकवधार्थाय स्तं बादा विरभूरधरिः॥ मल्हादनरदादेव गृहाणा धर्मं नमोस्तुते॥ दुष्टदैत्यप्रहाराय सदा सज्जनपालक॥ गृहाणा धर्मं
 मया दत्तं त्राहि मां नृहरिः प्रभो॥ साप्रदोषव्यापिनी प्राच्या॥ दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ अंशतः समव्याप्तौ वा पराविषमव्याप्तौ तु अधिकव्याप्तिमतीति तिथिः॥ द्विदिनद्वये अव्या
 प्तौ तु परैव॥ इयमेव चतुर्दशी नारि नारस्ताती नक्षत्रसिंघयोगवणिजा करणयुक्ता चोद्दिशेषफलदा॥ वैशाखपौर्णिमास्यां तु व्यासपूजा कार्या॥ उदकुंभदध्योदनति
 लपात्रव्यजनकत्रुडोदकादिदानं कार्यं॥ इति वैशाखमासः॥ अथ ज्येष्ठमासः॥ ज्येष्ठशुद्धद्वितीयायां कूर्मवितारः द्वितीयः॥ शुक्लप्रतिपदादभयशुक्लदशमीपर्यंतं दशा
 हरनामका दिनसाः॥ तेषु गंगापूजादिकार्यं॥ तत्र दशम्यां योगविशेषः॥ ज्येष्ठमासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः॥ गरानंदे व्यतीपाते कन्याचंद्रोदये रनौ॥ स्नानदानादिकं

१८

कुर्यान्मुच्यते पातकैरिति स्कांदे॥ अत्र शुक्लैकादश्यां निर्जलमुपोष्य॥ द्वादश्यां शर्कराचिंत उदकुंभदाने महाफलं॥ त्रयोदश्यां श्रीपादराजानां पुण्यतिथिः॥ पौर्णिम्यां कृष्णहोपायनानां पुण्यतिथिः॥ अ
 त्रवदसा वित्रीव्रतं॥ ज्येष्ठअमावास्यायां वातद्विधानं निर्णयामृतादौ ज्ञेयं॥ पौर्णमास्यां तिलदानं॥ अश्वमेधतुल्यफलं॥ विशेषयोगस्तु॥ सिंघे गुरुश्चाचि ज्येष्ठे प्राजापत्येन विस्तथा॥ पूर्णिमा ज्येष्ठमा
 सस्य महाज्येष्ठी प्रकीर्तिता॥ इति ज्योतिषास्त्रोक्तेः॥ प्राजापत्यरोहिणी॥ ज्येष्ठकृष्णप्रतिपदि कृष्णहोपायनानां पुण्यतिथिः॥ ज्येष्ठकृष्णद्वितीयायां सप्तपूर्णस्वामिनां पुण्यतिथिः॥ ज्ये
 ष्ठकृष्णद्वितीयायां घुवर्ततीर्थां पुण्यतिथिः॥ एकादशी विद्यापतिस्वामिनां पुण्यतिथिः॥ इति ज्येष्ठमासः॥ अथ आषाढमासः॥ शुक्लदशमी बौधावतारः॥ अत्र शुक्लदशमी पौर्णिमा
 सी च वैवस्वत ब्रह्मसावर्णिमन्वादिः॥ दशम्यां गोमयादिभिः गृहशुद्धिः॥ वस्त्राणां प्रक्षालनं जीर्णमृन्मयभांशुविसर्जनं कार्यं॥ एकादश्यां तु तप्तमुद्राधारणं चतुर्वर्षं॥ चतुराश्रमैः पुरुषैस्त्रिभि
 र्वा बालकैश्च ग्राह्यं॥ अत्र श्रुत्यादयः प्रमाणानि॥ ऋक्सामयोः॥ चमूषण्येनः शकुनो विभृत्वा गोविंदुर्दृष्टाः पुधा निविभ्रत्॥ अपामूर्धिसं च मानः समुद्रं तुरीयं धाम महिषो विवक्ति॥ अस्याः ऋ
 चार्थः॥ वः अपां कर्मणा आपः अपः इति वैदिकविघटो कर्मनामस्तपाठात्॥ ऊर्ध्वतरंगरूपं समुद्रं संसारसमुद्रं संचमानः प्राप्तः संचसमवाय इति धातोः॥ समवासंयबंधः अतएव श्येनः शकुनः
 श्येननामकपक्षिविशेष इव॥ चमूषतृचम्वंस्त्रीपुत्रादिनुपश्येनायासीदिति श्रुंतो भवतीति तथोक्तेः॥ षट्कविंशरणगत्य बससादने स्थिति धातोः॥ कर्तरि कप्॥ गोविंदुः गोवभिर्वेदे वेद्यते

हायतेवाविचार्यतेवाइति तथोक्तः॥ विदुस्तानेविदुर्लभेविचारणइत्येतेभ्यः कर्मणि विदुरि कुरितिसूत्रेण प्रत्ययः निपातितः॥ नुमागमञ्च॥ कर्तरिउप्रत्ययं पक्षेतु गोवादेना द्वितीयांतेसमासः॥ गोविंदशब्दात्कृपां
 सलुगितिषष्ठाः स्वादेराः गोविंदुः गोविंदेः नारायणस्य आयुधानिजातारव्यायामिति जातौ बहुवचनं॥ आयुधत्वात्पुपेतं चक्रं शंखं च विभृत्वा विशेषेण सदर्शनहोमोपेतानिनाभृत्त्वा पूरकदुभृत्प्रधारण
 पोषणयोरित्यतः अन्येभ्योपिटृत्वंतइति कानिपिहृत्स्वस्यपितीति तु कृशं चक्रं सदर्शनहोमसंस्कृतानिवासंतप्यतिवावत्॥ विभृत् विभृत्वात्प्रधारयेत्स्वभुजयोरिति शेषः॥ दुभृत्प्रधारणपोषणयोरित्यतः
 लैटितिपिंडतश्चलोपइतीकारलोपेलेटौजटावित्यजगमेशपः श्लो द्वित्वादेभृत्नामिदित्यभ्यासस्येत्वेयणादेराः अभ्यस्यानामादिरित्याद्युदात्तत्वं॥ छंदसिः तिड्तिड्तिड्तिनिधाताभावः॥ सपुरुषः शसः द्रं कु
 हितं॥ सः भक्षकः पापनाशकस निति वावत्॥ इकुत्सायामित्यतः कर्मणि॥ औणादिकोउप्रत्ययः॥ अतोनुपसर्गेक इति कप्रत्ययः॥ महिषः पूज्यः महापूजायामिति धातोः॥ महेष्टि सर्जति कर्मणि टिः
 पप्रत्ययः॥ कर्तरितु गोविंदस्य पूजक इत्यर्थः॥ गोविंदस्य तुरीयं चतुर्थं वा सदेव रूपं विश्वादिषु तुरीयनामकं वा॥ नामग्रह रूपं॥ विवक्तिः॥ प्राप्नोति चो बहुलं छंदसीति वापः श्ले द्वित्वे बहुलं छंदसीति
 अभ्यासस्येत्वं च॥ धातूनामनेकार्थत्वात्प्राप्यर्थत्वं॥ अथवा आयुधानि॥ शंखचक्रगदापद्मनारायणमुद्रास्त्रानि विभृत्वा विशेषेण गोपीचंदनादिना संस्कारकसन् विभृत्वात्॥ अन्यत्समानं॥ लटः लिङ्
 र्थेलेडिति लिङ् र्थे विधानात् लिङ् अविध्यर्थकत्वात्तप्तमुद्राधारणस्य प्रत्यहं गोपीचंदनादि श्रीमुद्राधारणस्य च विधिसिद्धः॥ मोक्षाख्यफलकथनात् अत्र ता सर्वं च सिद्धं॥ गोविंदुरित्यस्य षष्ठ्यर्थत्वं विहा

१९

यप्रथमार्थत्वांगीकारे च मूषदित्यस्य विशेषणस्य विष्टे बांधः॥ विभृत्वेस्य विभृत्वादिन्यनेन पुनरुक्तता॥ विष्णोर्नित्यमुक्तत्वेन तुरीयं धाम प्राप्तेरपि सदा तत्त्वेन तदुक्ते वैष्यर्थस्यात्॥ तथाप्यथर्वणश्रुतिः॥ चक्रं
 विभृतिवपुषाभितसंबलं देवानां मृतस्य विष्णोः॥ स एतिलोकं दुरितविधाय विंशंति यं धतयो वीतरागाः॥ अस्यार्थः॥ पुरुषदेवा बहुलं प्रदमृतस्य विष्णोचक्रं सदर्शनं अभितसं संस्कृतानिना संतसं वपुषा संचीरा
 वयं संबभूतभुजेन विभृतिविभृत्वात्॥ पूर्वश्रुतिसमाख्यानादयमीपलेट॥ सर्वविद्यमहंदासविकल्पते इति वचनात्॥ अडाइकारलोपस्य चाभावः॥ शंखस्याप्युपलक्षणमेतत्॥ सः पुरुषः दुरितादुरितानि पापानि विधूयं
 त्यक्त्वा वीतरागाः वैराग्यशीलाः यतयः यतयल्लोकं विंशंति प्रविशंति तद्विष्णोर्लेक एति प्राप्नोतीति॥ चक्रशब्दस्य सेनाद्वर्थकत्वं तु अभितसमित्युक्तेः वपुषा विभृतित्युक्ते श्रवाधितं॥ अथर्वणाश्रुत्यंतरं च॥ चक्रमा
 दाया नौ ताप्यब्राह्मणस्य दक्षिणे बाहौ धारयेत् उपविशंति पांचजन्यमादाया नौ ताप्यब्राह्मणस्योत्तरबाहौ धारयेत्॥ ब्रह्मवादिनो वदंति॥ देवा सोमेन विधृतेन बाहुना सदर्शनेन प्रयाताः स्वर्गमापानुयेना
 किंतात्॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीयाव इति भगवद्रूपबहुल्यापक्षया षष्ठी॥ पोलोकस्त्विदितं चंति ब्राह्मणास्तद्दहंति तथा॥ रातपथा ब्राह्मणे च यथाकामा यनेति होवाचेत्यादिन वखंडेषु तत्तच्चक्रं द्विभुजे धार्यमित्यादीनि
 संति॥ तथा वसिष्ठस्मृतिः॥ शंखचक्रं स्फुटं कुर्यात्तत्तं बाहुमूलयोः॥ वर्णाश्रमेषु वसतां स्त्रीणां च श्रुतिचोदनात्॥ होमानि नैव संततं च क्रमादाय वैष्णवः॥ दक्षिणं बाहुमूलं च दग्धा कर्म समाचरेत्॥ सपुत्रप
 श्चाराणां ब्राह्मणानां विशेषतः॥ कुर्वीदचेतनानां च वैष्णवानां च लक्ष्मचेति॥ शांडिल्यस्मृतिरपि॥ पश्चात्पुत्रादिकं सर्वं गृहोपरकरणानि च॥ अंकयेच्छंखचक्राभ्यानामकुर्वीच्च वैष्णवं॥ नमुद्रमेवासनानि

शयनानिमहातयेति॥ शंखोषि॥ उपवीतादिवधार्पाः शंखचक्रगदादयः॥ ब्राह्मणस्य विशेषेण वैष्णवस्य विशेषत इति॥ विस्तारस्तु॥ स्मृतिकोस्तु भवो ध्यः॥ हृदयार्धपुं द्राणीति गोपीचंदनेन धार्पा
 णीत्युक्तं वास्तुदेवोषनिषदि॥ ब्राह्मणानां तु सर्वेषां वैदिकानामनूत्तम॥ विधीयते तूर्ध्वपुं द्रेणोपीचंदनमृत्तिका॥ पाद्ये॥ श्रीरंगे द्वारकायां च श्रीकूर्मे च तथा स्थिता॥ सिंहादौ च प्रयागे च वाराहे तु
 लसी वने॥ गृहीत्वा मृत्तिकाभक्त्या शालिश्रामजलेः सह॥ तयोर्ध्वं पुं द्रं धत्वां गे विष्णु सायुज्यमाप्नुयादिति॥ एताभिः स्मृतिभिर्मुद्राधारणमुक्तं॥ आग्नये॥ शंखचक्रगदादीनां विभूयाद्ब्राह्मणोत्तमः
 पंचायुधानि विष्णोस्तु तानमुक्तिप्रदानिवेदेति॥ अत्रांतरविशेषाः॥ अस्मत्पितृचरणकृतस्मृतिसंग्रहे आह्निकप्रकरणे ज्ञेयः॥ पृथ्वीचंद्रादयस्तु॥ यस्तु संतप्त शंखारिसंचिहिततनुर्नरः॥
 स सर्वयातनाभोगी चंडालोजन्यकोटिषु॥ द्विजान्युत्तमशंखारिणिं गोकिततनुर्नरः॥ संभाष्य गौरवं यांति यावदिंद्राश्चतुर्दशोति बृहन्नारदीयोक्तेः॥ चंखचक्राद्यंकनचंगीतनृत्यादिकंतथा॥ एकजाते
 रयंधर्मो न जातुः स्याद्विजन्मनः॥ शंखचक्रमृदायस्तु कुर्यात्तस्माय संनवा॥ अश्वत्थवह्निः कार्यः सर्वस्माद्विजकर्मण इति विष्णवाश्वलायनवचनात्॥ चक्रादिधारणशब्दविषयमित्याहुः॥ तत्तु वि
 ष्णुदेषत्वान्मूलत्वादशक्तं॥ बृहन्नारदीयविष्णुपुराण आश्वलायनस्मृत्यादौ बहुपुस्तकेषु एषां वचनानामभावात्॥ कचित्सर्वेष्विबहु ऋगादिश्रुतिहारितादिस्मृतिकूर्मबराहवायुपुराणादिवि
 रुद्धत्वेन ओदंबरीसर्ववेष्टनस्मृतिवदेषां वचनानामप्राप्ताप्यात्॥ श्रुत्यादिनां तत्तमुद्राधारणविषये च निरवकाशत्वेन अर्थांतराभावस्यांतरानुपपत्त्योपपादितत्वात्॥ एषां वचनानां बोधादिदे

त्वमतानुवादकत्वेन सावकाशात्॥ अनुवादस्य च दूषणार्थत्वेपि दूषणानां स्पष्टत्वेनानुक्तानि॥ तथा हि॥ एषु वचनेषु तत्तमुद्राधारणस्य केनचित्संस्तुतस्य दूषणं वाच्यं॥ अप्रसक्तस्यायोगात्॥ अनि
 दाहेन दुःखजनके तत्तमुद्राधारणो रागासंभवेन गोपीचंदनदूरदेवस्थस्य शरीरायास इव व्यसामध्येत्वेन विभूतिवदस्तुलभत्वात्॥ गोपीचंदनप्रार्थनां गोपीचंदनपापघ्निविष्णुदेहसमुद्भवा॥ चक्रादि
 तनमस्तुभ्यं धारणामुक्तिदोषवा॥ तेन मुद्रादिधारणेपि रागासंभवेन रागतः प्राप्यभावात्॥ प्रत्यक्षानुमानविषयत्वेन ताभ्यामपि प्राप्यभावात्॥ श्रुत्यादिना प्रसक्तिर्वाच्यं॥ तथान्विश्रुत्यादयः
 स्वभावतः उपजीवितव्यप्रबल्यात्तत्तु तत्तमुद्राधारणस्य पुराणादिवचनेन पौरुषेयेण उपजीवकेन दूषयितुमशक्यत्वात्॥ एषां वचनानां वेदोपपत्तिमिति बुद्धवाक्यवदस्तरमोहनार्थ
 त्वसंभवाच्च॥ अतएव उत्तरवाक्ये तत्तमुद्राधारणसाम्येन नृत्यगायनयोर्ग्रहणं॥ न हि नृत्यगायनादिकं विष्णुभक्तानां विधिः॥ भागवतादौ॥ नाहं वसामि वैकुण्ठे योगिनां हृदये तथा॥ म
 द्भक्तमत्र गायंति तत्र तिष्ठामि नारद॥ एवं व्रतः स्वप्रियनामकीर्त्या जातानुरागे दृढचित्त उच्चैः॥ हसत्यथोरोदितिरौतिगायमुन्मादवन्नृत्यतिलोकबाह्यः॥ इति नृत्यगायनयोः सर्वविष्णुभक्त
 लक्षणत्वेनोक्तेः॥ एकं हलन्तुलसी नलिनाक्षमालाये बाहुमूल्युगळे धृतशंखचक्राः॥ ये बाललाच फलके लसदूर्ध्वपुं द्राः ते वैष्णवाश्च भुवनभारुपवित्रवंतीति वायुपुराणे॥ विष्णुपुराणे॥ भुजमुष्मपिचि
 त्तेरं कितं यस्य विष्णोः परमपुरुषनाम्नां कीर्तनं यस्य वाचि॥ परं जुतरमपि पुं द्रं मस्तके यस्य कंठे सरसि जमणिना लयस्य तस्यास्मिन्नयः इति॥ एवं स्थितोपि एषां वचनानां प्राप्ताप्यापिसाधहेतु

अर्थांतरं वाच्यं ॥ तत्र पूर्वश्लोकस्य पूर्वार्धस्य सयेन न पूज्यत इति शेषेणान्वयः ॥ द्वितीयश्लोके पूर्वार्धेन पूजयेदिति शेषेणान्वयः ॥ तृतीयश्लोके तु एकजातेः एकमुखाजातिः ब्राह्मणत्वादिर्यस्य तस्य शंखचक्रादिधारणधर्मः स्यात् ॥ न त्वन्यस्य द्विजन्मः ॥ द्वाभ्यां जातस्य अन्यस्य पद्मं अन्यस्माज्जातस्येत्यर्थः ॥ इत्यावर्त्या योज्यं ॥ चतुर्थश्लोके तु यथोक्तविधिना नेति शेषेणान्वयः ॥ अथवा पूर्वश्लोकद्वये तु तु शब्दग्रहणात् सर्पतनो तसमुद्राधारणे दोष उक्तः ॥ भुजद्वये धारणे निमित्तार्थः ॥ उत्तरश्लोकद्वये विविधनुसारेणैव शंखचक्रादिधारणकार्यमित्येव शापयितुं विधितिक्रमे दोष उक्तः ॥ न हि प्रमाणानां विदने तात्पर्यं ॥ न हि निंदानिंदितं प्रवर्तते ॥ अपि तु विधेयं स्तोतुं ॥ इति पूर्वमीमांसान्यायादेव पिश्लोकेषु यथायोग्यविधिसंकल्पनात् ॥ अनंतरं पूर्वोक्तप्रमाणेषु भुजद्वयग्रहणं संगच्छतो मृदामुद्रादिधारणस्य द्वादशापुंड्रेषु संख्याविशेषणच विधिस्मृतिः कोस्तभादावुक्तोत्तरः ॥ एवमन्यानि मुद्राधारणदूषणवाक्यानि योज्यानि ॥ प्रथमे मासि यः कुर्याच्छाकभक्षणमप्युत ॥ गृध्रमांससमं चैव तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥ आषाढशुक्लैकादश्यां देवस्य महापूजा कृत्वा ॥ चातुर्मास्यव्रतसंकल्पः कार्यः ॥ तदुक्तं भविष्ये ॥ महापूजां ततः कुर्याद्देवदेवस्य च त्रिणः ॥ जाताकुसुमलाभिः मंत्रेणानेन पूजयेत् ॥ स्मृते त्वयि जगन्नाथ जगत्सत्संभवे दिदं ॥ विबुधे च विबुधे तस्य सन्नो मे भवान्मुत ॥ चतुरो वर्षिकां न्यासाच्चेव देवजगत्सते ॥ निर्विघ्नं सिद्धिमाया तु प्रसादात्तव केशव ॥ गृहीतोऽस्मिन् व्रते देव पंचत्वं यदि मे भवेत् ॥ तदा भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति ॥ प्रथमे मासि दशविधशाकवर्जनं ॥ दशविधशाकानि ॥ तदुक्तं स्कांदे ॥ मूलपत्रकरीराग्रफलाकांडाधिरूढकाः ॥ त्वकपुष्पकवचं ॥ ते चिंशाकंदशविधं स्मृतमिति ॥ अधिरूढकाः

२९

अंकुराः अवशक्यते येनाग्रादिकं भोक्तुमिति विग्रहेण रूढया च अन्नादिभोजनसाधनपत्रफलशाकादेर्विषयितत्वात् ॥ पूगीफलतांबूलपत्रादेर्विषयाभावाः आर्द्रकादेर्लवणशाकतांबूलत्वेन अन्नभोजनसाधनत्वेऽपि तत्कार्यशुंठी मरीचिकादिनां शाकत्वेन प्रसिध्यभावात् न निषेधः ॥ एवं नारिकेलखर्जूरफलादिषु पत्रान्नसाधनत्वाभावात् शाकत्वे प्रसिध्यभावात् ॥ तेषां शाकव्रते भक्षणनिषेधो नास्तीति ज्ञेयं ॥ अत्र चतुर्षु मासेषु विशेषनियमाः कार्याः ॥ तथा देवलः ॥ ब्रह्मचर्यं तथा शौचं सत्त्वमामिषवर्जनं ॥ व्रतेऽप्येतेषु चत्वारि वरिष्ठानीति निश्चयमिति ॥ आमिषानितु ॥ प्राण्यंगचूर्णचर्मजंबीरबीजपूरकं ॥ अयज्ञशिष्टमाषादियद्विष्णोर्न निवेदितुं ॥ दधमन्नमसूरं च आमिषं परिकीर्तितं ॥ प्राण्यां चूर्णं शंखशक्तिकादिजन्यं ॥ तेन पाषाणादिजन्यस्य न दोषः ॥ चर्मो बुचर्मपात्रोदकं ॥ तेन चर्मपात्रं स्तुतैर्लघुतादेर्न निषेधः ॥ जंबीरं एतन्नाम कंठिबूफलव्यतिरिक्तमेव आम्लारसोपेतं फलं ॥ बीजपूरकं मातुलंगफलं ॥ जंबीरके ॥ दंतन्नाट इति ॥ बीजपूरं मातुलंगः इति राजनिघंटौ ॥ जंबीरस्य केवलस्य आमिषत्वेऽपि तत्कार्यसंयोगेनामिषत्वं ॥ पथालवणस्य केवलस्य जिह्वेन्द्रियसंबंधे प्रत्यक्षलवणं चैव गोमांसवत् स्मृतमिति स्मृतं ॥ गोमांसतुल्यत्वेऽपि शाकादिसंबंधेन न दोषः ॥ तथा जंबीरसोपेतं लसलुवणमिभ्रितं ॥ तक्रंदेयं ब्राह्मणायेति पुराणे विधानात् ॥ तक्रसंबंधेन दोषः ॥ अयज्ञशिष्टं ॥ यज्ञः देवयज्ञः पितृयज्ञश्च ॥ देवयज्ञः समाराधनादि ॥ पितृयज्ञः आधादि ॥ तत्र शिष्टं विहितं तच्चानि रित्तरागादिना प्राप्तमित्यर्थः ॥ माषादिमाषमाषन्नं ॥ आदिशाब्देन मधुमाषविवर्जितमित्यादौ माषनिषेधेन सह मधुनिषेधस्याप्युक्तेः ॥ गोकामहिषा दुग्धादन्यदुग्धादित्वा मिषं ॥ द्विजकीटाः रसाः

सर्वे लवणं भूमिजंतथा॥ ताम्रपात्रं स्थितं गव्यं जलं पल्लवं संस्कृतं॥ आत्मार्थं पानितं चोन्नं आमिषं तस्मिन् बुधैरिति विष्णुधर्मोत्तरे॥ चतुर्थी ह मासेषु हविष्यासीनपापकृत्॥ हविष्याणितु भविष्ये॥
 हेमंतुं सितास्त्रिं धान्यं मुद्रायवास्तिलाः॥ कंदं सैधवं सामुद्रं गव्यं च दधिसर्पिर्षि॥ पयो नु कृतसारं च पनसा वहरीतकी॥ नीवाराः षष्टिकाश्चैव नागरं गजतिं त्रिणी॥ कदली लवली धात्री फलान्यगुडचे
 क्षया॥ अतैल्यकं च मुनयो हविष्याणि प्रचक्षते इति॥ अत्र अन्येपि नियमाः॥ तैलभोजनपरान्नत्यागादिरूपामहा फलप्रदाः॥ अनिविधं भोजनवस्तुमध्ये आमरणांत कस्यचिद्व्रजेन व्रजतं कार्यं॥ तद
 संभवे चातुर्मास्ये माघे वैशाखे च॥ पौर्णमास्यां चातुर्मास्यं संकल्प्य॥ सन्यासिनां॥ रात्रिमुहूर्तव्यापिनी ग्राह्या॥ आषाढकृष्णद्वितीयं चातुर्मास्यं॥ अमावास्यां सत्याधीशस्वामीनां पुण्यतिथिः॥ आषाढकृ
 ष्णपंचमी जयतीर्थस्मामिनां पुण्यतिथिः॥ अत्र कर्कसंक्रांत्यनंतरं मासपर्वतं केचन कृतं तं निषिद्धं॥ कुंभे कर्कटके चापि कन्यायां कार्मुकरौ॥ रोमखंडं हस्तस्य पितृन्प्राशयते यम इति॥ दातव्यं॥
 कामुके धनुर्मासे॥ स्मृत्यंतरं वि॥ धनुर्कुंभो विधाकृत्वा पूर्वभागद्वयं त्यजेत्॥ अर्धकर्कटके चैव कन्यासर्वोपरित्यजेदिति॥ अथ नदी नारजो दोषः॥ सिद्धकर्कटयोर्मध्ये सर्वानद्योरजन्वलाः॥ तास्तस्मान्न
 न कुर्वन्त बर्जयित्वा समुद्राः इत्युक्तः॥ वसिष्ठः॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गं प्रैतस्मान्नेतथेवेच॥ वापी कृपाद्यभावे तु तथा तत्तीरवासिनां॥ महापदि प्रयासे च ग्रहणेन नदी रज इति॥ अत्र नदी ग्रहणेन श्रोणसिंधा
 दिनदी नारजो दोषो नास्तीत्युक्तं भवति॥ नूतन कृपादौ तु योग्या जवल्क्यः॥ अजागावो महिष्यश्च ब्राह्मणी च प्रसूतिका॥ नवकूपोदकं चैव दशरात्रेण श्राध्यतीति॥ अमासो मेन भो मेन रविणा गुरुणा युक्ता

२२

महाफलदा॥ कृष्णद्वितीयं चातुर्मास्यं॥ इति आषाढमासः॥ अथ श्रावणमासः॥ श्रावणे मासे शक्रकुचतुथ उविनचौति॥ बालकानां अनंतपूजार्थं तस्यां त्रयोदश ग्रंथि युक्तं अनंतदोरं हत्वा पूर्वोक्तुरादिभिः संपूज्य॥
 दक्षिणहस्ते बध्नीयात्॥ तदनंतरं शक्रकुपंचम्यां नागपूजा॥ सातु परविधा विमुहूर्त ग्राह्या॥ शक्रकु एकादश्यां देवपूजा नंतरं शक्रव्रतं देवाय समर्प्य॥ दध्यन्नभोजनव्रतं देवाग्रे संकल्पयेत्॥ द्वितीये मासि यः कुर्या
 दधिभक्षणमप्युत॥ श्रानोक्तिष्टसमं प्रोक्तं तस्मात्तं परिवर्जयेत्॥ तस्मिन्मासि दधिभोजने पितृभोजनस्य न निषेधः॥ तत्कार्यत्वे पितृभोजनं भिन्नत्वात्॥ पुण्यभेदाद्यवहारभेदाच्च॥ एवं दुग्धव्रते पितृ
 ध्या॥ अन्यथा धृतादीनामपि त्यागापत्तेः॥ अथ शक्रकुद्वादश्यां विष्णोः पवित्रसमर्पणं॥ पंचम्यां पौर्णमास्यां वा॥ पवित्रलक्षणं तु सौवर्णं रजतं ताम्रसूत्रैः षट्कूलकार्पाससूत्रैर्वा पवित्रं कार्यं॥ तत्रोत्तमं प
 वित्रं तु षष्ठ्यधिकं शतत्रयसूत्रैः प्रतिमायाः जानुपर्वतमालाकारेण कृत्वा शतग्रंथि युक्तं कार्यं॥ अधमं तु शतीत्यधिकसूत्रैः षट्त्रिंशं ग्रंथि युक्तं॥ अष्टोत्तरं शतं पंचानां चतुर्विंशतिस्तथा मालाका
 रं कार्यं॥ प्रकारान्तरं च॥ षट्त्रिंशं चतुर्विंशं हृदये ति च केचन चतुर्विंशं हृदयाष्टानित्येके मुनयो विदुः॥ साधारणपवित्राणि त्रिभिः सूत्रैः समाचरेदिति॥ एवं पवित्राणि कृत्वा सम्यक् प्रक्षाल्या अतो दे
 वेदिते अनेन पवित्रं तेत्यनेन वा मंत्रेण देवस्य समर्प्य ब्राह्मणे भो दत्वा स्वयं धारयेत्॥ इदं नित्यं न करोति विधानेन पवित्रा रोपणं तु यः॥ तस्य सांबत्सरिकपूजानिष्फलमुनिः सतमोति विष्णुराह स्मो
 क्ते॥ अथोपाकर्म॥ ऋग्वेदिभिः श्रावणे मासि श्रावणदक्षत्रे उपाकर्म कार्यं॥ श्रावणं तु उत्तराषाढसंबंधरहितं॥ उदये मुहूर्तमात्रं ग्राह्यं॥ उदयव्यापित्वेन विष्णुः कक्षे घटिका द्वायं॥ उपाकर्म प्रकुर्व

ततस्त्वनुपमनंतकमितिगार्ग्योक्तेः॥पूर्वदिनेउत्तराषाढयोगेपरदिनेश्रवणाभावेघटिकाद्वयंनूनेवाभाद्रपदशकूपंचम्याहस्तपुतायांवाकार्यं॥एवंश्रवणदिनेग्रहणेसंक्रांतावधि॥तत्रविशेषोवृद्धमनु
 नोक्तेः॥अर्धरात्रादधस्ताच्चैस्संक्रांतिग्रहणंतदा॥उपाकर्मनकुर्वत्परतश्चेन्नदोषरुदिति॥नर्मदोत्तरभागेतुकर्तव्यंसिंध्युक्तके॥कर्कटेसंस्थितेभानोउपाकार्यंतुदक्षिणेइतिवृहस्पतिवचनात्॥दक्षि
 णेदेशेकर्कटेसूर्योस्थितेपिनोपाकर्मनिषेधः॥तेतरेयकास्तुउपाकर्मकुर्युः॥श्रवणपौर्णमास्यायांग्रहणसंक्रांतिरहितायांसंगव्यापिन्यासामगाः॥श्रवणेहस्तेशकूपंचम्यावाउपाकर्मकुर्युः॥
 श्रवणेमासिअष्टम्यासस्यानुत्पत्तौभाद्रपदेश्रवणनक्षत्रेकार्यं॥तत्रापिसस्यानुत्पत्तौशक्रास्तादावपिषार्षिकत्वात्कार्यमेव॥इदंपर्वणिग्रहणेपिचतुर्दश्यांश्रवणेषार्षिकत्वात्कार्यं॥प्रथमारं
 भस्तुशुक्रशुक्रपूरस्तत्वेवात्येवृद्धत्वेचमलमासेनभवति॥गुरुभार्गवयोर्वधेवात्येवावाप्रथमोपाकृतिर्नस्यात्कृतकर्मविनश्यतीतिगार्ग्योक्तेः॥गुरुशुक्रपूरस्तमयास्त्वंबृद्धत्वंउदयानं
 तरंवात्यंतकशुक्रःपश्चादस्तमनेपंचमदिनानिबृद्धःउदयेतुदशदिनानिसप्तदिनानिवाबालः॥पूर्वस्यांअस्तमानेपंचदशदिनानिसप्तदिनानिवाबृद्धत्वं॥उदयेतुत्रिदिनंपंचदिनंवा॥एवंगुरो
 रपिशुक्रशुक्रस्तग्रहणसंक्रांत्यादिप्राप्तौभाद्रपदमासश्रवणेबहुचःपूर्णिमायांकुजःशार्विनः॥हस्तपंचम्यावासामगाः॥उपाकर्मकुर्युः॥तत्रविशक्रास्तादिप्राप्तौआषाढमासेश्रवणेपौर्णि
 मास्याहस्तेपंचम्यावाकुर्युः॥तथाचबोधायनिः॥श्रवणपौर्णमास्यांआषाढयांचोपाकृत्यछंदोस्वभिधीयतेति॥अत्रश्रवणीआषाढिग्रहणंतत्तन्मासरुश्रवणहस्तपंचम्युपलक्षणायां॥

२३

अत्रसामान्यतोविधानंतुआषाढयामिति॥एतदपिभाद्रपदेपिप्रतिबंधकेसतिःश्रवणादिसर्वशाखाविषयंतेयं॥कालांतरउपाकर्मविधानात्उपाकर्मणश्चप्रथमवर्षेअवश्यंकर्तव्यत्वात्॥एवंश्राव
 ण्याप्रोष्ठपद्यावाउपाकृत्ययथाविधि॥युक्तछंदोस्वभिधीयतेतिमनुवाक्येपिश्रवणेमासिसंक्रांत्यादिदोषयुक्तेसतिप्रोष्ठपद्यांभाद्रपदपौर्णिमायांतत्रत्यश्रवणहस्तपंचमीषुचक्रवेदादिशा
 खिभिःउपाकर्मकार्यमित्यर्थोक्तेयः॥पर्वण्योदयिकेकुर्युःश्रवणेतैत्तरीयकाः॥बहुचकुर्युर्हस्तर्क्षेसामवेदिनइतिगोभिलवचनेश्रवणेमासिऔदयिकेपर्वणिपौर्णिमायांतैत्तरीयकाःयजु
 रैदिनःउपाकर्मकुर्युः॥श्रवणेमासिश्रवणेऋग्वेदिनःकुर्युः॥हस्तनक्षत्रेसामवेदिनःकुर्युः॥इतिविशेषवचनात्पांभाद्रपदआषाढमासयोरपिऋग्वेदिनांश्रवणनक्षत्रसामवेदिनांहस्तनक्षत्र
 मितिप्राप्त्यं॥इत्युपाकर्म॥अथोत्सर्गः॥बहुचेर्माध्याकार्यः॥तैत्तरेतुत्सर्जनंचपौर्णिमास्यांरोहिण्यांवाकार्यः॥काण्वादिभिस्तुभाद्रपदेपुष्यनक्षत्रेवाकुर्युः॥सर्वैःउपाकर्मदिनेवाकार्यं॥पुष्ये
 तत्सर्जनंकुर्यादुपाकर्मदिनेपिवेतिस्मृतेः॥इदमपिउपाकर्मवत्प्रथमतःसंक्रांतिग्रहणादौमलमासेनकार्यं॥उपाकर्मोत्सर्जनेमलमासानंतरंरुद्धमासेकार्यं॥श्रवणीपौर्णिमाहयग्रीवजयंती
 श्रवणवदिद्वितीयाराघवेदशणपुष्पतिथिः॥रुष्णापक्षअष्टमीरुष्णाष्टमी॥सापूर्वमेवनिर्णयित॥दक्षसावर्णिमन्वादिश्वा॥अत्रसिंह्यस्केकेगोप्रसूतिचनिषेधा॥सिंह्यराशिगतैस्सर्वेगो
 प्रसूतिर्वदभवेत्॥पौषेचमहिषीसूतेदिवाचाश्वतरीतथा॥माघेबुधेचमहिषीश्रवणेबडवादिवा॥तदानींभक्तिंचिच्छांतोकिंचिदचरेत्॥प्रसूतांतेशणादेवतांगांविप्रायदापयेत्॥

ततो होमं प्रकुर्वत घृताक्ते रजसर्षपैः॥ आहुतीनां घृताक्तानां अयुतं जुहुयात्ततः॥ सोपवासः प्रयत्नेन दद्याद्दिप्रायश्चित्क्षिणामिति॥ आहुतिभिश्चाप्यहोमः॥ श्रावणे अमावास्यायां कुशग्रहणं॥ मासे
 नभस्यामावास्यादर्भोच्च मतः॥ आयातयामासोदर्भाः विनियोज्याः पुनः पुनः इति हारीतोक्तेः॥ नभसि श्रावणे आयातायामाः पर्वुषितत्वदोषरहिताः पुनः पुनर्विनियोज्याः स्नानतर्पणादौ घृ
 हीतास्त एव पुनः पुनः स्नानतर्पणादावपि ग्राह्याः॥ तेषां शेषत्वदोषो नास्तीति भावः॥ पिंडो विनियुक्तानां तु अन्यकर्मणि अग्राह्यत्वं स्मृत्यंतरावगंतव्यं॥ यथा शवदाहे विनियुक्तान्नेः यथा वा ए
 कादशाहे एकहविर्भोक्तृ ब्राह्मणस्य अग्राह्यत्वमवगंतव्यं॥ इति श्रावणमासः॥ अथ भाद्रपदमासः॥ तृतीये मासि यः कुर्यात्पयभक्षणमप्युतः॥ दैत्यानां रुधिरं चैव तस्मात्तं परिर्वर्जयेत्॥
 तत्र शुक्रतृतीयातापसमन्वादिः॥ बुधवारो रोहिण्यां श्रावणेन वायुताति प्रशस्ता॥ तस्यां मुहूर्तमात्रव्यापिन्यां हरिताळकगौरी व्रतं॥ शुकुचतुर्थ्यां मध्याह्नव्यापिन्यां सिध्दगणेशव्रतं॥
 परदिने एकांशेन साकल्येन वा मध्याह्नव्याप्यभावे सर्वपक्षेषु पूर्वग्राह्या॥ चतुर्थ्या गणनाथस्य मातृविधा प्रशस्यते॥ मध्याह्नव्यापिनी चेत्स्यात्सरतश्च परेहनि॥ इति ह स्पत्युक्तेः॥ इ
 धंरविभौमवारयोगश्चेद्दिशेष फलदा॥ अत्र चंद्रदर्शनं निषिद्धं॥ मध्याह्नि शापप्राप्तेः॥ देवाश्चंद्रदर्शने मध्याह्नि शापपरिहारस्तु विष्णुपुराणे॥ सिंहाप्रसेनमवधीं सिंहां जांबवता हतः॥
 स कुमारकमारो दीप्तबलेषु संतकीति जांबवत्या स्वभातरं प्रतिवचनस्मरणं॥ भाद्रपदशुक्लपंचमी ऋषिपंचमी॥ सामध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या॥ तत्र सप्त ऋषिपूजादिकं तत्कल्पो

क्तं होमं॥ शुकुष्यां तु भाद्रपदस्नानं भास्करिपूजनं॥ प्राशनं पंचगव्यस्य अश्वमेधफलाधिकं॥ योऽस्यां पश्यंति गां गेयं दक्षिणा पथवासिनः॥ ब्रह्महत्यादि पापेस्तु मुच्यते नात्र संशय इति भविष्ये॥
 गां गेयः स्वामिकार्तिकेयः॥ शुकु एकादशी परिवर्तनैकादशी॥ अस्यां देवतपूजा नंतरं दधि व्रतं समर्प्य दुग्धव्रतं संकल्पं कुर्यात्॥ अस्मिन्मासि दुग्धकार्यपापसमापिका मंडादिभोजनं च न कार्यं॥
 क्षीररसानुवृत्तेः॥ दुग्धप्रसक्तितायाश्च सत्वात्॥ दधितक्रृतादीनी तु न निषेधः॥ तेषु दुग्धरसानुवृत्तेः॥ दुग्धकार्यकारित्वाभावाच्च॥ ऊष्णदुग्धे दधि स्थापनेन यज्जातं सामिक्षा॥ संधिन्यनि
 र्दिश्यावत्सगोपयः॥ परितर्जयेत् इति वचनं तु दुग्धव्रतातिरिक्तकालोपनिषेधार्थं॥ संधिनी गर्भिणी अनिर्दिश्यामसवानंतरं अनपगतं दशरात्री अवत्समृतवत्सा द्वादश्यां परिवर्तनोत्सवं
 कुर्यात्॥ प्रातः विष्णुं संपूज्य प्रार्थयेत्॥ तत्र मंत्रः॥ वासुदेव जगन्नाथ प्राप्ते यं द्वादशातव॥ पार्श्वे न परिवर्तयस्व सखं स्वपाहि माधव इति॥ अत्र एकादश्यां द्वादशी श्रावणयोगः॥ वि
 ष्णुशंखचक्रयोगः॥ द्वादशी श्रावणस्पृष्टास्पृष्टोदेकादशी यदि॥ स एव वैष्णवी योगो विष्णुशंखचक्रसंज्ञित इति नारदीये॥ अन्योपि विशेषः॥ बुधश्रावणसंयुक्तसैव चेद्वादशी भवेत्॥ अत्यंतम
 हती सा स्याद्दत्तभवति वाक्षयमिति स्कांदे॥ इयमुत्तराषाढ मिश्रानग्राह्या॥ इयं द्वादशी यामनजयंती॥ तदुक्तमष्टमस्कंधभागवते॥ श्रोणायां श्रावणद्वादश्यां मुहूर्ते भिजिति प्रभुरिति हरि
 रूषामनरूपेण अवतीर्ण इति शेषः॥ श्रोणायां श्रावणनक्षत्रे चंद्रोऽस्ति॥ अभिजिति मध्याह्नघटिकाद्वये॥ श्रावणद्वादश्यां देवादि सौरमासानां चैत्रादिसंज्ञा विवक्षया सिंहासौरमासस्य

आवणत्वात्॥ तस्य शकृद् दद्यां वामनावतारः॥ तेन चान्द्रादपदस्य शकृद् दद्यां श्रवणनक्षत्रे वामनावतार इति पुराणोक्तिविरोधाभाव उक्तो भवति॥ वामनावतारकाले सिंदूरारोसूर्यस्यावस्थाना
 त्॥ भाद्रपदशकृच्चतुर्दशी अनंतचतुर्दशी॥ सा विप्रहर्तव्या विनीया ह्या॥ दिनद्वयेऽपि उदयव्यापिन्या पूर्वाग्र्या॥ मध्याह्नपूजाकाले सत्वात्॥ भाद्रपदपौर्णिमा यदुपतिराजानां पुण्यतिथिः॥ अथ भा
 द्रपदपौर्णिमास्यां पितृपितामहप्रपितामहपूर्वपितृनुद्विष्यपक्षश्राद्धकर्ता श्राद्धं कारयेत्॥ तदुक्तं ब्राह्मे॥ नंदीमुखानां प्रत्यक्षं कन्याराशिगते रवौ॥ पौर्णिमास्यां तु कर्तव्यं वाराहवचनं तथेति॥
 एषां नंदीमुखं च तत्रैव॥ पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः॥ त्रयोदशमुखवाद्येते पितरः परिकीर्तिताः॥ तेषुः पूर्वतराये च ते नंदीमुखवास्तुता इति॥ अत्र मातामहा अपि ग्राह्याः॥ पितरो यत्र
 पूज्यं ते तत्र मातामहा अपि॥ अविशेषेण कर्तव्यं विशेषान्नरकव्रजे दित्युक्तेः॥ एतेषां साविंडं श्राद्धं कार्यं॥ पौर्णिमासि तु सर्वासु निषिद्धं पिंडपातनं॥ वर्जयित्वा श्रेष्ठपदीयधादरास्तर्प्येव चेति शा
 न्येऽुक्तेः॥ एतत्पौर्णिमासी श्राद्धं सर्वैरेविकार्यं॥ पक्षश्राद्धं नैव कर्तव्यमित्यत्र विशेषः शापकाभावात्॥ अथापरपक्षः॥ आषाढपौर्णिमा मारभ्य पंचमः पक्षो परपक्षः॥ कन्यासंक्रांतिपुक्ता चेत्युच्य
 तमः॥ तत्र श्राद्धमावश्यकं॥ तत्र पक्षपंचकं॥ भाद्रपद्या प्रतिपदमारभ्य आश्विज शुक्ल प्रतिपदपर्यंतं षोडशादिनेषु श्राद्धादित्येकः पक्षः॥ भाद्रपदपौर्णिमासी आरभ्य अमावास्य पर्यंतं इत्येकः
 परः पक्षः॥ पंचमी मारभ्य अमावास्य पर्यंतं मित्यन्यः पक्षः॥ अष्टमी मारभ्य दशमी मारभ्य अमावास्य पर्यंतं मिति षष्ठीवि॥ चतुर्थपंचमपक्षेति विवृणोतु प्रतिपदमारभ्य अमावास्य पर्यंतं मि

२५

ति षष्ठीवि॥ एकस्मिन् पिवादिने सर्वपित्रो हि न्येन श्राद्धमावश्यकं॥ अकरणे प्रत्यवायात्॥ अन्येषु पक्षेषु फलभूयस्त्वं॥ नत्वकरणे त्वे प्रेवायः॥ यथा वायास्तु॥ स्वभर्ता दित्रयस्य पित्रादित्रयमात्रादित्र
 यमातामहादित्रयाणां श्वश्राः मातामह्याश्च श्राद्धं कृत्वा पिंडदानं कार्यं॥ स्वभर्तृप्रभृतिः तृणः स्वपितृभ्यः स्तथैव च॥ विधवाकारयेद्ग्राह्यं यथा कालमतं दितेति वचनं तु प्रति सांवत्सरविषयं॥ यथा काल
 लमित्युक्तेः॥ भतृपित्रादीनां स्वस्वश्राद्धं दिनकाल इत्यर्थः॥ इदं पुत्राभावे हेतुं॥ सकृन्महालयं तु प्रतिपत् षष्ठी सप्तम्येकादशी त्रयोदशी चतुर्दश्यः मंगल आदित्यभृगुवाराः कृत्तिका रोहिणी मघारे
 वती स्वजन्मनक्षत्रं स्वजन्मनक्षत्रात्पूर्वोत्तरनक्षत्रे चेत्यनेन वर्जयेत्॥ अस्मिन् पक्षे भरणी व्यतीपाताष्टमी द्वादश्यामावास्यादिदिनेषु वारादिनिषेधो नास्ति॥ तत्रापि पितृश्राद्धदिने सकृन्महा
 लयश्राद्धे तु बहुफलं॥ तिथ्यादिनिषेधश्च नास्ति॥ एवं पक्षश्राद्धेऽपि॥ तथा च कार्त्तिकाजनिः॥ नभसस्था परे पक्षे श्राद्धं कार्यं दिने दिने॥ नैव नंदादि वर्जस्यान्वैव निद्या चतुर्दशीति॥ पंचम्यादिश्राद्धप
 क्षे तु॥ प्रतिपत् षष्ठी तिथेकावर्जयित्वा चतुर्दशीमिति॥ याज्ञवल्क्येऽुक्तेः॥ चतुर्दश्यां न श्राद्धं पौर्णिमास्याः पितृतिथित्वे तु भरव्यष्टम्यादिषेकदिने श्राद्धं तथा॥ त्रयोदशी चतुर्दश्योः श्राद्धदिनत्वेऽपि
 तयोः पिंडदाननिषेधात्॥ अत्र भरणीदिने भरणीप्रसुक्तमपि अपिंडं श्राद्धं कार्यं॥ यत्तु॥ विवाहव्रतचूडासुवर्णमर्घ्यतदर्थकं॥ पिंडदानं मृदास्नानं नकार्यातिलतर्पणमिति निषेधवचनं॥ त
 न्तु॥ महालयादिव्यतिरेकविषयमहालये गवाश्राद्धे मातापित्रोः क्षये हनि॥ कृतोद्वाहोपिकुवर्तपिंडनिर्वापणं सदेत्युक्तेः॥ सन्यासपुत्रैस्तद्वादश्यां अपरपक्षश्राद्धं कार्यं॥ भारण्यादौ

वा॥ अपरपक्षमध्ये आध्यासंभवे तु कन्यासंक्रांतिमध्ये पर्यंतं वा॥ ततः पितरः द्वापदत्वा गच्छंति॥ वृश्चिकपर्यंतं आध्यासंभवे तु मंत्रः॥ दुरो अश्वस्य दुरदं दगोरसि दुरो यवस्य वसुन इ न स्पतिः॥ शिक्षानरः प्रादे
 वो अकामक र्शनः सरवास खिभ्यस्तमिदं गृणीमसि॥ इति मंत्रस्य दत्तास्मानं जपः कार्यः॥ तेन महालय पूर्तिः॥ अथा च देवताः॥ तातां वा त्रितयं सपत्नजननी माता महादित्रयं सस्त्री स्त्री तनयादितात
 जननी स्वभारः सस्त्रियः॥ तां तां वा त्रयमगिन्य पत्यधवयुजाया पिता सद्गुरुः शिष्याः साः पितरो महालयविधौ तीर्थे तथा तर्पणे॥ अस्यार्थः॥ पित्रादित्रयं॥ मात्रादित्रयं॥ पत्यनेकपात्रकः॥
 तस्य विशेषमाह॥ गालवः॥ अनेकामातरो यस्य आधे वा परपक्षके॥ अर्घ्यदानं पृथक्कुर्यात् सिंदुमेकं तु निर्वपेदिति॥ जीवन्मातृकस्तसापत्नमातुरेको द्विष्टकुर्यात्॥ न तु पितामहादीनां अन्य
 ष्टक्यादौ तु सापत्नमात्रादित्रयस्यापि जीवसितृकेण अर्घ्यपिंडादिकं कार्यं॥ अन्यष्टक्यं च यन्मातुर्गया आधुं महाफलं॥ यं॥ पितृपत्नीषु च आधुं कार्यं पार्वणवद्भवेत्॥ इति बृहन्मन्त्रेः॥ स
 स्त्रीति मातामहादित्रयं पृथक् देवता॥ स्त्री आत्मपत्नी तनयादि पुत्रः पुत्री चास्वभ्रातरः तातभ्राता सपितृव्या जगननी भ्राता मातुलः स्वभ्राता च एते सस्त्रियः सपत्नीकाः देवताः तातां वा त्रय
 भगिनी तातभगिनी पितृघसा अंबाभगिनी॥ मातृघसा॥ आत्मभगिनी च॥ एतत्रयं अपत्यधवयुक्॥ पुत्रपति सहित देवताः॥ आया पिता श्वशुरः १ वशुशालकयोरपि उपलक्षणां॥ आमा
 तृभगिनी तत्सुतदौहित्राणां उपलक्षणं॥ सद्गुरुः॥ वेदसंज्ञा स्त्रोपदेष्टा॥ पितृव्यादिषु॥ पितृव्याप सपत्नीकाय सपुत्रा वैति॥ पितृघसादिषु सभर्ता१ कार्ये॥ सपुत्रकाये इत्यादिप्रयोगो दृष्ट

थः॥ पितृव्यादीनां जीवन्वत्स्त्रियादीनां पिंडदानादि हारलोभात्॥ अत्र तत्रेण पार्वणो को दिष्टानां आधुं॥ धुरिलोचनो विश्वदेवो॥ महालयोदः आधुं॥ सन्यस्तपितार्जिव
 सितृकेणापि पिंडार्घ्यरहितं आधुं कार्यं॥ वृधोतीर्थं च सन्यस्ततानि च पितृवसति॥ एष्य एव पिता दद्यात्तन्मोदयास्त्वयं सुतः॥ इति कात्यायनोक्तः॥ सुंदरं पिंडदानं च प्रतर्कमचस
 र्वज्ञः॥ न जीवसितृकः कुर्याद्दुर्विणीपतिरेव चेति दक्षिणपिंडनिषेधात्॥ स्वमातृपितामहः-----॥ अन्वष्टक्या आधानि विशेषवचनात्सापिंडानि कार्यणि॥ अपूरप
 क्षा आधुं मलमासेन कार्यं॥ अस्मिन्क्षेत्रे मंगलवारो हिर्णो नक्षत्रव्यतीपातयुता चेत्कपिलसंज्ञा॥ हस्तसूर्यश्चेद्दिशो फलप्रदा॥ अत्र स्त्रानोपवासजपहोमकपिलापो
 दानसूर्योत्तर्गतविष्णुपूजादिकं महाफलप्रदं॥ अत्र विशेषः स्कांदे॥ देवदासं तथा शीरं कुंकुमोलावनः शिलां॥ पत्रकं पद्मकं पद्मीमधुगव्यं नैवेद्यत्॥ क्षीरेणाजोडयुगच नृन्ना
 न्कुर्वात्समं चकं॥ आपस्वमसि देवराज्योतिषां पतिरेव च॥ गपेनाशायमे देवदायुनः कायकर्मजं॥ पंचगव्यं दत्तं स्नानं पंचभंगस्तु मार्जयेत्तदिति॥ अत्र सवर्णस्य सूर्योत्तर्ग
 तभीलस्मीनारायणप्रतिमां चत्वारसंपूज्य ब्राह्मणापदद्यात्॥ अयं योगश्चंद्रोदये चेत्यान्ते देवचंद्रपथी॥ अत्र दिनद्वये चंद्रोदये चेत्युर्व्वेयव्या॥ अत्रैव व्रतादिकं ज्ञेयं॥ अ
 त्र सप्तस्योद्युदित्रयं तु तिस्राष्टकं॥ मध्याह्नी गया तुल्या॥ अधनवम्यां अन्वष्टकं आधुं॥ अन्वष्टका सुनवभिः पिंडैः आधुं मुदा दत्तं॥ पित्रादिमातृमाध्यं च ततो मातामहीति
 कर्मितिकात्यायनोक्तः॥ इदमन्वष्टक्य आधुं कन्यागते रवौ॥ नवम्यां हि प्रदातव्यं ब्रह्मलक्ष्मणाय तदिति स्मृतं नवम्यां चत्वारः॥ जीवसितृकेण अन्वष्टकांतरकरणे पिंडं

+ जीवसितृकेणापि सर्वमातृणां कार्यं॥ सर्वासामपि मातृणां आधुं +

कार्यो। अत्र सर्वसाहित्ये। स्वमातृजीवत्यासपिअन्यासासापलीनांमातेणांकार्यो। स्वमातृस्मृतौवत्सहितानांअत्रसर्वसांनानिदेनैकाव्राह्मणोर्ध्वपिंडश्च
नैकेतुद्विवचनप्रयोगः। ततः पितामहीपितामह्योः अर्धपिंडादिविधेदेवस्थानेअन्योव्राह्मणः। एतनुभर्तृमरणेनकार्यो। आधनवम्यांकुपतिन्मतेभर्तृरित्येतस्मिन्नेतः
विष्टाचारश्च। यत्तुकमलाकरेणइदंवचनंनिर्मूलत्वादप्रामाणमित्यक्तत्वात्तदसिद्धं। विष्टाचारविरोधात्। इयं चयोदशीद्विपरयुगादिः। अस्यांसंस्तानेअपिंडकंश्चा
धंकर्तव्यं। एतच्चनित्यं। बहुफलं च। चयोदशीभाद्रपदीकृष्णामुखापितृप्रिया। तुयंतिपितरस्तस्याः स्वयंपंचदातंसमाः। मघाशुतायांतस्यांतुजलाद्यैरपितोषिता। त
प्यंतिपितरस्तस्यैद्वद्वर्णामुयुतायुतं। आधमस्यामकुर्वाणा नरकं प्रतिपद्यतइतिविष्णुधर्मो। अत्रसूर्यहस्तस्थितेइयमेवगजछाया। सूर्यहस्तस्थितेयातुमघाशुतात्र
योदशी। तिथिर्वैवस्वतीनामसाष्टयाकुंजरस्यतु। मधुमपैश्वराकैश्चपयसापायसेनच। आधभाद्रचयोदश्यामघासुचविशेषतइतिवसिष्ठः। इदंमघात्रयोदशीश्चा
धंअविभक्तैरपिष्टथकार्यो। विभक्तावविभक्तौचाकुर्याध्राधपृथक्पृथक्। मघासुचततान्यत्रगधिकारवाग्यतइतिस्मृतेः। इदंमस्तमासपिकार्यो। इदंपृथक्त्वमध्राधं। पक्ष
आधकर्तुंतेत्रेणकार्यो। नतुष्टथकानवा। असंगतः सिद्धिः। अथघातचतुर्दशी। अस्यांविपत्रास्त्रजलाग्निसर्पविद्युदंष्ट्रशृंग्यादिभिः सर्वैश्चदेवैरुकोद्विष्टविधानेनए
कपिंडकंआधकार्यो। पितृपक्षचतुर्दश्यांएकोद्विष्टविधानतः। दिव्युक्तंतुपश्चाधपितृणामक्षयंभवेत्तइतिस्मृतेः। अमावास्यायांमाधवतीर्थस्वामिनापुण्यतिथिः। अमा

वास्यायांविशेषः। सूर्यहस्तस्थितेअमावास्यायांहस्तनक्षत्रेत्साकुंजरछाया। तथामावास्यायांमध्याह्नानंतरंपदा। अयंकिंचिच्छित्तुयातुअमावास्याकरान्ति
ता। साज्ञेयाकुंजरछायातिवैधायनोब्रवीत्। वनस्पतिगतमेमिषाष्टयाप्रादुरर्वाभवेत्। गजछायातुसाप्रोक्तानस्याः आधप्रकल्पधदितिस्मृतेः। इंसः सूर्यः
॥ केराहमा। प्रादुरर्वापूर्वसुरवी। इतिभाद्रपदमासः। अथअर्धजमासः। चतुर्थमासिः कुर्याद्विदकाभक्षणमद्युतः। किमिराशिममप्राक्तंस्मात्परिव
जयेदिति। आश्विनशुधप्रतिपदिदोहिबस्यसातामहआधमुक्तं। जातमात्रेपिदोहिनेविद्यमानेपिमातुले। कुर्यान्मातामहआधप्रतिपद्याश्विर्नमितेति। प्रतिपद्या
श्विर्नशुक्लदोहिबस्वैकपार्वणं। आधमातामहकुर्यात्प्रतिपत्संगवमितेतिस्मृतेः। इदंआधर्जवसित्वत्वादपिंडकंकार्यो। मुंडनपिंडदानंवेप्रतकर्मचसर्वत्र। न
जीवसित्वकः कुर्याद्विष्णीपतिरेवचेतिनिषेधात्। अन्वष्टकेयतुविशेषकचनाभावाच्च। अत्रैववरावारंभः। अमायुक्तप्रतिपदिकलदास्थापनंकार्यो। मुहूर्त
मात्रमपिप्रतिपदिद्वितीयायुक्तामेवकलदास्थापनंकार्यो। पूर्वदिनेयदिशुभाप्रतिपद्वितीयादिनेवर्ततेतदातुपूर्वदिनपूर्ववारंभः। वदातुपरदिनेप्रतिपत्सर्वथानां
स्तिताअमायुक्तपूर्वदिनेवतारंभः। अत्रैवउपवासादिकंचकार्यो। तिथिद्वौतिथिक्षेपनवरात्रं--मार्धकं। अपिरात्रेनूदोषायनवरात्रेतिपिक्षेपेदतिवच

वनान्नवरात्राहः लक्षणया कचिन्नवदिनक्रियमाणकर्मवाचकः ॥ कचिन्नुरवार्थः ॥ प्रतिपदि चित्रो वेधति श्वेतदेते कलत्रास्थापनं ॥ संपूर्णवेधे धृतिचित्रा
चतुर्थे चित्रो कलत्रास्थापनं ॥ अभिजिष्णुर्हर्तवा कलत्रास्थापनं ॥ वैधृत्याय भवेत्प्रातर्दशघटिकामध्ये कलत्रास्थापनं ॥ रात्रौ तु न कार्यमेव ॥ नवरात्रमध्यमूलानक्षत्रेषु
पुस्तकपूजा ॥ तच्च सष्ठास्त्रपुस्तकेषु सरस्वती भारग्यो अभिमानश्चैव ध्यात्वा पुस्तके तेजोमयां प्रतिमां ध्यात्वा मुखप्राणं ध्यात्वा तत्र श्रीवन्द्यासंहयग्रीवदत्तत्रि
यंपरशुरामं महीदासं ऐतरेयं चतुर्भुजं वैरावाह्यं ॥ गृहो वेत्तिष्टासूक्तं इति प्रतिष्ठाप्य ॥ प्रत्यहं पोडगोपचारैः पूजयेत् ॥ एवं पुण्यमहानैवेद्यादिप्रजयित्वा ॥ श्रव
णादिभोगे उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति विसर्जयेत् ॥ मूलेनावाहये देवीं श्रवणादौ विसर्जयेदित्युक्तेः ॥ अथ अभिनशुकुनवमीमूलदिनक्षत्रयुता उदये मुहूर्तत्रयाष्ट
मी महाष्टमी ॥ महाफलप्रदा ॥ अत्र महानवमी ॥ इयमेव नवमी पूर्वोण्ड्यापिनी स्यात् ॥ यं भुवमन्वदिः ॥ अथ पारणां प्रतिपदा दिनवरात्रोपवाससप्तम्यादित्रि
रात्रोपवासदशम्यां पारणां ॥ तिथिक्षयादौ अष्टौपवासैश्च पिदशम्यां पारणां ॥ व्रतमध्यसूतकादिप्राप्तादशम्यां पारणां ॥ ब्राह्मणभोजनादिकंतु सूतकांतका
र्या ॥ एवं स्त्रीरजोदोषे पिजेयं ॥ इयं दशमी विजयदशमी ॥ द्वितीयदिने श्रवणयोगा आवेपूर्वा ॥ द्वितीयदिने उदयकाले श्रवणयुता दशमी सुमन्वेत्येव ॥ विजय

दशम्यां दिनद्वये प्रदोषव्याप्तिर्वरा ॥ अपराण्ड्याप्तिर्वराधिक्यात् ॥ दिनद्वये अपराण्ड्यस्मर्त्तुं विपूर्वा ॥ प्रदोषव्याप्तेः सत्त्वात् ॥ श्रवणयोगस्तु विशेषाध्यायकः ॥ दशम्यां
तु नरैः सम्यक् पूजनीया पराजिता ॥ एषान्यादिशिमाश्रित्य अपराण्ड्ये विशेषतः ॥ इयं संध्यासतिकान्तः किंचिद्भुक्तिनारकः ॥ विजयो नाम कालो यस्य सर्वकामार्थसाधकः ॥
उदयदशमी किंचित्संपूर्णकादशी चरि ॥ श्रवणक्षयदा काले सान्तिथिर्विजयाभिधेति च ॥ प्रजाप्रकारस्तु भविष्ये ॥ शमीयुक्तं जगन्नाथं भक्तानामभयंकरं ॥ अर्चयित्वा
शमीवृक्षं अर्चयेच्च ततः पुरनरिति ॥ मंत्ररुक्ता पथब्राह्मणे ॥ अमंगलान्निशमनीशमनी दुष्टतस्य च ॥ उः स्वप्ननाशनी धन्यां प्रपद्ये दशमीं शुभां ॥ करिष्यमाणयाचाया
यथा कालं सुरवेमया ॥ तत्र निर्विघ्नकर्तृत्वं नय श्रीरामपूजितेति ॥ गृहीत्व मक्षतां सांदां शमीमूलगतां मृदां गीतवास्त्रिनिघोषैरानयत्स्वयं हं प्रति ॥ ततो भूषणवस्त्राणि
कारयेत्स्वर्जनैः सहेति ॥ गृहे आगत्य सर्वेषां नीरांजनं कार्यं ॥ तत्र मंत्रः ॥ चतुरंगबलं मृत्युं निरनिष्टं व्रतं त्विह ॥ सर्वत्र विजयो मे कृत्स्नं त्वसादात्सरं श्रीति ॥ अस्यां दश
म्यां कार्तिके स्नानारंभः ॥ तत्र मंत्रः ॥ कार्तिके हं करिष्यामि प्रातः स्नानं जगद्देव ॥ ग्रहणार्थं मया दत्तं दामोदरमया सहेति ॥ तिला मलकस्नानितु ॥ तिलाः ब्रह्मास्ति
लाभेता इति ॥ आश्विनशुकु एकादश्यां देवपूजां कृत्वा तदग्रे दुग्धव्रतं परिसमाप्य द्विदलव्रतसंकल्पः कार्यः ॥ फलानि बहुबीजानि धान्यानि द्विदलानि च ॥ कार्तिके कार्ये

तद्विदलं वीजप्रकं ॥ माषमुद्गमसूराश्चणकाश्चकुलिथकाः ॥ निष्यावाराजमाषाश्च आरवयोद्विदलं स्मृतं ॥ अनृतनान्यपि जीर्णानि सर्वाण्येता निवर्तयेत् ॥ वी
 जेनात्सत्तिसमयनद्विलाभदनतथा ॥ द्विदलं यच्च द्रव्यं तवर्जं न द्विदलं स्मृतं ॥ कार्तिकेवर्जयेत्तैलं कार्तिकेवर्जयेन्मधु ॥ इति स्मृतिः ॥ अस्मिन्मासि कृष्णचान्द्रायणादिनिय
 मश्चकार्यः ॥ देवाग्रदीपमाला आकाशस्य तुलस्याश्च दीपो देयः ॥ आश्विनपौर्णम्यां आग्रयणैः कर्तव्या ॥ तच्चाग्रयणं त्रिधा ॥ त्रीधाग्रयणं यवाग्रयणं जामाकाग्रयणं
 चेति ॥ आपस्तंबेति ॥ वर्षासुशामाकैः चारदिव्रीहिभिर्वसंतयैवेति ॥ तत्र जामाकाग्रयणं न नित्यं ॥ द्वयं आहिताग्नेरनाहिताग्नेश्च नित्यं ॥ आश्विनकृष्णद्वादश्यादीपा
 वलीप्रारभः ॥ आश्विने कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिपुत्रसु ॥ कार्तिकस्यासितपक्षे यो दश्यानिशामुरेव ॥ समदीपं वहिर्दद्यादपस्तुर्वेन दयते ॥ तस्काददीपसंज्ञः ॥ मृत्
 नापाशदंडाभ्यां कालेन श्यामलायुता ॥ त्रयोदश्यादीपदानात्सर्वजः प्रीयतामिति ॥ श्यामलायुसभाषा ॥ आश्विनकृष्णचतुर्दश्यां विधूदये ॥ तिलतैलनृकर्तव्यं स्ना
 नं नरकजीरुणेति ॥ ब्राह्मणे ॥ तैलं लक्ष्मीजलं गंगादीपावल्याश्चतुर्दशी ॥ त्रय्यतिशेषः ॥ प्रातः स्नानं तु यः कुर्याद्यमलोकं नयाति सः ॥ इति च दिनद्वये चंद्रोदये चतु
 र्दशी सत्पूर्वा ॥ पूर्वविधा चतुर्दश्यामिति वचनात् ॥ एवं दिनद्वये चंद्रोदये तदभावे तु चतुर्थयामागामिनी चतुर्दशी ग्राह्या ॥ तथा कृष्णचतुर्दश्यां आश्विनैर्कोदयासु

रा ॥ यामिन्याः पश्चिमेयामेतेलाभ्यंगो विधीयते इति स्मृतेः ॥ चतुर्थयामारुणोदये चंद्रोदयप्राप्ता चतुर्दशीनां उत्तरोत्तरावत्यमिक्तं भवति ॥ त्रयोदशी यदा प्रातः भ
 यं भवति चतुर्दशी ॥ रात्रिदोषे च समावास्या च द्वाभ्यंगे च यो दशी ॥ तिवचनं तु चतुर्थयामास्तुर्दशी स्पर्शाभावे पूर्वदिनेभ्यंगविषयं ॥ अत्र विशेषः ॥ अपासागमभातुर्वाप्र
 च्छुम्नाछमथापरे ॥ भ्रामयेत्स्नानमध्यं तु नरकस्य क्षयाय वै ॥ इति ॥ तत्र मंत्रः ॥ सितलोष्टसमायुक्तं सकंदकदलान्विता ॥ हरपापसपामार्गभ्राम्यमाणः पुनः पुनरिति
 ॥ तत्र बहिर्गच्छाय मन्त्राभिः सचेतवापस्येन वा तर्पणं कार्यं ॥ यमनामानि ॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ॥ वैवस्वताय कालाय नमः ॥ यमपस्मिन्ने सर्वभू
 तक्षयाय च ॥ औदुंबराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने ॥ वक्रोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय ते नमः ॥ इति ॥ जीवसितापिकुर्वेत्तु तर्पणं यमसौम्योरिति पाद्ये ॥ चतुर्दश्या
 दिदिनत्रये रात्रिमुखे देवालयो दीपोत्सवं कुर्यात् ॥ इति नरकचतुर्दशी ॥ श्रीमत्तर्पणमाद्ये वक्ष्यते ॥ आश्विनकृष्णचतुर्दश्यादिति धिषु यदा स्वर्तियोगस्तदा अभ्यं
 गस्नानं लक्ष्मीकरणं महाफलप्रदं ॥ अमाषा अपि कर्तव्यं पितृश्राद्धादिसंस्क्रियाः ॥ स्नाने तु फलविशेषः ॥ इति आश्वयुजमासः ॥ अधकार्तिकमासः ॥ कार्तिकशुक्ल
 प्रतिपदि पूर्वविधायां प्रोतः गोपूजा ॥ अभ्यंगस्नानं नीराजं नीरात्रौ दीपमालादिकार्यं ॥ चंद्रदश्यादिने तु न कार्यं ॥ अस्यामेव प्रतिपदौ अपरात्र गृहशालासंध्यं च

रंगवर्णकैरुलेवालिमालिरव्यसपरिवारं पूजयेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥ कलिराजनमस्तुभ्यं देव्यदानवचंदित ॥ इंदुवामरातविष्णुसंनिध्यदेवदेविनिपाद्यतेः
अत्र बलिमुद्विज्मदीपगोदानादीनिकार्याणि ॥ अत्र गोवर्धनपूजाद्युत्तरीडाचप्रातः कार्यः ॥ अथ कार्तिकशुक्लद्वितीयादि ॥ अस्यां भगिनीहस्तनभोजनं नीराजनं स
ग्राह्य ॥ तस्याः वस्त्रालंकारादिभिः पूजाचकार्य ॥ तदभावादिष्वपि तद्वत्समात्तद्वत्सुपुत्रीहस्तनवाभाकचं ॥ तृतीयायां भगिन्याद्यामंत्रणं तेषां पूजाच ॥ चतु
र्थीर्ऋषयः पूजनीयाः ॥ पंचमी तु उत्तमोत्तमा तस्मिन्दिने विष्णुवादिदेवतापूजाकार्या ॥ गोदानादिदानानि च ॥ कार्तिकषष्ठीविदेवास्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ कार्ती
कशुक्लनवमी त्रैतायुगादिः सापूर्वाह्निके ग्राह्या ॥ कार्तीकशुक्लैकादशीमारभ्य पौर्णमासीपर्यंतं भोगपंचकं च कार्यं ॥ तद्विधिस्तत्कथायां बोध्यः ॥ अत्रैव
पूजांते द्विदलव्रतसमाप्तिः कार्यः ॥ इयमेवैकादशी सोमवारान्तराषाढाशुक्लचैदनंतफलदा ॥ अस्यां द्वादश्यां पूर्वरात्रौ देवं संपूज्य उक्तापेयत् ॥ तत्र मंत्रः ॥
ॐ ब्रह्मरुद्राभिकुबेरसूर्यसामादिभिर्वंदितवंदनीयः ॥ तुभ्यस्वदेवराजगभिरासुमंत्रप्रभावनसुखनदव ॥ इयंतु द्वादशी देवप्रबोधार्थं विनिर्मिता ॥ त
थैव लोकानां हितायैव शोषशायिनां ॥ उत्तिष्ठो निष्ठगा विंदत्यजनिं द्वां जगत्पते ॥ त्वयिसुतजगन्नाथजगत्सत्तं भवेदिदं ॥ उत्थिते चैष्टितं सर्वं उत्तिष्ठो निष्ठमाधव ॥

गतामेघावियञ्चैव निर्मलनिर्मलादिनाः ॥ शारदानिचपुण्याणि गृहाण समकेराव ॥ इदं विष्णुरिति प्रोक्तं मंत्रमुत्थापनं हेररिति ॥ एवं देवं उक्ताप्यतद्वेत्ता
तुमस्य व्रतसमाप्तिः कुर्यात् ॥ तदुक्तं भारते ॥ चतुर्थाष्टम्ये चैर्णचा तुमस्य व्रतं नरः ॥ कार्तिकेशुक्लपक्षे तु द्वादश्यां तत्समापेयत् ॥ मंत्रश्च सनकुमारिणोक्तः ॥ इदं
व्रतं मया देवव्रतं श्रीचैतन्यप्रभो ॥ न्यूनं संपूर्णं तं यंतु त्वत्प्रसादाजनादेन ॥ व्रतं चाकादि व्रतं तिलभोजनादि नियमरूपं ॥ इयं द्वादशी विदनिधिस्वामिनां पु
ण्यतिथिः ॥ स्वौरोषिषमन्वादिश्च ॥ इदं शुक्रास्तादावपि कार्यं ॥ आशौचित्यं अन्यत्र करेयत् ॥ कार्तीकशुक्लचतुर्दशी वैकुण्ठसंज्ञा ॥ अत्र दंपतीभोजनं कार्यं ॥
कार्तीकपौर्णमासी धर्मसावर्णिमन्वादिः ॥ जरासंभमरणं ॥ इयं कृतिका योगे महाकार्तिकसंज्ञा ॥ अस्यां स्वामिकांतिकद्वानं महाफलप्रदं ॥ तथा भरणं निक्ष
त्रयागौरोहिणीयोगे च महाकार्तिके कुर्यात् ॥ इयं मत्स्यजयंती ॥ अस्यांतंतुभिः वृत्तिकां कृत्वा दीपोत्सवः कार्यः ॥ अत्र च षोडशः प्रवासः ॥ बहुलद्वितीया
चातुर्मास्य ॥ कार्तीकबहुलचतुर्थी विद्यानिधिस्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ बहुलाष्टमी तु कालभैरवस्य ॥ कृष्णचतुर्दशी तु पञ्चनभतीयानां पुण्यतिथिः ॥ इति
कार्तिकमासः ॥ अथ मार्गशीर्षमासः ॥ मार्गशीर्षशुद्धद्वितीयायां कल्पावतारः ॥ मार्गशीर्षतुल्यं चानागपूजाकार्यं ॥ सापरिविधायाद्या ॥ षष्ठी च पापघ्नी ॥ साप

परात्रात्या ॥ इयमेव प्रथमो हनुमन्तजननी ॥ शुक्लदशमी सत्यनिधितोषानां पुण्यतिथिः ॥ एकादशी तु सत्यनाथस्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ मार्गशीर्षपौर्णमासी द्वात्रिंश
जयंती ॥ मार्गशीर्षप्रतिपत्तुर्धुनाथस्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ पंचमी तु अक्षय्यतीर्थस्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ सप्तम्यादित्रयं तिस्राष्टकं ॥ धनुः संक्रान्तिमूर्धन्यमकरसंक्रा
तिपर्यन्तं अरुणोदये देवपूजां कृत्वा सुदानं समुत्थं ब्राह्मणभोजनं कार्यं ॥ इति मार्गशीर्षमासः ॥ अधोष्यमासः ॥ तत्र शुक्लपक्षे बुधवारश्चतुर्दशपक्षमासब्राह्मणा
र्चनादिकं महाफलदं ॥ रोहिणीयोगश्चदिविवाहः ॥ दशम्यामाघस्नानारंभः ॥ पौषशुक्लैकादशी त्वाक्षपमन्वादिः ॥ रघूनामस्वामिनां पुण्यतिथिश्च ॥ पौषवृष्ट्या
सप्तम्यादितिस्राष्टकं ॥ पौषवृष्ट्या सप्तमी नरहरितीर्थानां पुण्यतिथिः ॥ कृष्णचतुर्दशी तु विद्याधीशस्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ पौषअमावास्यायां अदित्यवार
श्रवणव्यतीपात्तदिवयोगे अर्धोदयपूर्वकालः ॥ किंचिन्मृतुमहोदयपूर्वकालः ॥ तस्यां स्नानदानादिकं महाफलदं ॥ पुष्यवदी अमावास्यायां पुरंदरदासा
नां पुण्यतिथिः ॥ इति पौषमासः ॥ अभिमाघमासः ॥ अत्र तिलामलकैस्तुलसीमूलमृत्तिकादिभिः स्नानं कार्यं ॥ एवं कार्तिके वैशाखे च ॥ संपूर्णमासस्ना
नात्तौ सकरसंक्रान्ते ॥ अभिसप्तम्यां पौर्णमासीति दिनत्रये ॥ दशम्यादिदिनत्रये च ॥ चैत्रदश्यादिदिनत्रये च ॥ पौर्णमास्येव अवस्यं कार्यं ॥ शीतलरुदकस्नाना

शौकोऽष्टोदकस्नानं कार्यं ॥ अत्र नियमः ॥ अस्मितापनमभ्यंगपरां च स्वस्त्रिं संग्रहदिकं कार्यं ॥ विभागतिलेषु चतुर्धभागविधौ कृत्य त्रयहं ब्राह्मणाय दातव्यं ॥ स्नाना
पिभक्षणं ॥ तिलहोमश्च कार्यः ॥ अत्र फलकं चुकउपाहवस्त्रं अस्मितापनादिदंपतीभोजनादिकं कार्यं ॥ ब्राह्मणभ्यः कार्यं ॥ माघशुक्लसप्तमी सार्वणिमुन्नादिश्वरा
हावतारः ॥ अत्र सतानादिभिः सतानवृध्यर्थं कृष्णं उदानं सूर्यरथलेखनादिकं कार्यं ॥ इयं सप्तमी अरुणोदयं च पिनीग्राह्या ॥ सूर्यग्रहणतुल्या तु शुक्लमाघस्य
सप्तमी ॥ अरुणोदये कृष्णाय तस्यां स्नानं महाफलं मिति विष्णुस्मृतः ॥ सप्तके पत्राणि सप्तवदरीपत्राणि शिरसि कृत्वा स्नात्वा सूर्याय अर्घ्यं तिलपिष्टं च दद्यात् ॥ शु
क्लपक्षे भीष्माष्टमी ॥ अत्र भीष्मतर्पणं कार्यं ॥ तर्पणसंज्ञः ॥ भीष्मः शालनवावीरः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ अस्तद्विरवाधैर्तु पुत्रपौत्रौ चितौ क्रिया ॥ बैष्णवपादो
नायसो ह्यप्रवराय च ॥ अपुत्राय ददात्येतत्सलिलं भीष्मवर्मणे ॥ वसूनां भवतारयश्चान्नो राक्षसाय च ॥ अर्घ्यं ददां भीष्माय आबालब्रह्मचारिणेति ॥ तज्जी
वस्तिष्ठकेण पिकाय ॥ माघशुक्लनवमी श्रीमदानंदतीर्थश्रीमन्नरणां पुण्यतिथिः ॥ शुक्लैकादशी श्रीमहादशी ॥ सास्नानादिना अतिफलदा ॥ पौर्णमासी तु गुरुचंद्र
संध्यायुक्ता च महामाघी ॥ पौर्णमासी युगादिश्च ॥ तथा ॥ मेषरात्रौ शनिश्चैव्यासिंहचगुरुचंद्रमाः ॥ भास्करः श्रवणक्षेत्रं महामाघीति सास्मृता ॥ माघवृष्ट्या सप्त

म्यादित्रयेतिस्वाष्टकं॥ इयं चाष्टमीसीताप्रादुर्भावतिथिः॥ अस्यांसीतापूजावहाफलं॥ माघवृष्णचतुर्दशीशिवरात्रिः॥ सापूर्वविधा॥ अर्धरात्र्यापिनीवापिनीशिव
रात्रिः॥ प्रतिमासं वृष्णचतुर्दशीप्रदोषव्यापिनीशिवरात्रिर्ज्ञेया॥ दिनद्वये अर्धरात्र्याप्तौ परा॥ प्रदोषव्यापिनीयाद्याशिवरात्रिचतुर्दशीतिसामान्य
वाक्यस्य एतत्सुखात्॥ पारणंतु द्वितीयदिने चतुर्दशीमध्यरात्रे॥ न चतुर्दश्यते॥ तिथीनामेव सर्वासां उपवासप्रतादिषु॥ तिथ्यंतपारणंतुर्दशीतिथिर्दशमासः॥
उपोषणं चतुर्दश्यां चतुर्दश्यांतु पारणं॥ कृतेः सुष्ठु तलक्ष्म्यलभ्यतेथवानवा॥ ब्रह्मांडोदरमध्यतुयानिर्वाहनिर्वाहो॥ सस्मात्तानि भवन्तीह भूतायां पारणे कृतेति विशेषक्रे
केश्व॥ अयंतु निर्णयः शौचानां न तु वैष्णवानां॥ वैष्णवस्तु द्विनेपुराणप्रसिद्धं शिवप्रतिमायांतदभावेवाशिवांतर्गतसंकर्षणपूजाकार्या॥ यास्त्वन्यदेवतिथयस्तासु वि
ष्टां प्रपूजयेत्॥ इति वारोहोक्तेः॥ माघअमावास्यायुगादिः॥ सच धनिष्ठान्तरेण वा युता चेन्महाफलदा॥ तस्यां पितृभ्यः तिलान्नदानं वर्षायुतत्तिदं॥ इति माघमा
सः॥ अथ फाल्गुनः॥ चतुर्थीस्नानादिनामहाफलदा॥ फाल्गुनशुक्लपक्षे सत्यव्रततीर्थानां पुण्यतिथिः॥ अस्मिन्मासे शुक्लपक्षत्रयोदश्यां प्रदोषव्यापिनी भद्रार
हिनायोषोणमास्यां कामंदहेत्॥ द्वितीयदिने धूलिप्रक्षेपादिक्रीडाचतुर्दश्याचारो ज्ञेया॥ अतएव यानि॥ प्रदोषव्यापिनीयाद्यापौर्णमाफाल्गुनीसदा॥ तस्यां भ

द्रामुखसुखापूजाहोलादिनामुरवेत्तादिवचनानिमाधवादेरिति खितानितेषां निर्मूलताभिप्रायेण भट्टकुमारोण स्वकारिके होलकाचारप्रोक्तं॥ होलिकायाः श्रुति
पुराणादुक्तं चेतुआं प्रदोषत्रयोदश्यांतरे पौर्णमास्यां अनुष्ठानं च न स्यात्॥ नापिशिष्टाचारमूलका होलाकासु केरनुष्ठीयमानत्वे पिशिष्टैरनुष्ठीयमानत्वात्॥ इयं पौर्णि
मा मेरुसावर्णिमन्वादिः॥ इयं पौर्णिमा होलापौर्णिमा सीतापौर्णिमा होलागतं दृष्ट्वा गोविंदं पुरुषं तमं॥ फाल्गुन्यामं यतो भूत्वा गोविंदस्य पुरं च जेत्कतेः॥ फाल्गुनप्रतिपदि
वसंतोत्सवः॥ सचौदयिकीयाद्या॥ दिनद्वये तथैव पूर्वा॥ अत्र च दनेन सहस्रतकुसुमं प्राप्य॥ फाल्गुनवृष्णद्वितीयाचातुर्मास्यद्वितीया अनाध्यायः॥ फाल्गुनवृष्णात्ता
यावादि राजस्वमित्रां पुण्यतिथिः॥ फाल्गुनवृष्णचतुर्थी व्यासराजावां पुण्यतिथिः॥ फाल्गुनअमावास्यारेव तमन्वादिः॥ इति फाल्गुनमासः॥ छलारिवरसिंहनट
तस्मत्पथसागरे॥ पूर्वकालतरंगो यं भूयाद्गुरुमुतुष्टये॥ इति श्रीस्मृत्यर्थसारे प्रथमः कालतरंगः समाप्तः॥ अथ भुधिनरंगः कथ्यते॥ रवननात्पूरणाद्वाहदभि
पेचनलपनात्॥ गोभिराक्रमणत्वात् लाङ्गमिः शुध्यति सप्तधेति॥ लोपनात्॥ गोमयलेपनात्॥ यावता कालेनामेध्यादिगंधक्षयो भवति सकाल उच्यते॥ भूमेर्दृष्टनिमित्ता
नितु देवलोक्तानि॥ पञ्चप्रसूयते नारी भ्रियते दहते तथा॥ चांडालाध्युषितं पञ्चयवमूत्रादिसंगतिः॥ दुष्टभूमिस्त्रिधा दूषाधुयतमलिनैकधति॥ अस्यार्थः॥ सत्यध्या
हारः॥ प्रसवमरणवदाहैः दुष्टाभूमिः रवननपूरणलेपनैव गोकमणादिभिः विभिर्वाधुयति॥ सकृच्चोपलिसंवध एकधगोमयलेपनं च॥ तथा मलिनचत्सादि

भियुक्ताचर्चनदिनाभ्युपार्ति॥ एवमेव अन्येषां च अशुद्धिनिमित्तवपियथायोग्यं चतुर्थापे च धाविशुद्धिः ज्ञेया॥ तदुक्तं॥ पंचधावाचतुर्धावाभूरमध्याविशुद्धीति॥ तथाऽवृष्टक
रवरं प्राद्वैः संस्पृष्टाभ्युपार्तिद्विधा॥ अंगारतुषकशास्त्रिभस्माद्यैर्मलिनापिसा॥ एहशुद्धिप्रवक्ष्यामिद्येतच्छिवावहणे॥ प्राक्संस्पृष्टं संभ्रांतं सिद्धमन्त्रं तथैव च॥ हादपास्य तत्सर्वं गोमयेनो
पलेपयेत्॥ ब्राह्मणेर्मन्त्रपूतेश्च हिरण्यकुत्रवारिणा॥ सर्वमभ्युक्षयेद्देभ्यस्ततः शुद्धेदसं दायमिति॥ सैकादशेऽक्षरवनाच्छेपाद्गृहं शुध्यतीति शेषः॥ मार्जनं लेपनादिपुण्यशुद्धिविषयकं॥ तत्र वा
लेकेस्त्रोकेर्वाविष्टावामनादिके च ते उद्धरणं कार्यं॥ उद्धरणं नाम भूमौ स्तुम्बिन्मूलं अंगुलिमात्रमनिकानिकासनं॥ इति भूमिशुद्धिः॥ अथ पात्रशुद्धिः॥ सोवर्णरौप्यकाष्ठानामुत्कारलम्प्या
निच॥ कांस्यपित्तलाम्रादिचतुर्णामुत्कारानि च॥ निर्लेपानि तु शुध्यंतिकेवलं न जलेन तु॥ सलेपानि मुद्गानि चूर्णे मृद्धा मयां बुभिः॥ गवाघ्रातानि कांस्यानि श्वकाकोपहतानि च॥ शूद्राश्छिन्नादिदश
धात्रिधामृद्भस्मवारिभिः॥ गोशृंगेणापि संस्पृष्टं पात्रशुद्धिरिह स्थेते॥ आयसं शाणेतलभ्यां गोमयमस्तेन शुध्यति॥ भस्मना शुध्यते कांस्यं च मृतेन शुध्यति॥ शाकरज्जुमूलफलवासोविदलचू
र्मणां॥ पात्राणां च मसानां च वारिणां शुद्धिरिह स्थेते॥ शाखं पत्रपुष्पादिरूपं॥ रज्जुः नूतनरज्जुः॥ मूलकं आर्द्रकादिफलं॥ आमलकादि॥ वासः नूतनवस्त्रं॥ विदलं नेपु विकारश्च वज्रनादि॥ चर्म
पादरक्षादि॥ पात्राणां चाम्रादिपात्राणां॥ चमसानां चाक्षियोलूखलादीनां॥ घृताद्यलितानां मिति शेषः॥ वारिणां संस्पृष्टं॥ वारिप्रक्षालनेन॥ लिप्तानां तु मुद्गचूर्णादिना लेपनं राहित्यं कृत्वा॥ १
श्चाद्वारिणां शुद्धिः पूर्वमेवोक्तेति॥ अन्यत्रापि॥ भस्मना शुध्यते कार्यं सुर्याय चूलिप्यते॥ सरासूत्रपुरीषैस्तु शुध्यते तालवने रिति॥ आमिषेण तु यल्लिप्तं लोहं दाहं न शुध्यतीति च॥ सू
तिका मद्यविष्मूत्रजस्वलहतानि च॥ पात्राणि सप्तरोत्रेस्तु गोमूत्रे परिवासयेत्॥ ब्रह्मक्षत्रविदुच्छिष्टस्पर्शं समाजनाद्युनिः॥ कांस्यपात्रे विशेषः॥ गंडूषपादशोचं च यः कुप्यतां स्यात्

जने॥ षण्मासं तु विनिक्षिप्य पुनराकारमादिशत्॥ अत्र भुवि स्तुत्वा षण्मासं विनिक्षिप्य उद्धृत्य भस्मना मार्जितं शुध्यति॥ तथा कांस्यस्योपहृतं चेत्यात्वं नित्वा भुवि निक्षिपेत्॥ दोषानुसारा
त्संघाहास्यभक्त्यभस्मनेति॥ काष्ठानां तक्षणेन शुद्धिः मृद्धा मये जले रिति॥ तथा मिलितानां पात्राणां मद्ये कमुपहन्यते॥ तस्य शोधनं प्राक्तं सामान्यं द्रव्यं शुध्यति॥ तथा मद्ये मूत्रपुरी
षे वा छिन्नेः पूयशोणितैः॥ संस्पृष्टं नैव शुध्येत तत्तस्याज्यं हि मन्त्रं॥ इति पात्रशुद्धिः॥ अथ धान्यादिशुद्धिः॥ विष्टः॥ ब्रीह्यादीनां तु यन्मात्रं श्वकोके उपहन्यते॥ तावन्मात्रं परित्याज्य स
तुषे कंडने भवेत्॥ ब्रीह्यः प्रोक्षणादग्निः शाकमूलफलानि च॥ तन्मात्रस्यापहाराद्धानि सुषीकरणेन वा॥ अत्र कांस्यलेपेन विशेष उक्तः॥ ब्रीहियवगोधूमानां अनेकपुरुषो धार्याणां प्रोक्षा
णाग्निस्पर्शाभ्यां शुद्धिः॥ स्वल्पानां प्रक्षालनेन॥ तडुलानां तु पुनः कंडनेन दलेन प्रोक्षणेन वा॥ एवं मुद्गमाषादिसुषधान्यानामपीति॥ मन्त्रे स्थापितानां च तथा भुवि च तिष्ठतां॥ यवमाष
तिलादीनां अदोषं मनुरब्रवीत्॥ तथा यत्र संक्रमसां प्रोक्तेवलं गृहदीपनं॥ तत्र सर्वाणि द्रव्याणि गृहीयादविचारयन्मिति॥ सिद्धांते मनुः॥ पक्वानां तु गवाघ्रातं प्रक्षिज्य धमवक्ष्यते॥ हवि
तं केदार्कटिश्च मृद्दग्निः प्रोक्षणाद्युक्तिः॥ प्रक्षिज्यं॥ प्रक्षिभक्षितं॥ अवक्षितं॥ यस्योपरि भूकृता इति॥ तथा गंदवालयविवाहादौ यज्ञेषु प्रकृतं पुत्रं॥ कोकैः श्वभिश्च संस्पृष्टं सर्वं तत्र विसर्ज
येत्॥ तन्मात्रमन्त्रमुद्धृत्य सिद्धं संस्कारमर्हतीति॥ प्रसक्तोत्सवेषु इदं वाक्यं बधसद्विषये वेदितव्यं॥ तदा ह्यपराशरः॥ पक्वं द्रोणाधिकं च न श्वकाकाद्युपधातितं॥ ग्रासमुद्धृत्य तन्मात्रं य
त्तुलाच्छतं भवेत्॥ हेमेन केन वाभ्युक्ष्य द्वाजतेनानुनपि वा॥ अग्निज्वाला तु संस्पृष्टा स्ववर्णमुद्धृत्य सर्पिषा॥ विप्राणां वदधौषेण पूतं भोज्यं च तद्देवता इति द्रोणः॥ यद्वा शदधिकं दिश

सुलानि॥ पलं तुषोऽत्रा माषात्सकं कर्षाश्चत्वारः पंचगुंजासुको माषः॥ तथा चामरः॥ गुंजाः पंचायमापकं॥ तेषां उशाक्षः कर्षोऽस्त्री पलं कर्षं चतुष्टयं॥ इति॥ यत्तु लालाकृतं॥ यदयन्मन्वा
दिलालासंबंधं तत्र त्रयासमात्रं उध्याभ्युपेक्षयेदित्यन्वयः॥ सर्पिषामित्यस्य स्पर्शादित्यन्वयः॥ अन्ममेकाहिकं पंचं श्वकाकाद्युपधातिनं॥ केनाकीराद्युपेतं चतुष्टयं तं विशुध्यतीति॥ ए
काहिकं॥ एकदिनभोज्यं॥ एवं हेमादकादिना इदं वाक्यं दरिद्रविषयं॥ समर्थस्य तु तदन्त्यत्का पुनरन्त्यकार्यमेव॥ कृतस्यापि सुदुष्टस्य शुधिरुक्तामनीषिभिरिति॥ सुदुष्टस्य शुद्धादि
स्पर्शेन सुदुष्टस्य शाकपर्णादेर्ध्यादेः कीर्तनेनैव शुधिरित्यर्थः॥ अत्रापि विशेषमाह॥ दधिमधुद्रव्याणां पूवना शुधिः॥ घनानां प्रोक्षणेन च॥ तदा हवः स्वः॥ श्रपणं घृतं तैलानां पूव
नं गोरसस्य च॥ भांडा निष्ठा वयेदद्भिः शाकमूलफलानि चैति॥ पूवनात्॥ कस्य चिद्भागस्य त्यागात्॥ घनानां॥ पर्पटकादीनां॥ श्रपणः अमिसंस्कारः॥ द्रवाणां चैव सर्वेषां शु
धिरुत्प्लवनं स्मृतं इति स्मृत्यंतरोक्ता पूवनोत्पवनयोर्विकल्पो बोध्यः॥ शुद्धां उच्छ्रितगोरसादेपात्रांतरस्थापनेन शुधिः॥ तदा हवः सिद्धः॥ -- आधारदोषे तु नयसात्रांतरे ध
त्तं॥ घृतक्षीरदधिक्षौद्रतैलेषु रसरूपिणां॥ आधारदोषे शुद्धां उच्छ्रितचंदरिद्रदोषेति॥ मृत्पर्णादिषु विष्णुना विशेष उक्तः॥ मृत्पर्णतृणकाष्ठानां च स्थिचंडालवायसैः
॥ स्पृशने विहितं शौचं सूर्यसोमाग्निमारुतैरिति॥ शुधिरुक्तफलपुष्पाणां प्रोक्षणात्पुस्तकस्य च॥ रथ्या कर्दमतोयानि नावः पथि नृणानि च॥ मारुतेनैव शुध्यंति पक्वेष्टकचवा
नि चैति॥ मनुना इव हस्तस्य उच्छिष्टादिस्पृशे विशेष उक्तः॥ उच्छिष्टे न तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथंचन॥ अनिधायैव तद्रव्यमात्रांतः शुध्यतामियात्॥ इति धान्यादिशुधिः॥ ॥

॥ अथ उदकशुधिः॥ तदा हनुव्यासदृहस्पती॥ भूमिष्ठमुदकं मेध्यं वै तथ्यं यत्र गो भवेत्॥ अव्याप्तं चेदमेध्यं न तद्वदेव शिलागतमिति॥ उधृतोदकविषये तु॥ उधृता वा प्रशस्ता
स्युः शुधेः पात्रे यथाविधि॥ एकरात्रे पिताताश्च त्र्यजेदापसमुधृता इति॥ विशेषांतरं स एवाह॥ अक्षोभ्यानि तटाकानि नदीवापीसरांसि च॥ चंडालाद्यशुचिः स्पृशन्मार्गतः परि
वर्जयेदिति॥ चंडालादिसंबधसां वर्जयित्वा अन्यमार्गेण जलं गृहीयात् इत्यर्थः॥ वापीकूपकादिविषये हरितः॥ वापीकूपकादिकेषु विमानुषं यद्विधीयते॥ अस्ति चर्मविनिर्मु
क्तैर्हविषतचरसादिभिः॥ उधृत्यूनज्जलं संवृत्ताधनं परिमार्जनमिति॥ अस्ति चर्मविनिर्मुक्तैश्चिरकालवशाद्विशीर्णैरित्यर्थः॥ देवलोपि॥ उधरे दुदकं कुर्यात्स्वर्पिष्टान्मदस्त
था॥ पंचगव्यं न्यसेत्स्त्र्यात्प्लवतायं समुधरे इति॥ श्वचांडालादिभिश्चिरकालं उपहतौ तु हरितः॥ घटानां शतमुधृत्य पंचगव्यं क्षिपेत्ततः॥ श्वभिः श्वपाकचांडालेद्दे
षिते तु विशेषार्थेन मिति॥ उपानतं स्लक्ष्म मूत्रं विद्वस्त्री राजो मद्यमेव वा॥ एभिर्विहविषतैः कूपे कुंभाभां षष्ठिमुधरे इति॥ जलाशये पुत्रत्वे पुत्रावरेषु महीतले॥ कूपवृक्षथिताशुधि
र्मुहस्तत्वनक्षत्रमिति॥ कूपतटाकादिगतं नवोदकं दशरात्रेण शुध्यति॥ तदुक्तं॥ अजागावो महिषश्च ब्राह्मणस्त्री प्रसूतिका॥ दशरात्रेण शुध्यंति भूमिष्ठं च नवोदकमिति
॥ जलपात्रादिकं स्वकीयमेव स्वस्य शुधिः॥ आत्मीयशाय्यासनं वस्त्रं जायापत्यं कमुदलं॥ शुचीन्यात्मनि एतानि परेषामशुचीनि हेति हरितोक्तेः॥ इत्युदकशुधिः॥ अथ व
स्त्रशुधिः॥ व्यासः॥ वस्त्रं मृदभसाशुधं स्त्रुं वैदलमेव वा॥ रज्ज्वादिकं चातिदुष्टं स्याज्यं तन्मात्रमेव चेति॥ शुधं तैलादिना उष्टमिति शेषः॥ वैदलसपदि॥ रज्ज्वादिकां र

जुसर्पादिकं॥ अतिदुष्टउच्छिष्टादिनेतिशेषः॥ वस्त्रं उच्छिष्टादिना दुष्टं चेत्तदंशौ वधुधेदिति शेषः॥ यमोपि॥ यमदिमूत्रपुरीषाभ्यां रेतसारधारेण वा॥ चैलं समुपहन्यते द्युधिः
प्रक्षालयच्चतुत्॥ यदंशान्शुधेतवस्त्रं चोपहतं दृढं॥ छेदनं तस्य दाहो वा यन्मात्रमुपहन्यते॥ अत्र छिन्नदग्धयो रपित्याज्यत्वात्॥ छेददाहाभ्यां शुध्यभिधानं अत्यंतदुर्लभं
मविष्यं॥ दरिद्रस्यानुत्तमपि छेदनाशुधिः॥ अत्र विशेषः॥ वस्त्रधान्यादि रात्रीनां एकदेवास्य हूपणे॥ तावमात्रं समुपहन्यते शेषं प्रोक्षणमर्हतीति॥ हूपणे चंडालादिस्पृशे॥
शेषस्य प्रोक्षणविधानात्॥ उद्धृतस्य भागस्य प्रक्षालनमिति गम्यते॥ सर्वस्य स्पर्शेति मनुः॥ अद्रिस्तु प्रोक्षणे शौचं बहनां धान्यवाससां॥ प्रक्षालनेन स्वल्पानां अद्रिः शौ
चं विधीयते इति॥ राशेर्बहुत्वं एकपुरुषभारादधिकत्वं अतएव॥ देवलः॥ और्णिको शौचार्पासवाभक्षौ मनुकुलजाः॥ अल्पाशौचा भवन्त्येतौ शौचप्रोक्षणादिभिः॥
तान्यवामध्ययुक्तानि क्षालयेद्येनैः स्वकैः॥ तूलिकामुपधानं च पुष्पं रक्तांबरतथा॥ शौचयित्वा तेषां क्विं कुरैः समाजयन्मुहुः॥ पश्चाच्च वारिणां प्रोक्ष्य विनियुज्यते
कर्मणि॥ तान्यप्यतिमूलिष्टानि यथावत्परिशोधयेदिति॥ अधिकोपघाततु याज्ञवल्क्यः॥ शौचैरुदकं गोमूत्रैः शुध्यत्या विककेशिकं॥ सश्रीफले रंशुपिष्टं सारि
ष्टैः कुतपस्तथा॥ सौगौरसर्पपेक्षो ममिति॥ शौचैः सक्षारमृत्तिकादिभिः॥ आविकं॥ कंबलादि॥ कौशिकं॥ उकूलपट्टादि॥ अंशुपटः॥ वकुलनंतु द्रुतः॥ कुतपः
पर्वतछागलो मृदतः॥ धाबोलि॥ भोडुशकलातिसेतकः॥ क्षौमं पीतांबरं॥ तूलिका॥ कशिपू॥ सप्यतिगी॥ उपधानं उपवर्हणं॥ शिरोधस्त्रापनीयं॥ पत्रपुष्पं

प्रक्षालनेन गंधरीहितस्यात्सोक्षयेत्॥ इदं भोगार्थं॥ देवार्थं चंपकारि सर्वप्रक्षालयेद्देव॥ अप्रक्षालितपुष्पाणि प्रक्षाल्य तुल्यं तिथेति॥ शतापराधमध्ये अप्रक्षालि
तपुष्पसमर्पणस्यापि अपराधत्वोक्तेः॥ रक्तांबरं॥ मंजिष्ठादिकं॥ क्षालने यस्य रंगो गच्छति तं न क्षालयेत्॥ चैलवच्चर्मणां शुधिः प्रोक्षणा न तु वाससां मिति वचनात्॥ वास
सां यत्राद्युतीर्णा॥ इति वस्त्रशुधिः॥ अथ स्वभावशुधिः॥ तत्र मनुः॥ दानं तपो गमनाहारो मृद्गव्यमथ वाजलं॥ वायुर्विधासहेत्येव शुधेः कर्मणि देहिनां॥ सर्वेषामेकोत्वा
नां मर्थशौचं परं स्मृतं॥ योर्थशुचिः सहिषुचिर्न मृदा हि शुचिः शुचिः॥ शान्त्या शुधिति विद्वांसो दानेनाकार्यवारिणा॥ प्रच्छिन्नपापज्ज्ञप्येन तपसा वृद्धवित्तमाः॥ मृत्तोपैः
शुध्यते शुधिनं देविगेन शुध्यति॥ रजसास्त्रीमना दुष्टा संन्यासेन द्विजोत्तमाः॥ अद्रिगन्धिनिशुध्यति मनः सत्येन शुध्यति॥ विद्यातपोभ्यां पूतात्मा शुधित्वा न न शुध्यतीति॥
इति स्वभावशुधिः॥ सर्वस्याप्यतिशुद्धकरं सर्वान्तमहुरिस्मरणं कीर्तनं च॥ गूढं कुराणे॥ नाम्नोस्य यावती शक्तिः पापनिर्हरणं हरेः॥ तावत्कुरु नराक्रांतिपातकपातकी
जनः॥ स्मर्तव्यः सततं विष्णुर्विस्मर्तव्यो न जातु चित्॥ सर्वविधिनिषेधास्करे तयोरेव किंकराः॥ मंत्रतस्तत्राश्विद्रुद्राकालाहवस्ततः॥ सर्वकरो तु निश्छिद्रं मनुसंकी
र्तनं तवेति॥ इत्येतत्सर्वतरंगचतुष्टयं संगृहीतं स्मृतिपुराणमनुसत्योक्तं॥ विस्तरभया किंचिदुत्तमां मुदा ह्युक्तं॥ किंचिदर्थतो न दत्तं मितिरसंज्ञेयां कालस्था मृत्तमात्रं नृप
शुचित्वनिवर्तकं॥ सत्कर्मध्यानपूजादिसाधनैः पुरुषैश्चैवार्थदे॥ सर्वशुद्धिकारं शुद्धविष्णुर्वेद निरतरं॥ त्रिशूयपट्टं च मिते शाकडुर्मतिक्तरं॥ आश्विनोद्वाधिका

मासः मार्गशौष्याभिधौ। ततश्चैत्रे। धिकोयस्मिन्तद्वर्षस्य तु कर्तिके। छलारिनुसिंद्येन दत्ते स्मृत्यर्थमागरे॥ भूयाद्युधितरंगोयं श्रीमध्वपतितुष्टिदः॥ छलारिनारायण
वर्षपुत्रनसिंद्यनाम्नारवितः शुभोयं॥ साधारणः पंडितपामराणां सांगं स्फुटोयं पितृतुष्टये स्यात्॥ ॥ इति स्मृत्यर्थमागरे छलारिनुसिंद्येन दत्ते स्मृत्यर्थमागरे समाप्तः॥ ॥ श्री॥
मूढेवात्वाधिमासेवासंक्रांतौ ग्रहणेपिवा॥ अन्वारंभक्रियां कुर्यात्समनंतरं पर्वणि॥ पर्वण्युच्यते त्रयोदशः आद्याः प्रतिपदस्त्रयः॥ यागकालः सविज्ञेयः प्रातरुक्तो मनीषिभिः॥
संधिर्यद्यपराहस्याद्यागकालः परेहनि। कुर्वाणः प्रतिपत्सामतुरीयांशे कदेवताः॥ आप्रोक्षणादेवशुभाः प्रोक्षको ब्रह्महृत् भवेत्॥ गोणी कंबलवालानां प्रोक्षणाद्युधिरि।
ष्यते॥ सल्लग्रानि च काष्ठानि सल्लग्रानि तृणानि च॥ सल्लग्रानि च धाराणि स्पृष्टदोषेन विद्यते॥ अशिरस्कंतु यत्स्नानं यत्पूजितं भोजनं॥ द्वादशपुच्छं धनं चैव स्त्रीणां धर्मवि
दो विदुः॥ तुलसी श्रीसखिशुभे पुण्यदपापहारीणि॥ नमस्ते नारदनुते नारायणमनः प्रिये॥ संध्यागतपूजानां च निर्मात्यं सीलिलं यदि॥ तुलसीमूलतो दद्याद्द्वारं वनर
कं प्रजेत्॥ स्वविवावाहनं यत्र प्रतिमायां भवेद्यदि॥ नतस्मृत्या भूवेत्तत्रैकैवाहं तनतः परं॥ आरुढ्यौघनानारीदशाहेन रजस्वला॥ त्रिरात्रेण विशुधतस्तनूना
तु शुचिर्भवेत्॥ अथ रजस्वला प्रकरणं॥ असंदिग्धपरिज्ञातत्वात्तद्वशादधिकारणं॥ संदिग्धमात्रे स्नानस्यादित्यवाच्यं हस्यति॥ सत्रौ विभागं कुर्याद्द्वौ भागौ पूर्व
वासरो॥ उत्तरांशः प्रभाते स्यात्स्थालीपाके कृतौ मृतौ॥ रजस्वलायाः पुनरेव चेद्भजः प्राकृष्टयेते द्वादशावसराष्टुभिः॥ अष्टादशैकदिनं दिनद्वयं एकोनविंशति

दिनं परंतथा॥ रजस्वला यदा स्नाता पुनरेव रजस्वला॥ आद्वादशाहं नारीणां सूत्रवेषे च मिथ्यते॥ अष्टादशादिना दर्वकस्नानं कुर्याद्भजस्वला॥ अतूर्ध्वं त्रिरात्रं स्यादुशाना
मनुरब्रवीत्॥ इदं वचनं वार्धक्यविषयमिति अङ्गंतव्यं॥ पराशरः॥ ज्वरादिभूतायानारी रजसाच परिप्लुता॥ कथं तस्या भवेद्युधिः केन स्यात्कर्मणो वद॥ आतुरस्नानमुत्प
न्ने दशाहं त्वानातुरः॥ स्नात्वा स्नात्वा स्पृष्टा देतांततः शुधिरवायते॥ इति कात्यायनोक्तश्रुतिः॥ स्पर्शादिविषये॥ चांडालपतितौ दक्षाः स्मृतिकाया अधः क्रमात्॥ रजस्वला य
दा स्पृष्टाश्चानशूद्रातिजैर्भवेत्॥ तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कोलनमुध्यति॥ अत्राकट्यपवासानां दत्ताशतया च दक्षिणां॥ एवमुक्तप्रकारेण तिस्रो रात्रिर्व्रतंचरेत्॥ यमो
पि॥ रजस्वला यदा दिवा शुनादिस्पर्शनं यदि॥ तावत्तिष्ठेन्निराहारा अन्योन्यस्पर्शनिषिद्धा॥ त्रिदिनं ततः स्नात्वा पंचगव्येन शुध्यति॥ अलंबुवेणुपत्रं च नारिकेलकचंदनैः॥
रजस्वलादिसंस्पृष्टाने दोषो मनुरब्रवीत्॥ शिशोरभ्युक्षणं प्रोक्तं बालस्यायमनं स्मृतं॥ रजस्वलादिसंस्पृष्टस्नानमेव समाचरेत्॥ ॥ इति रजस्वलाशुधिप्रकरणं समाप्तं॥ ॥

३७

१०७
३

इति
स्मृत्यर्थसारः

स्मृत्यर्थसारः

११७

X १०७
३

३७